

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε.
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΤΟΜΕΑΣ Α' ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2006-2007

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της Στυλιανής-Ειρήνης Αριστείδου Βέτσικα

ΑΜ 721

**Η προστασία του περιβάλλοντος κατά το ιδιωτικό δίκαιο
και η Οδηγία 2004/35/ΕΚ για την περιβαλλοντική ευθύνη**

Επιβλέποντες

Ιωάννης Καρακώστας
Θεόδωρος Λύτρας

Αθήνα, Δεκέμβριος 2008

**Η προστασία του περιβάλλοντος κατά το ιδιωτικό δίκαιο
και η Οδηγία 2004/35/EK για την περιβαλλοντική ευθύνη**

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	9
Μέρος πρώτο	10
Η προστασία του περιβάλλοντος κατά το ιδιωτικό δίκαιο	10
I. Περιβαλλοντικά αγαθά και ιδιωτικό δίκαιο	10
Α. Τα περιβαλλοντικά αγαθά ως κοινά σε όλους και κοινόχρηστα αγαθά.....	11
Β. Δικαιώματα σε κοινά και κοινόχρηστα πράγματα	13
II. Περιβαλλοντικά αγαθά και προσωπικότητα	14
Α. Η έννοια του ζωτικού χώρου στο πλαίσιο της προσωπικότητας.....	15
Β. Προϋποθέσεις προστασίας του περιβάλλοντος με τις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας	16
Γ. Η ένδικη προστασία μέσω των ΑΚ 57 και 59	18
1) Αξίωση για άρση της προσβολής	18
2) Αξίωση για παράλειψη της προσβολής στο μέλλον	19
3) Αξίωση για αποζημίωση.....	19
4) Αξίωση για ικανοποίηση της ηθικής βλάβης	20
Δ. Δικονομικά ζητήματα	23
III. Η νομολογιακή αντιμετώπιση της προστασίας του ζωτικού χώρου στο πλαίσιο του ιδιωτικού δικαίου	26
Α. Η προστασία του δασικού περιβάλλοντος	26
Β. Η προστασία της θάλασσας και των παράκτιων χώρων	28
Γ. Η προστασία των υγροτόπων	30
Δ. Οικιστικό περιβάλλον	31
Ε. Προστασία αρχαιοτήτων	32
ΣΤ. Προστασία του περιβάλλοντος μέσω της προστασίας της ανθρώπινης υγείας	34
IV. Γειτονικό δίκαιο και ζωτικός χώρος	37
Α. Εκπομπές και άλλες παρόμοιες επενέργειες.....	39
Β. Προϋποθέσεις ανοχής	40

1) Ουσιώδης ενόχληση	40
2) Συνήθης χρήση	41
Γ. Έννομη προστασία.....	44
Αξιώσεις.....	45
1) Άρση της προσβολής	45
2) Παράλειψη στο μέλλον	45
3) Μεταβολή των ορίων της ΑΚ 1003	46
4) Ένδικη προστασία της νομής	46
5) Αυτοδύναμη προστασία της νομής	47
6) Προστασία του κατόχου αρχαιοτήτων	48
7) Προστασία του κυρίου και του κατόχου αρχαιολογικών θησαυρών μέσω της ΑΚ 739 περί μη γνήσιας διοίκησης αλλοτρίων	49
8) Προστασία της νομής του Δημοσίου επί αρχαιοτήτων.....	49
9) Αγωγή αποζημίωσης.....	50
10) Προστασία της προσωπικότητας.....	51
11) Δικονομικά ζητήματα.....	51
Δ. Προστασία του ζωτικού χώρου από επιβλαβείς εγκαταστάσεις.....	52
1) Έννομη προστασία	53
2) Σύγκριση των ΑΚ 1003 και 1004	53
Ε. Περιορισμοί στη χρήση ιδιωτικής πηγής ή πηγαδιού	54
V. Αδικοπρακτική ευθύνη	54
Α. Προστατευτικό πεδίο της διάταξης.....	55
Β. Προϋποθέσεις εφαρμογής της ΑΚ 914	56
1) Ανθρώπινη συμπεριφορά	56
2) Παράνομη συμπεριφορά	56
Η συναλλακτική υποχρέωση προστασία της ζωής, της υγείας και της σωματικής ακεραιότητας ως συναλλακτική υποχρέωση προληπτικής προστασίας του περιβάλλοντος.....	57

Ο παράνομος χαρακτήρας της προσβολής περιβαλλοντικών αγαθών	59
3) Υπαίτια συμπεριφορά	60
Μέτρα ασφαλείας και πρόνοιας	61
Αντιστροφή του βάρους της απόδειξης.....	62
Ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 925 στο πεδίο του περιβαλλοντικού αδιοπρακτικού δικαίου.....	63
4) Αιτιώδης σύνδεσμος	64
Περιπτώσεις σύμπραξης «εξωτερικής αιτίας».....	66
5) Ζημία	68
Υπολογισμός και διακρίσεις της περιβαλλοντικής ζημίας.....	69
Γ. Περιεχόμενο της ευθύνης από αδιοπραξίας	70
1) Αξίωση για αποζημίωση	70
2) Αξίωση για παράλειψη και άρση της προσβολής.....	71
Η νομολογία επί αδιοπρακτική ευθύνης για περιβαλλοντικές ζημίες από «θεμιτές» εκπομπές.....	71
Δ. Ασφαλιστική κάλυψη της αστικής ευθύνης για περιβαλλοντική ζημία	71
VI. Κατάχρηση δικαιώματος	72
Α. Προϋποθέσεις εφαρμογής.....	73
1) Ύπαρξη δικαιώματος.....	73
2) Άσκηση δικαιώματος.....	74
3) Κατάχρηση δικαιώματος.....	74
Β. Έννομες συνέπειες καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος.....	75
Αστική ευθύνη από ειδικούς νόμους	75
VII. Νόμος-πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος (άρθρ. 29 του ν. 1650/1986) ..	75
Α. Η ρύθμιση του άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 και οι ορισμοί των εννοιών του περιβάλλοντος, της ρύπανσης και της υποβάθμισής του	76
Β. Νομική φύση και δικαιολογία της ρύθμισης	76
Γ. Η διάταξη ως γενική ρήτρα – τελολογική συστολή.....	78
Δ. Προστατευτικός σκοπός της διάταξης	80

E. Προϋποθέσεις εφαρμογής της διάταξης	80
1) Ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος	81
2) Ζημία	81
3) Αιτιώδης συνάφεια	83
ΣΤ. Λόγοι απαλλαγής από την ευθύνη	84
Z. Οφειλέτης και δικαιούχος της αποζημίωσης	85
H. Αποζημίωση	87
Ειδικά η χρηματική ικανοποίηση για ηθική βλάβη.....	88
Θ. Ζητήματα συρροής.....	88
I. Μη εφαρμογή της διάταξης από τη νομολογία – αναφορά στην προστασία μέσω του άρθρ. 57 ΑΚ.....	89
VIII. Η Διεθνής Σύμβαση των Βρυξελλών του 1969 «περί αστικής ευθύνης συνεπεία ζημιών εκ ρυπάνσεως υπό πετρελαίου» (ν. 314/1976)	90
Α. Πεδίο εφαρμογής	90
Β. Ευθύνη πλοιοκτήτη και λόγοι απαλλαγής του	92
Γ. Ποσοτικός περιορισμός της ευθύνης προς αποζημίωση	93
Δ. Υποχρεωτική ασφάλιση του κινδύνου	94
Ε. Σχέση περισσότερων υπεύθυνων	94
ΣΤ. Παραγραφή-αποσβεστική προθεσμία	94
Z. Εφαρμογή άλλων διατάξεων	95
IX. Ο ν. 743/1977 «περί προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος και ρυθμίσεις συναφών θεμάτων».....	96
X. Η Διεθνής Σύμβαση του 1972 «περί προλήψεως ρυπάνσεως της θαλάσσης εξ απορρίψεως καταλοίπων και άλλων υλών και άλλων τινών διατάξεων» (Λονδίνο, Μεξικό, Μόσχα, Ουάσινγκτον) (ν. 1147/1981).....	97
XI. Η Διεθνής Σύμβαση της Βαρκελώνης του 1976 «περί προστασίας της Μεσογείου Θαλάσσης εκ της ρυπάνσεως» (ν. 855/1978).....	97
XII. Το ν.δ. 336/1969 περί κυρώσεως της Σύμβασης των Παρισίων του 1960 «περί αστικής ευθύνης εις τον τομέα της πυρηνικής ενέργειας» και το συνημμένο Πρωτόκολλο	98

XIII. Η Σύμβαση του Λουγκάνο περί αστικής ευθύνης για ζημίες από δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον	99
XIV. Ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων για περιβαλλοντικές ζημίες	100
XV. Ευθύνη του παρέχοντος υπηρεσίες για περιβαλλοντικές ζημίες	102
XVI. Η συμβολή των διατάξεων των άρθρ. 730 επ. ΑΚ για τη διοίκηση αλλοτρίων στην προστασία του περιβάλλοντος	104
Α. Προϋποθέσεις εφαρμογής της ΑΚ 736	104
1) Διοίκηση υπόθεσης	104
2) Ξένη υπόθεση	105
3) Διοίκηση της υπόθεσης ως ξένης	105
4) Έλλειψη εντολής	105
5) Συμφέρον και θέληση του κυρίου	105
Β. Το εύρος της αξίωσης από την ΑΚ 736	106
Μέρος Δεύτερο	109
Η Οδηγία 2004/35/ΕΚ για την περιβαλλοντική ευθύνη	109
I. Γενικές παρατηρήσεις	109
II. Σύντομη ιστορική αναδρομή και επισκόπηση των ρυθμίσεων	110
III. Η ratio της θέσπισης της Οδηγίας και η σχέση με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». 111	
IV. Το καθεστώς που θεσπίζει η Οδηγία	113
V. Προϋποθέσεις γέννησης της ευθύνης	116
Α. Πράξη ή παράλειψη του φορέα εκμετάλλευσης	116
Β. Ζημία	116
Γ. Αιτιώδης σύνδεσμος	116
VI. Εξαιρέσεις από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας	118
VII. Καθορισμός της αρχής – Αρμοδιότητες	120
VIII. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των φορέων εκμετάλλευσης	121
Α. Προσδιορισμός του ρυπαίνοντος και των περιπτώσεων στις οποίες ευθύνεται για αποζημίωση	122

B. Περιπτώσεις απαλλαγής του φορέα της εκμετάλλευσης	125
Γ. Εύρος της αποκαταστατέας ζημίας	129
ΙΧ. Δικαιώματα και υποχρεώσεις τρίτων.....	130
X. Το ζήτημα της ασφαλισιμότητας του κινδύνου	132
XI. Παρακολούθηση της εφαρμογής της Οδηγίας	136
XII. Γενική αποτίμηση των ρυθμίσεων.....	136
Επίλογος	138
Βιβλιογραφία	141
Ελληνική	141
Ξενόγλωσση	145

Εισαγωγή

Η μόλυνση, η ρύπανση και γενικότερα η υποβάθμιση των περιβαλλοντικών αγαθών, καθώς και η εντατική χρήση των φυσικού πλούτου και των πηγών ενέργειας είναι οι δύο κύριες μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται η ανθρώπινη επίδραση στο περιβάλλον. Τα παραπάνω φαινόμενα έχουν λάβει στις μέρες μας δραματικές διαστάσεις και οι συνέπειες τους είναι συχνά μη αναστρέψιμες. Ενόψει όλων αυτών το περιβάλλον έχει ανάγκη άμεσης προστασίας, η οποία καθίσταται επιτακτικότερη, εάν αναλογιστεί κανείς τη σημασία των περιβαλλοντικών αγαθών εντέλει για την ίδια την υπόσταση του ανθρώπου.

Το δίκαιο μπορεί και πρέπει να συμβάλει αποτελεσματικά στην προστασία του περιβάλλοντος. Εκτός από το πλέγμα των σχετικών διατάξεων του διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου, η **προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του κράτους και δικαίωμα του καθενός** σε συνταγματικό επίπεδο (**άρθρ. 24 παρ. 1 Συντ.**), ενώ τόσο στο ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο και το ποινικό δίκαιο ανευρίσκεται πλήθος κανόνων, όπου η υποχρέωση και το δικαίωμα αυτό συγκεκριμενοποιούνται. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα παρουσιαστούν οι δυνατότητες προστασίας του περιβάλλοντος με βάση το **ιδιωτικό δίκαιο** με έμφαση στις νομολογιακές εξελίξεις και στη συνέχεια θα αναλυθούν οι κυριότερες ρυθμίσεις της **Οδηγίας 2004/35/EK** για την περιβαλλοντική ευθύνη, για την ενσωμάτωση της οποίας στο ελληνικό δίκαιο δόθηκε πρόσφατα στη δημοσιότητα από το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. σχέδιο προεδρικού διατάγματος.

Μέρος πρώτο

Η προστασία του περιβάλλοντος κατά το ιδιωτικό δίκαιο

Ι. Περιβαλλοντικά αγαθά και ιδιωτικό δίκαιο

Οι περισσότερες αλλά και σημαντικότερες βλαπτικές επιδράσεις στο περιβάλλον προέρχονται σήμερα όχι από το κράτος αλλά **από ιδιώτες**. Η αναμφισβήτητη αυτή παραδοχή μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η προστασία του περιβάλλοντος κατά το ιδιωτικό δίκαιο έχει αποκτήσει στις μέρες μας θεμελιώδη σημασία. Βασική αρχή του ιδιωτικού δικαίου είναι όμως ότι η αίτηση για παροχή έννομης προστασίας προϋποθέτει την **προσβολή ενός ιδιωτικού εννόμου αγαθού**, ενώ το περιβάλλον δεν αποτελεί ένα από τα ρητώς προστατευόμενα έννομα αγαθά κατά τις διατάξεις του ΑΚ. Παρ' όλα αυτά, το δικαίωμα στο φυσικό και τεχνητό περιβάλλον αναγνωρίζεται κατά την κρατούσα άποψη **ως έκφανση της προσωπικότητας** του ανθρώπου (57 ΑΚ) και συγκεκριμένα **ως δικαίωμα κοινής χρήσης των κοινών και των κοινόχρηστων πραγμάτων**¹ σύμφωνα και με τα άρθρ. 966 επ. ΑΚ, σημαντική θέση μεταξύ των οποίων κατέχουν τα περιβαλλοντικά αγαθά, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια. Το παραπάνω δικαίωμα προσβάλλεται, όταν μολύνεται, ρυπαίνεται ή γενικά υποβαθμίζεται το περιβάλλον.

Με βάση το δικαίωμα στην κοινή χρήση των κοινών και κοινόχρηστων πραγμάτων το ιδιωτικό δίκαιο κατοχυρώνει το δικαίωμα του ανθρώπου σε ένα υγιές περιβάλλον ή αλλιώς σε ένα βιώσιμο ζωτικό χώρο, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, **ως την ιδιωτικού δικαίου έκφανση του δικαιώματος στο περιβάλλον κατά το άρθρ. 24 Συντ., το οποίο έτσι τριτενεργεί στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών**².

¹ Βλ. *Καράκωστα*, Περιβάλλον και δίκαιο, β' έκδ., 2006, σελ. 323 επ.

² Πρβλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 352.

A. Τα περιβαλλοντικά αγαθά ως κοινά σε όλους και κοινόχρηστα αγαθά

Κοινά σε όλους πράγματα είναι σύμφωνα με τη θεωρία και τη νομολογία ο **ατμοσφαιρικός αέρας και η θάλασσα**³. Στη θάλασσα περιλαμβάνονται η αιγιαλίτιδα ζώνη (12 μίλια από τις ακτές) και η αποκλειστική οικονομική ζώνη (ΑΟΖ), στην οποία το παράκτιο κράτος δεν έχει κυριαρχία, αναλαμβάνει όμως την υποχρέωση προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος και έχει δικαίωμα εκμετάλλευσης του φυσικού πλούτου που ανευρίσκεται εκεί. Επίσης, η ηπειρωτική υφαλοκρηπίδα που περιλαμβάνει το έδαφος και το υπέδαφος του βυθού και η οποία μπορεί να εκτείνεται και πέρα από την ΑΟΖ, καθώς και η ανοικτή θάλασσα στην οποία το παράκτιο κράτος δεν ασκεί κυριαρχία και η οποία αποτελεί πράγμα κοινό για όλους⁴.

Οι συντάκτες του ΑΚ κατέταξαν τα πράγματα αυτά στα κοινά σε όλους με κριτήριο ότι δεν μπορούν προφανώς να εξατομικευθούν ούτε να υπαχθούν στην κατηγορία των κινητών ή των ακινήτων πραγμάτων. Το μόνο δικαίωμα που μπορεί να αναγνωριστεί επί των δικαιωμάτων αυτών είναι **δικαίωμα χρήσης** που απορρέει από το δικαίωμα στην προσωπικότητα⁵, ενώ **δεν νοείται δικαίωμα εξουσίσεως**. Σήμερα εύστοχα προτείνεται ότι ενόψει του αιτήματος αποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος κριτήριο θα πρέπει να είναι **η αναγκαιότητα του στοιχείου για την υγιή διαβίωση του ανθρώπου** και ότι με βάση αυτό το κριτήριο θα πρέπει να χαρακτηριστούν ως κοινά και η ηλιακή ενέργεια, ο ήχος, το ψύχος, η θερμότητα, τα μαγνητικά κύματα καθώς και η άγρια πανίδα και χλωρίδα⁶.

Σύμφωνα με την ΑΚ 967 πράγματα **κοινής χρήσης** είναι **τα ελευθέρως και αενάως ρέοντα ύδατα, οι οδοί και οι πλατείες, ο αιγιαλός, οι λιμένες και οι όρμοι, οι όχθες πλευσίμων ποταμών οι μεγάλες λίμνες και οι όχθες τους**⁷. Ως κοινόχρηστα πράγματα θεωρούνται έτσι οι ποταμοί, οι πλεύσιμες διώρυγες, οι λιμνοθάλασσες, οι υγρότοποι. Όχι όμως οι χείμαρροι⁸, τα ρυάκια, τα βρόχινα ή τα στάσιμα νερά, τα νερά που έλκονται με αγωγή ούτε τα υπόγεια νερά που ρέουν

³ Βλ. Γεωργιάδη, Εμπράγματο Δίκαιο Ι § 13 ΙΙ, 1991, σελ. 121 επ.

⁴ Για τις διακρίσεις αυτές καθώς και τα σχετικά ζητήματα δημοσίου διεθνούς δικαίου βλ. αναλυτικά Ρούκουνα, Διεθνές Δίκαιο ΙΙ, 1982, σελ. 195 επ.

⁵ Βλ. Γεωργιάδη, Εμπράγματο Δίκαιο Ι, § 13 ΙΙ, σελ. 121 επ.

⁶ Βλ. Καράκωστα, όπ. π., σελ. 326-327.

⁷ Για τα δημοσίου δικαίου ζητήματα βλ. Δαγτόγλου, Γενικό διοικητικό δίκαιο, δ' έκδ., 1997, § 1180 επ.

⁸ Σύμφωνα με την ΑΠ 1731/2006 (διαθέσιμη στην ηλεκτρονική βάση δεδομένων ΝΟΜΟΣ) η κοίτη χείμαρρου που κατακλύζεται περιοδικά από όμβρια ύδατα είναι δεκτική ιδιωτικής εξουσίσεως. Αν ο χείμαρρος ανήκει σε ιδιώτη και αυτό έχει αναγνωρισθεί με δικαστική απόφαση, τρίτος δεν έχει έννομο συμφέρον να ασκήσει τριτανακοπή κατά της απόφασης.

αδιάκοπα⁹, τα τελευταία πάντως λανθασμένα ενόψει της ζωτικής τους σημασίας για την ανθρώπινη διαβίωση¹⁰. Η σημασία τους αυτή έχει αναγνωριστεί αντίθετα στην Γερμανία (απόφαση **BVerfGE 58, 337** του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου¹¹). Τα νερά των πηγών, όχι όμως το τμήμα του ακινήτου μέσα από το οποίο ρέουν, γίνονται κοινόχρηστα, εάν αποκτήσουν κοίτη μέσα στην οποία ρέουν αδιάκοπα και ελεύθερα.

Επίσης, ως κοινόχρηστο θεωρείτο ο αιγιαλός, όπως ορίζεται στο άρθρ. 1 του α.ν. 2344/1940) καθώς και οι λιμένες¹², οι όρμοι¹³, όταν η απόσταση μεταξύ των ακρωτηρίων που τους περικλείουν είναι μεγαλύτερη από είκοσι μέτρα, καθώς και οι όχθες πλεύσιμων ποταμών και μεγάλων λιμνών.

Ακόμη, οι οδοί ανεξάρτητα εάν είναι εθνικές, επαρχιακές, δημοτικές, κοινοτικές¹⁴, αγροτικές ή αυτοκινητόδρομοι, αρκεί να εξυπηρετούν το κοινό. Επίσης οι εκτός σχεδίου πόλεως ιδιωτικοί δρόμοι, τα πεζοδρόμια, οι πλατείες, οι εξωτερικές στοές, οι υπόγειες διαβάσεις, οι γέφυρες.

Τέλος, οι δημόσιοι κήποι, άλση, δάση ή και ιδιωτικοί κήποι, εφόσον έχουν παραχωρηθεί στην κοινή χρήση¹⁵. Επί των **ιδιωτικών δασών** υπάρχει ένα *suī generis* δικαίωμα οιονεί κοινοχρησίας ενόψει της ειδικής συνταγματικής προστασίας τους και της απαγόρευσης¹⁶ μεταβολής του προορισμού τους, το οποίο θα αναλυθεί στη συνέχεια κατά την παρουσίαση της νομολογίας των πολιτικών δικαστηρίων σχετικά με την προστασία των δασών.

Κριτήρια για τη κατάταξη ενός πράγματος στα κοινόχρηστα είναι η εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος και η σημασία του αγαθού για την κοινή ωφέλεια και την ποιότητα ζωής. Ο **χαρακτηρισμός** πραγμάτων ως κοινόχρηστων γίνεται με: α) πράξη της αρμόδιας διοικητικής αρχής, η οποία εντάσσει το πράγμα στους κοινόχρηστους χώρους σύμφωνα με το ρυμοτομικό σχέδιο¹⁷, β) τη βούληση

⁹ Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 522/1973, ΝοΒ 21, σελ. 1423.

¹⁰ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 328.

¹¹ Σύμφωνα με την απόφαση τα υπόγεια ύδατα δεν περιλαμβάνονται στην κυριότητα του ακινήτου και υπόκεινται σε ειδικό δημοσίου δικαίου καθεστώς (vom Grundeigentum losgelöste öffentlich-rechtliche Benutzungsordnung) ενόψει και της θεμελιώδους σημασίας τους για τον άνθρωπο.

¹² Βλ. ενδεικτικά την Ειρ/Λευκ 64/1999, ΑρχΝ 2000, σελ. 707 με σημείωμα *Νικολαΐδη*.

¹³ Άρθρ. 14 επ. α.ν. 2344/1940.

¹⁴ Από την πρόσφατη νομολογία βλ. ΑΠ 800/2006, ΕλλΔνη 2006, σελ. 1081.

¹⁵ Για τις διάφορες κατηγορίες κοινόχρηστων βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 327 επ. όπου και πολλές αναφορές στη σχετική νομολογία.

¹⁶ Μετά την αναθεώρηση το 2001 του άρθρ. 24 Συντ. επιτρέπεται υπό τους ίδιους όρους που ισχύουν για τα δημόσια δάση η μεταβολή του προορισμού των ιδιωτικών δασών.

¹⁷ Βλ. το άρθρ. 2 παρ. 2 του ΓΟΚ για τους πολεοδομικούς κοινόχρηστους χώρους.

του ιδιοκτήτη, η οποία δηλώνεται με δικαιοπραξία (π.χ. δωρεά υπό τρόπο, διαθήκη), γ) την επί μακρό χρονικό διάστημα άφεση του πράγματος στην κοινή χρήση από τον ιδιοκτήτη, η οποία καθιστά δυνατή την απόκρουση της μεταγενέστερης άσκησης του δικαιώματός του με βάση την ΑΚ 281, εάν η άσκηση αυτή αποκλείει την κοινή χρήση¹⁸. Το δικαίωμα όμως της κυριότητας δεν θίγεται. Κατά πάγια νομολογία **ο τρόπος με τον οποίο παρήχθη η κοινή χρήση είναι αδιάφορος**¹⁹.

Σύμφωνα με την ΑΚ 970 η **απώλεια** της ιδιότητας του κοινόχρηστου επέρχεται από την παύση του προορισμού του πράγματος για κοινή χρήση. Απώλεια της ιδιότητας γίνεται δεκτή σε περίπτωση καταστροφής ή εξαφάνισής του, σε περίπτωση αποχαρκτηρισμού του με νόμο ή διοικητική πράξη και νομιμοποίησης του de facto αποκλεισμού της κοινής χρήσης (αποκαθίερωση) στο πλαίσιο των αυστηρών ορίων του άρθρ. 24 Συντ. Δεν αρκεί ιδιωτική δικαιοπραξία, παραγραφή, χρησικτησία ή μακροχρόνια μη χρήση του σύμφωνα με τον προορισμό του.

B. Δικαιώματα σε κοινά και κοινόχρηστα πράγματα

Για τα κοινόχρηστα αρμοδιότητα να ρυθμίζει τη διαχείριση και τους όρους χρήσης τους έχει η Διοίκηση. Από πλευράς ιδιωτικού δικαίου **κάθε πολίτης έχει δικαίωμα στην ελεύθερη και σύμφωνη με τον προορισμό χρήση τους**. Η εξουσία χρήσης **δεν ταυτίζεται ούτε με τη νομή ούτε με την κατοχή**. Περιλαμβάνει σύνολο ενεργειών που καθορίζονται ανάλογα με τη φύση και τον προορισμό του κάθε πράγματος και αποτελεί ειδική και αυτοτελή έκφανση του δικαιώματος στην προσωπικότητα²⁰. Επί των κοινοχρήστων είναι πάντως δυνατή η **κτήση δικαιώματος κυριότητας**, αν και απαριθμούνται μεταξύ των πραγμάτων εκτός συναλλαγής, σε αντίθεση με τα κοινά. Σύμφωνα με την ΑΚ 968, εφόσον δεν ανήκουν σε Δήμο ή Κοινότητα ή δεν ορίζεται διαφορετικά από το νόμο, ανήκουν στο Δημόσιο (νόμιμο μαχητό τεκμήριο). Δεν αποκλείεται δηλαδή δικαίωμα κυριότητας ιδιώτη επί κοινοχρήστου με εγγενή περιορισμό το δικαίωμα κοινής χρήσης καθενός πάνω στο

¹⁸ Βλ. *Καράκωστα*, Η κατάχρηση του δικαιώματος στις εμπράγματες σχέσεις, 2005, σελ. 657.

¹⁹ Βλ. ενδεικτικά τις πρόσφατες αποφάσεις ΑΠ 1574/2006, ΕλλΔνη 2007, σελ. 851 και ΑΠ 407/2007 (ΝΟΜΟΣ) σχετικά με την παρεμπόδιση χρήσης κοινόχρηστης οδού.

²⁰ Σύμφωνη και η κρατούσα στη νομολογία γνώμη. Σχετικές αναφορές βλ. σε *Καράκωστα*, Περιβάλλον και δίκαιο, σελ. 340, σημ. 65. Επίσης βλ. την ΕιρΑθ 3864/2002, ΑρχΝ 2003, σελ. 93 με σημείωμα *Νικολαΐδη* και την πρόσφατη ΑΠ 473/2006, ΧρΙΔ 2006, σελ. 593.

πράγμα. Αποκλειστικά στο Δημόσιο ανήκουν σύμφωνα με τις οικείες διατάξεις ο αιγιαλός, οι αρχαιότητες, τα νερά των πηγών, οι ποταμοί, οι νήσοι και οι κοίτες ποταμού μη πλεύσιμου.

Με νόμο ή διοικητική πράξη²¹ μπορεί να παραχωρηθούν **ιδιαίτερα ιδιωτικά δικαιώματα** σε πράγματα κοινής χρήσης είτε ανήκουν σε ιδιώτη είτε στο δημόσιο υπό την προϋπόθεση ότι εξυπηρετείται ή δεν αναιρείται με τον τρόπο αυτό η κοινή χρήση (ΑΚ 970) ενόψει και της συνταγματικής προστασίας του περιβάλλοντος. Συχνά τέτοια δικαιώματα παραχωρούνται για οικονομική εκμετάλλευση των κοινόχρηστων χώρων, π.χ. προβλέπεται στο άρθρ. 3 του ν. 1080/1980 η παραχώρηση της χρήσης κοινόχρηστων χώρων σε εκμεταλλευόμενους καφενεία κ.λπ., τα γνωστά «**τραπεζοκαθίσματα**» που έχουν καταργήσει δυστυχώς σε πολλές περιπτώσεις το δικαίωμα χρήσης των κοινόχρηστων χώρων.

Κατ' αναλογία τα ίδια θα πρέπει να γίνουν δεκτά για την παραχώρηση ιδιαίτερου δικαιώματος σε κοινό πράγμα²², απαιτείται όμως τα κριτήρια να είναι αυστηρότερα, ενώ δικαίωμα κυριότητας δεν γίνεται δεκτό, όπως αναφέρθηκε παραπάνω²³.

Το δικαίωμα χρήσης των κοινών και κοινοχρήστων πραγμάτων εκτός από τη θετικό του περιεχόμενο που συνίσταται στην απόλαυση της χρήσης και ωφέλειας των πραγμάτων έχει και σημαντικό **αρνητικό περιεχόμενο**. Παρέχει εξουσία για προστασία του μέσω των αγωγών της προσωπικότητας ή αγωγών για την προστασία άλλων ιδιωτικών εννόμων αγαθών, όπως της κυριότητας.

II. Περιβαλλοντικά αγαθά και προσωπικότητα

Πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας είναι **ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου** σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρ. 2 παρ. 1 Συντ., η θεμελιώδης σημασία του οποίου για την έννομη τάξη μας φαίνεται εκτός των άλλων από τη συμπερίληψή του στις διατάξεις για τη **μορφή του πολιτεύματος**. Εξάλλου, καθένας έχει **δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του**

²¹ Πρόκειται για εκτελεστή διοικητική πράξη, βλ. ΣτΕ 1467/1990, ΝοΒ 38, σελ. 1508.

²² ΑΠ 776/1977, ΝοΒ 27, σελ. 561.

²³ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 348.

σύμφωνα με το άρθρ. 5 παρ. 1 Συντ²⁴. Συγκεκριμενοποίηση των παραπάνω διατάξεων στο πλαίσιο του ιδιωτικού δικαίου αποτελεί η **57 ΑΚ**, η οποία καθιερώνει σφαιρική προστασία της προσωπικότητας, δηλαδή προστασία έναντι οποιασδήποτε προσβολής. Αποτελεί **κεντρική διάταξη του ιδιωτικού δικαίου** και προσφέρει ερμηνευόμενη υπό το φως συνταγματικών διατάξεων, όπως το άρθρ. 24 Συντ., γόνιμο έδαφος για συναγωγή ειδικότερων δικαιωμάτων. Ένα τέτοιο ειδικότερο δικαίωμα, το οποίο αποτελεί μάλιστα αυτοτελή έκφανση του δικαιώματος της προσωπικότητας²⁵ είναι **το δικαίωμα για χρήση των κοινών και κοινόχρηστων πραγμάτων**. Η **αυτοτέλεια** γίνεται σαφής, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, σε περίπτωση προσβολής του δικαιώματος.

Α. Η έννοια του ζωτικού χώρου στο πλαίσιο της προσωπικότητας

Κρίσιμος για την προστασία του περιβάλλοντος με βάση την 57 ΑΚ είναι ο **εντοπισμός του ζωτικού χώρου**, αλλιώς των περιβαλλοντικών αγαθών, **μέσα στο προστατευτικό πεδίο της προσωπικότητας**. **Προσωπικότητα**, όπως εύστοχα σημειώνεται, είναι όλες εκείνες οι αστάθμητες αξίες, οι οποίες απαρτίζουν την ουσία του ανθρώπου²⁶, ενώ ο ζωτικός χώρος, όπως αναλύθηκε παραπάνω, έχει ως περιεχόμενο τα εκτός συναλλαγής πράγματα, δηλαδή τα κοινά και τα κοινόχρηστα κατά τις διατάξεις του ΑΚ. **Τα αγαθά αυτά αποτελούν προϋπόθεση ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας**²⁷ και για το λόγο αυτό προστατεύονται με βάση την 57 ΑΚ. Σχετικά με το πότε γίνεται δεκτή προσβολή τους, πρέπει να σημειωθεί ότι, επειδή ο ζωτικός χώρος δεν περιλαμβάνει τα σωματικά ή ψυχικά αγαθά, η προσβολή τους τότε μόνο είναι και προσβολή του ζωτικού χώρου, όταν στρέφεται κατά ενός στοιχείου του, π.χ. προσβολή της υγείας λόγω μόλυνσης της θάλασσας, ή εάν παρεμποδίζει τη χρήση του.

²⁴ Για το ατομικό δικαίωμα στην προσωπικότητα βλ., μεταξύ άλλων, *Μάνεση*, Ατομικές ελευθερίες, τ. α', γ' έκδ., 1982, σελ. 105 επ. Για την ιδιωτικού δικαίου έκφασή του στην 57 ΑΚ βλ. *Γεωργιάδη*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, β' έκδ., 1997, § 12, σελ. 125 επ., *Πλαγιανάκου*, Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας, ΕλλΔνη 7 (1966), σελ. 101 επ., *Καρακατσάνη* στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, 57 ΑΚ, *Παπαντωνίου* σε Σταθόπουλου/Αυγουστιανή (επιμ.), Εισαγωγή στο αστικό δίκαιο, 1992, σελ. 221.

²⁵ Βλ. *Καρακατσάνη* στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 57, αρ. 7 και *Δεληγιάννη*, Η προστασία της προσωπικότητας κατά τον Αστικό Κώδικα από την άποψη των σχετικών συνταγματικών ρυθμίσεων, ΕλλΔνη 38, σελ. 495. Σύμφωνα και η σχετική νομολογία.

²⁶ Βλ. *Γεωργιάδη*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, § 12 αρ. 2.

²⁷ Βλ. *Δαγτόγλου*, όπ. π., § 1237.

Έτσι, **περιβάλλον για το ιδιωτικό δίκαιο** αποτελεί το σύνολο των αγαθών που συνθέτουν το ζωτικό χώρο του ανθρώπου και περιλαμβάνει όλα τα φυσικά και τεχνητά αγαθά που αποτελούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργείται και αναπτύσσεται η προσωπικότητα του ατόμου και τα οποία είναι απαραίτητα για την επιβίωση αλλά και την ποιότητα της ζωής του²⁸. Πρόκειται όχι μόνο για όσα πράγματα ενδεικτικά απαριθμούνται στην 967 ΑΚ, αλλά και πολλά άλλα με κριτήριο την κοινή ωφέλεια από τη διάθεσή τους στην κοινή χρήση.

Ερμηνεύοντας κανείς το άρθρ. 967 ΑΚ υπό το φως του άρθρ. 24 Συντ. σε συνδυασμό με τα άρθρ. 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 Συντ., μπορεί να συμπεριλάβει στα περιβαλλοντικά αγαθά και την αισθητική του τοπίου ή τη διατήρηση της βιοποικιλότητας. Γενικά η **τάση διεύρυνσης του προστατευτικού πεδίου** του ιδιωτικού δικαιώματος στο περιβάλλον είναι σαφής και στη νομολογία. Έτσι σε αυτό συμπεριλαμβάνονται η διατήρηση και προστασία παραδοσιακών οικισμών καθώς και η προσήκουσα **πολεοδομική ανάπτυξη**²⁹, όπως και τα πολιτιστικά αγαθά (π.χ. μνημεία)³⁰. Προστατεύονται δηλαδή και αγαθά που δεν προορίζονται για κοινή χρήση με τη στενή έννοια του όρου.

Β. Προϋποθέσεις προστασίας του περιβάλλοντος με τις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας

Προϋπόθεση εφαρμογής του άρθρ. 57 ΑΚ στις παραπάνω περιπτώσεις είναι η ύπαρξη **παράνομης προσβολής** του δικαιώματος χρήσης του ζωτικού χώρου. Γίνεται δεκτή, όταν προσβάλλεται από ιδιώτη με τέτοιο τρόπο στοιχείο του, ώστε:

- α) να αλλοιώνεται ή να καταργείται η ωφέλεια από τη χρήση του, δηλαδή κυρίως η πλήρης απόλαυσή του ή
- β) να παρεμποδίζεται ή να καθίσταται αδύνατη η χρήση του (ή άλλου στοιχείου που συνδέεται με αυτό).

Το ζήτημα του παρανόμου στο άρθρ. 57 ΑΚ έχει απασχολήσει έντονα θεωρία και νομολογία. Σημειώνεται σχετικά ότι η διάταξη του άρθρ. 57 ΑΚ παραπέμπει στο σύνολο της έννομης τάξης για την πλήρωση του παρανόμου. **Παράνομη** είναι λοιπόν

²⁸Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 355.

²⁹ ΜονΠρΝάξου 58/1989 (ασφ.μέτρα, αδημ.), βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 356.

³⁰ ΜονΠρΑθ 10691/1997 (ασφ.μέτρα), ΠερΔικ 3/1997, σελ. 379.

η προσβολή, όταν αντίκειται σε επιτακτικό ή απαγορευτικό κανόνα δικαίου. Η έννοια αυτή όμως της παρανομίας **δεν ταυτίζεται με την έννοια της παρανομίας του άρθρ. 914 ΑΚ**, διότι στο πλαίσιο του άρθρ. 57 ΑΚ κάθε προσβολή οποιασδήποτε έκφανσης της προσωπικότητας είναι παράνομη³¹. Αφού δηλαδή το άρθρ. 57 ΑΚ κατοχυρώνει απόλυτο δικαίωμα, δεν χρειάζεται η προσβολή άλλης διάταξης για τη θεμελίωση της παρανομίας, χαρακτηριστικό είναι δε ότι η προσβολή του άρθρ. 57 ΑΚ χρησιμοποιείται από τη νομολογία συχνά για τη θεμελίωση του παρανόμου του άρθρ. 914 ΑΚ. Η προσβολή μιας επιμέρους έκφανσης δηλαδή της προσωπικότητας είναι *per se* παράνομη και **η παρανομία αίρεται μόνο αν συντρέχει γενικός ή ειδικός λόγος άρσης του παράνομου χαρακτήρα της πράξης**, όπως π.χ. συναίνεση του παθόντος.

Σημασία έχουν τα παραπάνω για την **κατανομή του βάρους απόδειξης**. Εάν δεχθούμε ότι παράνομη είναι κάθε προσβολή της προσωπικότητας, ο εναγόμενος πρέπει να αποδείξει τη συνδρομή λόγου που αίρει τον παράνομο χαρακτήρα της προσβολής³². Στην περίπτωση προσβολής του περιβάλλοντος **προσβολή της κοινής χρήσης ή κοινής ωφέλειας κοινού ή κοινόχρηστου αποτελεί παράνομη προσβολή κατά την ΑΚ 57**, γιατί προσκρούει στην ΑΚ 970. Αντιβαίνει επίσης στη διάταξη του άρθρ. 24 Συντ. για την προστασία του περιβάλλοντος, καθώς αυτό τριτενεργεί στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών μέσω της ΑΚ 57³³.

Για την περίπτωση της **παραχώρησης ιδιαίτερου δικαιώματος** πάνω σε πράγμα κοινής χρήσης πρέπει να σημειωθούν τα εξής: η παραχώρηση δεν αίρει τον παράνομο χαρακτήρα της προσβολής, εάν παρεμποδίζεται η κοινή χρήση. Από την άλλη πλευρά η επέμβαση στο χώρο δεν είναι παράνομη, εάν εξυπηρετείται ή δεν παρεμποδίζεται η κοινή χρήση. Σχετική είναι η **ΜονΠρΑθ 10691/1997**³⁴, η οποία κατά την εκδίκαση αίτησης ασφαλιστικών μέτρων για την αποτροπή της καταστροφής αρχαιοτήτων μέσα στην έκταση κατασκευής του αεροδρομίου «Ελ. Βενιζέλος» έκρινε ότι η κοπή του λόφου όπου είχαν ανευρεθεί οι αρχαιότητες έγινε βάσει σχετικών αποφάσεων του Υπουργού Πολιτισμού που προέβλεπαν όρους για τη

³¹ Για τη σχετική διχογνωμία επί του θέματος βλ. και Γεωργιάδη, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, § 12 αρ. 20.

³² Σύμφωνα με την δεύτερη αυτή άποψη η ΜονΠρΚορ 2145/2002, βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 359.

³³ Βλ. *Καράκωστα*, όπ.π., σελ. 360, Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, 2003, σελ. 39 επ. Για την αναγωγή στο εν λόγω άρθρο βλ. και Δωρή, Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 32, σελ. 1189 επ.

³⁴ ΠερΔικ 3/1997, σελ. 379 με σχόλιο *Καράκωστα*.

διάσωση των αρχαιοτήτων και του οποίου δεν μπορούσε να ελέγξει τη διακριτική ευχέρεια. Ορθά έχει όμως επισημανθεί σχετικά³⁵ ότι **η ύπαρξη άδειας δεν αποκλείει τον έλεγχο της υπαγωγής των πραγματικών περιστατικών στον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου**, εν προκειμένω στην ΑΚ 57, από την οποία μπορεί να προκύπτει παράνομη προσβολή της προσωπικότητας. Τη διοικητική πράξη μπορούν επομένως να ελέγξουν παρεμπιπτόντως τα πολιτικά δικαστήρια. Αντίθετα από την προηγούμενη απόφαση, η **ΜονΠρΝάξου 58/1989**³⁶ έκρινε ορθά ότι μπορούν να ελεγχθούν οι όροι δόμησης για προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας σε ένα καλαίσθητο περιβάλλον παρά την ύπαρξη άδειας δόμησης.

Γ. Η ένδικη προστασία μέσω των ΑΚ 57 και 59

Σε περίπτωση προσβολής της προσωπικότητας υπό την έκφανση της προσβολής του ζωτικού χώρου που μας ενδιαφέρει εν προκειμένω προκύπτουν από την ΑΚ 57 οι εξής αξιώσεις:

1) Αξίωση για άρση της προσβολής

Πρόκειται για αξίωση παραμερισμού των συνεπειών της πράξης στην οποία συνίσταται η προσβολή³⁷, δηλαδή την αποκατάσταση της κοινής χρήσης στην κατάσταση που είχε πριν την παράνομη συμπεριφορά. Η προσβολή απαιτείται προφανώς **να μην έχει παύσει** κατά την έγερση της σχετικής αγωγής ή να υφίσταται μια πηγή συνεχών ή επαναλαμβανόμενων προσβολών του περιβάλλοντος. Η ικανοποίηση της σχετικής αξίωσης είναι δυνατή μόνο σε περίπτωση που **δεν έχει καταστραφεί ολικώς το πράγμα ή δεν έχει καταργηθεί η ωφέλεια** ή η δυνατότητα χρήσης του με άλλο τρόπο³⁸. Εάν ο ίδιος ο ενάγων προέβη στην άρση της προσβολής **αναζητά τις τυχόν δαπάνες του** με βάση τις διατάξεις περί διοίκησης αλλοτρίων ή περί αδικαιολόγητου πλουτισμού (ΑΚ 730 και 904 επ. αντίστοιχα).

³⁵ Βλ. το σχόλιο *Καράκωστα*, ΠερΔικ 3/1997, σελ. 381 επ.

³⁶ Ασφαλιστικά μέτρα, αδημοσίευτη.

³⁷ Σχετική νομολογία βλ. σε *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 363.

³⁸ Παραδείγματα από τη νομολογία βλ. σε *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 364.

2) Αξίωση για παράλειψη της προσβολής στο μέλλον

Η σχετική αξίωση σκοπεί την αποτροπή ενδεχόμενων νέων προσβολών στο μέλλον. Γίνεται γενικά δεκτό ότι η προσβολή δεν απαιτείται να έχει ήδη επέλθει αλλά **αρκεί να επίκειται**, να υπάρχει δηλαδή βάσιμος φόβος επέλευσής της³⁹, διότι **ο κοινωνός του δικαίου δεν απαιτείται να αναμένει την προσβολή των εννόμων αγαθών του** για να ζητήσει την προστασία τους. Τα άρθρα 1284 και 1299 ΑΚ αποτελούν περίπτωση όπου η σχετική αγωγή προβλέπεται ρητώς, κατά την κρατούσα άποψη όμως το ίδιο θα πρέπει να ισχύει σε κάθε περίπτωση που η επαπειλούμενη βλάβη είναι πολύ σοβαρή ή ανεπανόρθωτη, διότι μετά την επέλευσή της η αγωγή θα στερείτο αντικειμένου.

Η **σημασία της αγωγής** εν προκειμένω καθίσταται παραπάνω από εμφανής, εάν αναλογιστεί κανείς το **συχνά ανεπανόρθωτο χαρακτήρα της οικολογικής ζημίας**, ο οποίος στερεί αντικειμένου την αγωγή άρσης της προσβολής. Άδεια της αρμόδιας αρχής για τη διενέργεια πράξεων από τις οποίες ενδέχεται να επέλθει προσβολή του εννόμου αγαθού του ζωτικού χώρου, δεν μπορεί να αποκλείσει την προληπτική προστασία ενόψει της συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος στην προστασία του περιβάλλοντος. Σημαντική είναι εν προκειμένω και η αρχή της πρόληψης, η οποία κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρ. 24 Συντ. («προληπτικά μέτρα»), αλλά και σε διεθνές και κοινοτικό επίπεδο, σε συμφωνία με την οποία πρέπει να ερμηνεύονται όλες οι διατάξεις που εξυπηρετούν την προστασία του περιβάλλοντος στην έννομη τάξη μας. Έτσι, όπως το κράτος υποχρεούται στη λήψη προληπτικών μέτρων, αντίστοιχα ο ιδιώτης δικαιούται στην προληπτική άσκηση της αξίωσης για παράλειψη της προσβολής.

3) Αξίωση για αποζημίωση

Σύμφωνα με τις διατάξεις περί αδικοπραξιών σε περίπτωση προσβολής της προσωπικότητας μπορεί να ζητηθεί αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας που προκλήθηκε, εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις της αδικοπρακτικής ευθύνης. Στην

³⁹ Βλ. ενδεικτικά Γεωργιάδη στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 1108, αρ. 25 και Καρακατσάνη στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 57, αρ. 17.

περίπτωση αυτή **απαιτείται υπαιτιότητα**, σε αντίθεση με τις περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης, οι οποίες θεσπίζονται είτε στον ίδιο τον ΑΚ (π.χ. άρθρ. 925) είτε π.χ. στο νόμο 1650/1986 (άρθρ. 29), όπου προβλέπεται ευθύνη από διακινδύνευση του φορέα πηγών ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος για τις περιβαλλοντικές ζημιές που προκαλούνται από αυτές είτε στο ν. 2251/1994 για την προστασία του καταναλωτή, όπου θεσπίζεται αντικειμενική ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων από τα οποία προκαλούνται ζημιές σε πρόσωπα ή πράγματα (άρθρ. 6), η οποία καλύπτει έτσι και ζημιές σε περιβαλλοντικά αγαθά, ενώ στο άρθρ. 8 του ίδιου νόμου θεσπίζεται νόθος αντικειμενική ευθύνη του παρέχοντος υπηρεσίες, με την οποία καλύπτονται επίσης οι ζημιές σε περιβαλλοντικά αγαθά.

4) Αξίωση για ικανοποίηση της ηθικής βλάβης

Σε περίπτωση προσβολής της προσωπικότητας ο ΑΚ προβλέπει εκτός των άλλων αξιώσεων την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης⁴⁰. **Ζήτημα υπάρχει για το αν απαιτείται εν προκειμένω υπαιτιότητα**. Παλαιότερη νομολογία απαντά καταφατικά, ότι δηλαδή εκτός από παρανομία απαιτείται και υπαιτιότητα με επιχείρημα κυρίως από το γράμμα τις διατάξεις («τον υπαίτιο της προσβολής») και την αρχή της υπαιτιότητας που καθιερώνει γενικά το σύστημα του ΑΚ⁴¹, ενώ φειδωλή υπήρξε η νομολογία αυτή και ως προς τα ποσά που επιδίκαζε στις περιπτώσεις που έκανε εντέλει δεκτή την ύπαρξη υπαιτιότητας⁴². Νεότερες αποφάσεις προέκριναν την αντίθετη άποψη ότι δηλαδή δεν απαιτείται υπαιτιότητα⁴³, με την οποία συντάσσεται και η κρατούσα και ορθή γνώμη στη θεωρία⁴⁴.

Βασικό επιχείρημα υπέρ της δεύτερης άποψης είναι ότι **ως «αδικοπραξία» στην 932 ΑΚ νοείται όχι μόνο η αδικοπραξία της 914 ΑΚ** (παράνομη και υπαίτια πράξη), αλλά και η απλώς παράνομη πράξη που θεμελιώνει αξίωση για αποζημίωση. Σε διαφορετική περίπτωση θα προέκυπταν αξιολογικές αντινομίες⁴⁵.

⁴⁰ Βλ. Σταθόπουλο στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 299 εισαγ. παρατ. και Γεωργιάδη στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 932 εισαγ. παρατ.

⁴¹ Βλ. π.χ. ΑΠ 706/1969, ΝοΒ 70, σελ. 569. Για την παρουσίαση του ζητήματος βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 367.

⁴² Βλ. *Καράκωστα*, Ικανοποίηση της μη περιουσιακής ζημίας και νομολογία, ΝοΒ 34, σελ. 1387.

⁴³ ΕφΘεσ 3424/1989, Αρμ 42, σελ. 1205.

⁴⁴ Βλ. *Γεωργιάδη*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, § 12 αρ. 24 με περαιτέρω παραπομπές.

⁴⁵ Για το ζήτημα αυτό βλ. και *Καράκωστα*, Προσωπικότητα και τύπος, 1997, σελ. 222.

Κριτήριο για την επιδίκαση της χρηματικής ικανοποίησης πρέπει να είναι όχι η υπαιτιότητα⁴⁶ αλλά αντίθετα η προσβολή στο είδος και την έκτασή της ενόψει και του αποκαταστατικού χαρακτήρα της χρηματικής ικανοποίησης της ηθικής βλάβης, με την έννοια ότι στοχεύει στην αποκατάσταση της ζημίας και όχι στην επιβολή ποινής για το πταίσμα του ζημιώσαντος. Εκτός από τις ενδεικτικά αναφερόμενες περιπτώσεις της 932 ΑΚ, χρηματική ικανοποίηση παρέχεται και σε περίπτωση αδικοπρακτικής προσβολής του δικαιώματος χρήσης των κοινών και κοινόχρηστων πραγμάτων.

Ως προς την **εξουσία του δικαστηρίου** για επιδίκαση αποζημίωσης πρέπει να σημειωθεί ότι η διατύπωση τόσο της ΑΚ 59 όσο και της ΑΚ 932 είναι δυνητική. Γίνεται όμως δεκτό ότι εφόσον αποδειχθεί ότι ο ενάγων υπέστη ηθική βλάβη, το δικαστήριο υποχρεούται να επιδικάσει εύλογη αποζημίωση, ελεγχόμενο κατά τούτο αναιρετικά. Τέλος, η ΑΚ 932, επηρεασμένη από το πρότυπο της καταργηθείσας πάντως το 2002⁴⁷ παραγράφου 847 του γερμανικού ΑΚ (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB) κάνει λόγο για **εύλογη αποζημίωση (billige Entschädigung)**, ενώ αντίστοιχη φράση δεν υπάρχει στην ΑΚ 59. Πλέον σύμφωνα με την 253 παρ. 1 γερμΑΚ μπορεί να ζητηθεί χρηματική αποζημίωση (**Entschädigung in Geld**) για μη περιουσιακή ζημία μόνο στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος, ενώ σύμφωνα με την παρ. 2, εάν πρέπει να επιδικαστεί αποζημίωση λόγω προσβολής της σωματικής ακεραιότητας, της υγείας, της ελευθερίας ή του σεξουαλικού αυτοκαθορισμού, μπορεί να επιδικαστεί και εύλογη χρηματική αποζημίωση (**billige Entschädigung in Geld**) για τη μη περιουσιακή ζημία, διάταξη, η οποία ισχύει μάλιστα τόσο για την αδικοπρακτική όσο και για την ενδοσυμβατική ευθύνη και την ευθύνη από διακινδύνευση⁴⁸.

Στην πράξη τα ποσά που επιδικάζονται δεν είναι πάντοτε ικανοποιητικά⁴⁹. Τα αίτια είναι πολλά, ανάμεσά τους δε και ο **φόβος υπέρμετρης επέκτασης της αξίωσης** για ικανοποίηση της ηθικής βλάβης μέσω καταχρηστικής επίκλησης των

⁴⁶ Βλ. όμως την ΑΠ 391/2006, ΧρΙΔ 2006, σελ. 596, σύμφωνα με την οποία αποκλείεται η αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης εάν είτε η πράξη, καίτοι παράνομη, δεν επάγεται προσβολή της προσωπικότητας, είτε είναι ανυπαίτια, είτε εχώρησε κατ' ενάσκηση νομίμου δικαιώματος προστατευομένου κατά προτίμηση έναντι εκείνου της προσωπικότητας, εκτός κι αν η εν λόγω ενάσκηση είναι καταχρηστική.

⁴⁷ Βλ. σχετικά τη μεταβατική διάταξη του άρθρ. 229 παρ. 8 αρ. 2 του ΕGBGB (Εισαγωγικού Νόμου του γερμανικού ΑΚ).

⁴⁸ Βλ. Brox/Walker, Allgemeines Schuldrecht, 32. Aufl., 2007, § 29 αρ. 4, σελ. 313.

⁴⁹ Βλ. το σχόλιο του Δωρή στην απόφαση ΕφΑθ 7212/1984, ΝοΒ 32, σελ. 1561.

σχετικών διατάξεων⁵⁰. Ως προς το **δικαιοπολιτικό λόγο** θέσπισης της χρηματικής ικανοποίησης ανάμεσα στις διάφορες απόψεις που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί⁵¹, αξίζει να αναφερθεί αυτή, σύμφωνα με την οποία με τη συγκεκριμένη αξίωση, όπως και με τις λοιπές αξιώσεις των 57 και 59 ΑΚ, επιδιώκεται η επαναφορά στην προτέρα κατάσταση, δηλαδή στην προηγούμενη ηθική και κοινωνική ισορροπία, ζητούμενο είναι δηλαδή η αποκατάσταση των ηθικών και κοινωνικών αξιών⁵².

Διατάραξη της κοινωνικής και ηθικής ισορροπίας μπορεί να συνεπάγεται και η προσβολή του δικαιώματος κοινής χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών⁵³. Αναφορικά με τη σχέση της αξίωσης της ικανοποίησης της ηθικής βλάβης με την προστασία του περιβάλλοντος παρατηρεί κανείς ότι η αποκατάσταση της οικολογικής ζημίας δεν μπορεί να βασιστεί εξ ολοκλήρου σε αυτήν, ενώ από την άλλη πλευρά ούτε η εν λόγω αξίωση θεσπίστηκε με σκοπό την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών. Είναι πάντως σαφές ότι σε περίπτωση προσβολής του παραπάνω δικαιώματος **θεμελιώνεται έννομο συμφέρον** για αξίωση ικανοποίησης της ηθικής βλάβης **για ένα ευρύ κύκλο ιδιωτών** (φυσικών και νομικών προσώπων), οι οποίοι νομιμοποιούνται να επιδιώξουν και με τον τρόπο αυτό την προστασία του περιβάλλοντος. **Η σημασία της αξίωσης** ικανοποίησης της ηθικής βλάβης για την προστασία του περιβάλλοντος κατά το ιδιωτικό δίκαιο έχει τα τελευταία χρόνια αυξηθεί σημαντικά ενόψει της διαρκώς αυξανόμενης ανάγκης του ανθρώπου για αναζήτηση των φυσικών αγαθών του ζωτικού χώρου από τη μία πλευρά αλλά και της μείωσης ή υποβάθμισης των φυσικών αγαθών υπό την επίδραση της βιομηχανικής και τεχνολογικής ανάπτυξης από την άλλη.

Κριτήρια για το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης θα πρέπει να είναι το σύνολο των συνθηκών, όπως η αναγκαιότητα του φυσικού στοιχείου για τη υγιή διαβίωση του ανθρώπου, αλλά και το είδος, η βαρύτητα και οι συνθήκες τέλεσης της προσβολής⁵⁴, λαμβανομένης υπόψη και της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης, σύμφωνα με την οποία η ανάπτυξη θα πρέπει να προωθείται με τέτοιο τρόπο και ένταση, ώστε να λαμβάνεται υπόψη και η ανάγκη προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών ως

⁵⁰ Βλ. μεταξύ άλλων *Σταθόπουλου*, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο 1, § 8 111 ββ.

⁵¹ Παρουσίαση και αξιολόγηση των απόψεων βλ. σε *Καράκωστα*, Περιβάλλον και δίκαιο, σελ. 382 επ.

⁵² Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 384.

⁵³ Βλ. π.χ. ΑΠ 150/1976, ΕΕΝ 43, σελ. 580.

⁵⁴ Βλ. *Γεωργιάδη*, Γενικές Αρχές, § 12 αρ. 24.

υποχρέωση της πολιτείας αλλά και δικαίωμα του καθενός σύμφωνα με το άρθρ. 24 Συντ.

Δ. Δικονομικά ζητήματα

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν εν συντομία ορισμένα δικονομικά ζητήματα σχετικά με τις παραπάνω αξιώσεις.

Στις περιπτώσεις όπου η προσβολή της προσωπικότητας ανάγεται σε **ενέργειες διοικητικών οργάνων** αρμόδια για την εκδίκαση της αγωγής αποζημίωσης είναι κατ' άρθρ. 1 του ν. 1406/1983 τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια, διότι πρόκειται για διαφορές που αφορούν την εξωσυμβατική ευθύνη της διοίκησης (άρθρ. 105-106 ΕισΝΑΚ).

Για την αμφισβήτηση της νομιμότητας διοικητικής πράξης, η οποία αφορά κοινά ή κοινόχρηστα πράγματα, αρμόδιο καταρχήν για την εκδίκαση της σχετικής αίτησης ακύρωσης είναι το ΣτΕ⁵⁵, ενώ τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια είναι αρμόδια για την εκδίκαση προσφυγής, στις περιπτώσεις που αυτή προβλέπεται.

Εάν όμως η προσβολή της προσωπικότητας προέρχεται από **ενέργειες ιδιωτών**, αρμόδια είναι τα πολιτικά δικαστήρια ανεξάρτητα από το αν ο ιδιώτης ενεργεί δυνάμει διοικητικής άδειας⁵⁶. Σύμφωνα με τη γνώμη αυτή είναι η απόφαση **ΜονΠρΒόλου 1097/229/1989**⁵⁷, ενώ η **ΜονΠρΧαλκ 336/1992**⁵⁸ έκρινε αντίθετα ότι τα πολιτικά δικαστήρια στερούνται δικαιοδοσίας να ερευνήσουν την προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας από τη διενέργεια εργασιών από τον ανάδοχο του έργου διάνοιξης επαρχιακής οδού στην περιοχή της Χαλκίδας.

Ενεργητικά νομιμοποιείται ο χρήστης του προσβληθέντος φυσικού αγαθού, ενώ παθητικά ο προσβολέας του δικαιώματος χρήσης ή τυχόν τρίτος που ευθύνεται για αυτόν (ΑΚ 334 ή 922). Σε περίπτωση που περισσότεροι προσέβαλαν με κοινή τους πράξη το δικαίωμα χρήσης, αυτοί ευθύνονται εις ολόκληρον (ΑΚ 926).

Πέραν της νομιμοποίησης, για το παραδεκτό της σχετικής αγωγής απαιτείται και έννομο συμφέρον (68 ΚΠολΔ). Ο προσδιορισμός του εννόμου συμφέροντος

⁵⁵ Για την ακυρωτική περιβαλλοντική δίκη βλ. *Σιούτη*, όπ. π., σελ. 79 επ.

⁵⁶ Σχετικά με την καθ' ύλην αρμοδιότητα βλ. και ΕιρΝαυπακτ 49/2000, ΝοΒ 2000, σελ. 1625 με σχόλιο *Χριστακάκου*.

⁵⁷ ΝοΒ 38, σελ. 308.

⁵⁸ ΕλλΔνη 33, σελ. 1513.

σχετικά με την άσκηση αγωγών για οικολογικές ζημίες γίνεται με γνώμονα την έννοια της **οικολογικής γειτνίασης**⁵⁹ και της **ιδιότητας του περιοίκου**⁶⁰. Ο ενάγων δηλαδή θα πρέπει να βρίσκεται σε τοπική σχέση με το βλαπτόμενο περιβαλλοντικό αγαθό. Η έννοια διευρύνεται στις περιπτώσεις της διάχυτης οικολογικής ζημίας, στις περιπτώσεις δηλαδή όπου η προσβολή του ζωτικού χώρου διαχέεται σε ευρύτερη περιοχή. Έννομο συμφέρον αναγνωρίζεται επίσης στα **νομικά πρόσωπα**, στο καταστατικό των οποίων προβλέπεται ο σκοπός προστασίας του περιβάλλοντος ή αντίστοιχοι σκοποί και τα οποία βρίσκονται σε τοπική σχέση με το περιβαλλοντικό αγαθό, π.χ. περιβαλλοντικοί ή εξωραϊστικοί σύλλογοι της περιοχής.

Στην ευρεία αυτή αναγνώριση του εννόμου συμφέροντος από τα πολιτικά δικαστήρια σημαντικά έχει συμβάλει και η **νομολογία του ΣτΕ**, η οποία προκειμένου να εξασφαλίσει έγκαιρη και αποτελεσματική προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών, αντιλαμβάνεται σε πολλές περιπτώσεις ευρέως το έννομο συμφέρον. Π.χ. αναγνώρισε έννομο συμφέρον σε κάτοικο του κέντρου της Αθήνας υπό την ιδιότητά του ως κατοίκου του λεκανοπεδίου Αττικής για την προσβολή πράξεων με τις οποίες επιχειρείτο εκχέρσωση του δάσους των υπωρείων του Πεντελικού όρους και σε κάτοικο του Πειραιά για την προσβολή πράξεων που αφορούσαν την εγκατάσταση του Ολυμπιακού χωριού στο Δήμο Αχαρνών⁶¹.

Για την εκδίκαση των αγωγών των σχετικών με τις αξιώσεις από τα άρθρ. 57 και 59 ΑΚ αρμόδιο είναι κατά την ΚπολΔ 18 καταρχήν το **Πολυμελές Πρωτοδικείο**, νομοθετική λύση, η οποία αρμόζει και στη σπουδαιότητα των αγαθών τα οποία διακυβεύονται εν προκειμένω. Καθιερώνεται επίσης **εξαιρετική αρμοδιότητα του Ειρηνοδικείου** για τις περιπτώσεις της παρεμπόδισης της χρήσης οδού ή ατραπού και ρέοντος ύδατος (ΚπολΔ 15 αρ. 5 και 6), π.χ. αρμόδιο είναι το Ειρηνοδικείο κατά την **ΕιρΛευκ 64/1999**⁶² επί διαφορών από την προσβολή της προσωπικότητας λόγω παρεμπόδισης προσώπου να κάνει ελεύθερη χρήση κοινόχρηστης ζώνης λιμένα.

Για την εκδίκαση των αιτήσεων **ασφαλιστικών μέτρων** αρμόδιο είναι κατά κανόνα το Μονομελές Πρωτοδικείο (683 παρ. 1 ΚπολΔ), εκτός αν για την κύρια

⁵⁹ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 372-373.

⁶⁰ Βλ. *Σιούτη*, όπ. π., σελ. 82 επ.

⁶¹ ΣτΕ 1157/1991, ΝοΒ 1991, σελ. 1144, ΣτΕ (Ολ.) 2281/1992, Αρμ 1992, σελ. 852=ΑρχΝ 1994, σελ. 699=ΔΔΙΚΗ 1993, σελ. 98.

⁶² ΑρχΝ 2000, σελ. 710 με σχόλιο *Νικολαΐδη*.

υπόθεση αρμόδιο είναι το Ειρηνοδικείο, το οποίο καθίσταται αρμόδιο στην περίπτωση αυτή και για την εκδίκαση της αίτησης ασφαλιστικών μέτρων (638 παρ. 2 ΚΠολΔ), η απόφαση του οποίου δεν υπόκειται σε ένδικα μέσα.

Αν η Διοίκηση εξέδωσε ή παρέλειψε να εκδόσει διοικητική πράξη και έτσι προσέβαλε το δικαίωμα χρήσης, μπορεί ο προσβληθείς να ζητήσει την ακύρωση της διοικητικής πράξης ή της παράλειψης έκδοσής της ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας. Αν η προσβολή προέρχεται από υλικές ενέργειες της διοίκησης αρμόδια είναι τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια.

Κατά τόπο αρμόδιο δικαστήριο είναι κατά τα γενικά ισχύοντα το δικαστήριο του τόπου της κατοικίας του εναγομένου ή εφαρμοζομένου αναλόγως του άρθρ. 29 παρ. 1 ΚΠολΔ, το δικαστήριο στην περιφέρεια του οποίου κείται το κοινόχρηστο. Για την εκδίκαση των ασφαλιστικών μέτρων αρμόδιο είναι και το δικαστήριο του τόπου εκτέλεσως του ασφαλιστικού μέτρου (άρθρ. 683 παρ. 3 ΚΠολΔ).

Η εκτέλεση της απόφασης που καταδικάζει τον εναγόμενο σε άρση της προσβολής γίνεται κατά το άρθρ. 945 ΚΠολΔ. Η εκτέλεση της απόφασης που καταδικάζει σε παράλειψη της προσβολής στο μέλλον γίνεται σύμφωνα με το άρθρ. 947 ΚΠολΔ.

Η **σημασία των ασφαλιστικών μέτρων** είναι τεράστια για την προστασία του περιβάλλοντος, και κυρίως **για την αποτροπή στο πλαίσιο της αρχής της πρόληψης της οικολογικής ζημίας**. Δεν είναι τυχαίο ότι οι περισσότερες αποφάσεις πολιτικών δικαστηρίων σε περιβαλλοντικά ζητήματα έχουν εκδοθεί κατά την εκδίκαση ασφαλιστικών μέτρων⁶³. Αίτημα είναι στις περιπτώσεις αυτές η προσωρινή ρύθμιση κατάστασης κατά το άρθρ. 731 ΚΠολΔ, ενώ διχάζονται οι γνώμες σχετικά με τα **όρια της εξουσίας του πολιτικού δικαστή** κατά την εκδίκασή τους, ενόψει του ότι στο πλαίσιο της παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας απαγορεύεται να ικανοποιηθεί το ασφαλιστέο δικαίωμα κατά το άρθρ. 692 παρ. 4 ΚΠολΔ.

Η κρατούσα γνώμη δέχεται ότι η σχετική απαγόρευση ισχύει και για τα αρ. 731 επ. ΚΠολΔ. Η προσωρινή παράλειψη όμως των πράξεων που προσβάλλουν το δικαίωμα χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών δεν αποτελεί ικανοποίηση του σχετικού δικαιώματος, αφού δεν παγιώνει μια κατάσταση, η οποία στερεί αντικειμένου την κύρια δίκη⁶⁴. Η υποχρέωση δηλαδή σεβασμού της προσωπικότητας

⁶³ Για τη σχετική νομολογία βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 376 σημ. 144.

⁶⁴ Βλ. *Βαθρακοκοίλη*, ΚΠολΔ αρ. 731 αρ. 4, *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 377.

με την παρεμπόδιση του δικαιώματος κοινής χρήσης βασίζεται σε μια διαρκή έννομη σχέση και δεν μπορεί να εκπληρωθεί άπαξ ή σε περιορισμένο χρονικό διάστημα, όπως με την προσωρινή ρύθμιση κατάστασης. Τα παραπάνω έκανε δεκτά η **ΜονΠρΑθ 15611/1989**⁶⁵ κατά την εκδίκαση ασφαλιστικών μέτρων κατά εταιρίας ιδιοκτήτριας πολυκαταστήματος για την παύση προσβλητικών για την προσωπικότητα των αιτούντων πράξεων, όπως π.χ. κατάληψη του πεζοδρομίου κ.λπ., αλλά και η πιο πρόσφατη **ΜονΠρΘεσ 19938/2006**⁶⁶ κατά την εκδίκαση ασφαλιστικών μέτρων με αίτημα την προσωρινή απαγόρευση της λειτουργίας κεραίας κινητής τηλεφωνίας.

III. Η νομολογιακή αντιμετώπιση της προστασίας του ζωτικού χώρου στο πλαίσιο του ιδιωτικού δικαίου

A. Η προστασία του δασικού περιβάλλοντος

Το άρθρ. 24 παρ. 1 εδ. α' Συντ. εγγυάται την προστασία του περιβάλλοντος, η οποία αποτελεί μετά την αναθεώρηση του 2001 εκτός από κρατική υποχρέωση και ρητώς πλέον **δικαίωμα καθενός**, όπως είχε γίνει δεκτό και νωρίτερα από τη θεωρία και τη νομολογία. Η κατοχύρωση του εν λόγω δικαιώματος αποκτά ιδιαίτερη σημασία στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες και **τριτενεργεί**⁶⁷ ενόψει και του κατεξοχήν συλλογικού χαρακτήρα του. Η τριτενέργεια του δικαιώματος αναπτύσσεται κυρίως μέσω των διατάξεων των άρθρ. 57, 967, 914 και 281 ΑΚ αλλά και μέσω του άρθρ. 29 του ν. 1650/1986. Στο εδάφιο β' της παρ. 1 του άρθρ. 24 Συντ. προβλέπεται εξάλλου ότι «Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων». Ο συντακτικός νομοθέτης εκλαμβάνοντας τα δάση ως ευπαθή οικοσυστήματα **έλαβε ιδιαίτερη μέριμνα για την προστασία τους** εισάγοντας στο κείμενο του Συντάγματος ειδικές διατάξεις⁶⁸. Για την έννοια του δάσους και της δασικής έκτασης εισήχθη στο συνταγματικό κείμενο ερμηνευτική δήλωση κατά την αναθεώρηση του 2001.

⁶⁵ Δ 21, σελ. 874 με σχόλιο Παναγόπουλου.

⁶⁶ Αρμ 2006, σελ. 1076.

⁶⁷ Βλ. διεξοδικά Σιούτη, όπ. π., σελ. 39 επ.

⁶⁸ Βλ. ΣτΕ 951/1996.

Το συνταγματικό δικαίωμα προστασίας του δασικού περιβάλλοντος αποκτά μέσω των 57 και 967 ΑΚ μια ιδιωτικού δικαίου έκφανση που συνίσταται στο δικαίωμα χρήσης και απόλαυσης των δημόσιων δασών και δασικών εκτάσεων, των πάρκων, των αλσών αλλά και των λοιπών κοινόχρηστων χώρων πρασίνου. Επί των **ιδιωτικών** δασών και δασικών εκτάσεων υπάρχει καθεστώς **οιονεί κοινοχρησίας**⁶⁹, με την έννοια, ότι υπάρχει ένα ιδιόμορφο δικαίωμα υπέρ του κοινωνικού συνόλου, το οποίο δεν περιλαμβάνει την απολύτως ελεύθερη και χωρίς περιορισμούς χρήση τους, κατοχυρώνει όμως την απόλαυσή τους μέσω της διατήρησης αναλλοίωτου του προορισμού τους. Σε περίπτωση που επιχειρείται λοιπόν αλλαγή του προορισμού τους που προσβάλλει την κοινή ωφέλεια μπορεί να ζητηθεί έννομη προστασία με τις 57 και 59 ΑΚ. Μετά την αναθεώρηση του 2001 επιτρέπεται πάντως η **αλλαγή του προορισμού των ιδιωτικών δασών** υπό τους ίδιους όρους που επιτρέπεται και για τα δημόσια δάση και δασικές εκτάσεις, ενώ μέχρι πρότινος δεν υπήρχε σχετική πρόβλεψη για την αλλαγή του προορισμού των ιδιωτικών δασών.

Οι σχετικές αποφάσεις των πολιτικών δικαστηρίων έχουν μέχρι σήμερα ασχοληθεί με την προστασία των πάρκων και των αλσών. Με την απόφαση **336/1992 το Μονομελές Πρωτοδικείο Χαλκίδας**⁷⁰ κλήθηκε να αποφασίσει επί αιτήσεως ασφαλιστικών μέτρων κατοίκων και πολιτιστικών συλλόγων της περιοχής με αίτημα να υποχρεωθεί το ελληνικό Δημόσιο να μην προσβάλλει περαιτέρω το δικαίωμα της προσωπικότητάς τους με την κοπή δένδρων και την καταστροφή του μοναδικού αλσυλλίου της περιοχής που είχε διενεργηθεί από τον ανάδοχο του έργου διάνοιξης οδού στην πόλη. Το δικαστήριο αναγνώρισε ότι η αξίωση των αιτούντων να χρησιμοποιούν τα κοινόχρηστα είναι ιδιωτικού δικαίου, απορρέουσα από το δικαίωμα της προσωπικότητας και αποδέχτηκε έτσι την έμμεση τριτενέργεια του άρθρ. 24 Συντ., απέρριψε όμως τελικά την αίτηση λόγω έλλειψης δικαιοδοσίας, αφού δέχθηκε ότι η προσβολή της προσωπικότητάς τους επήλθε όχι με πράξη του αναδόχου αλλά με μόνη την έκδοση της σχετικής διοικητικής πράξης.

Με τις αποφάσεις **30/1991** (αδημ.) και **19/1992**⁷¹ του **Ειρηνοδικείου Τήνου** έγινε δεκτή η προσβολή της προσωπικότητας των μελών του Συλλόγου Προστασίας Περιβάλλοντος και Αναδάσωσης Νήσου Τήνου λόγω μερικής αλλαγής της χρήσης αλσυλλίου στην πόλη, καθώς και η έμμεση τριτενέργεια του άρθρ. 24 Συντ. μέσω των

⁶⁹ Βλ. *Μαριά*, Η νομική προστασία των δασών, 1998, σελ. 252.

⁷⁰ Για την απόφαση βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 398.

⁷¹ ΑρχΝ 43,(1992), σελ. 640 επ. με σχόλιο *Παπακώστα*.

διατάξεων των ΑΚ 57 και 967. Στην πρώτη απόφαση το δικαστήριο έκρινε ότι προσβάλλεται η προσωπικότητα των αιτούντων από τον Δήμο Τήνου με κοπή δέντρων κ.λπ. Ιδιαίτερη σημασία έχει ο συσχετισμός των ΑΚ 967 και 57 με τη συνταγματική διάταξη, αφού το Δικαστήριο αναγνώρισε έτσι τόσο σχετική υποχρέωση της Πολιτείας όσο και αντίστοιχο δικαίωμα έννομης προστασίας των ιδιωτών. Η δεύτερη απόφαση έκρινε πως εξακολουθεί η προσβολή της προσωπικότητας των αιτούντων από τη χρησιμοποίηση του αλσυλλίου ως χώρου στάθμευσης και τοποθέτησης απορριμμάτων.

Αξίζει ακόμη να σχολιαστεί ότι οι παραπάνω αποφάσεις δέχονται επέκταση της κατά άρθρ. 15 παρ. 5 ΚΠολΔ αρμοδιότητας του Ειρηνοδικείου και στις περιπτώσεις προσβολών του δικαιώματος χρήσης και άλλων κοινόχρηστων πραγμάτων πλην των εκεί αναφερομένων. Η τελολογική διεύρυνση όμως της διάταξης δεν συνάδει με τον εξαιρετικό χαρακτήρα της διάταξης ούτε με τη σπουδαιότητα των προσβολών του δικαιώματος χρήσης των κοινών και κοινόχρηστων αγαθών, ενόψει και της κατά κανόνα αρμοδιότητας του Πολυμελούς Πρωτοδικείου για τις σχετικές διαφορές. Είναι σημαντικό όμως ότι οι αποφάσεις αυτές **αντιλαμβάνονται ευρέως το έννομο συμφέρον στις περιβαλλοντικές δίκες** εφαρμόζοντας **αναλόγως την ΑΚ 57 σε νομικά πρόσωπα**⁷², όταν αυτά ενεργούν ως εκπρόσωποι των μελών τους για την έννομη προστασία των ατομικών συμφερόντων και δικαιωμάτων τους.

B. Η προστασία της θάλασσας και των παράκτιων χώρων

Τα πολιτικά δικαστήρια αντιλαμβάνονται **το θαλάσσιο οικοσύστημα ως ενιαίο αντικείμενο προστασίας**, ακολουθώντας στο σημείο αυτό την πάγια νομολογία του ΣτΕ⁷³. Πράγματι, η αλληλεξάρτηση των στοιχείων του είναι τέτοια, ώστε καθίσταται άνευ σημασίας η διάκριση του ΑΚ μεταξύ της θάλασσας ως κοινού και του αιγιαλού, λιμένων κ.λπ. ως κοινόχρηστων⁷⁴.

⁷² Βλ. *Καράκωστα*, Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΝοΒ 41, σελ. 45 επ.

⁷³ Βλ. τις αποφάσεις ΣτΕ 3644/1971 και 1608/1972.

⁷⁴ Γενικά για την προστασία του θαλασσίου περιβάλλοντος κατά το ιδιωτικό δίκαιο πρβλ. *Καράκωστα*, Προστασία του θαλασσίου περιβάλλοντος μέσω της ΑΚ 57 (γνμδ.), Πειραϊκή Νομολογία 13, σελ. 645 επ.

Συγκεκριμένα η **ΜονΠρΚορίνθου 301/1992**⁷⁵ έκρινε ότι η ρύπανση του περιβάλλοντος εμποδίζει τη χρήση της θάλασσας και του αιγιαλού και συνιστά κατά τούτο προσβολή της προσωπικότητας. Επίσης με την **ΜονΠρΝαυπλίου 163/1991**⁷⁶ παρέχεται προστασία της θάλασσας με βάση τη διάταξη του άρθρ. 3 παρ. 1 του ν. 743/1979 περί προστασίας του θαλασσίου περιβάλλοντος σε συνδυασμό με λοιπές διατάξεις του ίδιου νόμου και με τα άρθρ. 57, 966, 967 και 968 ΑΚ. Το δικαστήριο έκρινε ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί προϋπόθεση της ποιότητας ζωής του ανθρώπου και προστατεύεται από τις παραπάνω διατάξεις. Οι σχετικές διατάξεις δηλαδή δεν στοχεύουν μόνο στην προστασία του περιβάλλοντος αλλά έχουν και ανθρωποκεντρική διάσταση. Σύμφωνα με τα παραπάνω το δικαστήριο κατόπιν αίτησης ασφαλιστικών μέτρων κατοίκου της περιοχής Αργολίδας απαγόρευσε προσωρινά τη διοχέτευση αποβλήτων από την καθού βιομηχανία στον Αργολικό Κόλπο μέχρι την εγκατάσταση και λειτουργία πλήρους συστήματος βιολογικού καθαρισμού των αποβλήτων.

Σύμφωνα με τη **ΜονΠρΒόλου 1097/229/1989**⁷⁷ η συνεχής διοχέτευση βιομηχανικών λυμάτων στον Παγασητικό Κόλπο και η παρεμπόδιση της κατά προορισμό χρήσης του εξαιτίας της ρύπανσης αυτής, αποτελεί παράνομη προσβολή της προσωπικότητας χωρίς να χρειάζεται η προσφυγή σε διάταξη ειδικού νόμου για τη θεμελίωση του παρανόμου ενόψει και του κινδύνου ολοκληρωτικής καταστροφής του Κόλπου από τη συνεχή ρύπανση. Το δικαστήριο απαγόρευσε έτσι τη χρήση της πλέον ρυπογόνου από τις πρώτες ύλες μέχρι τη λειτουργία συστήματος βιολογικού καθαρισμού. Η προστιθέμενη αξία των παραπάνω αποφάσεων έγκειται εκτός των άλλων στον έμμεσο εξαναγκασμό των φορέων των εγκαταστάσεων να τηρούν τις δημοσίου δικαίου υποχρεώσεις τους.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η πρόσφατη απόφαση **ΠολΠρΑθ 29/2007**⁷⁸, η οποία δέχθηκε ότι η προστασία της προσωπικότητας περιλαμβάνει και την έννοια του ζωτικού χώρου μέσα στον οποίο αυτή αναπτύσσεται. Αποτελείται από τα εκτός συναλλαγής πράγματα στα οποία εντάσσονται και η αισθητική του τοπίου, η προσήκουσα πολεοδομική ανάπτυξη με σεβασμό στο φωτισμό, τον αερισμό κ.λπ. **Για**

⁷⁵ Αδημοσίευτη, βλ. Καράκωστα, Περιβάλλον και Δίκαιο.. όπ.π., σελ. 386.

⁷⁶ ΝοΒ 39, σελ. 788 επ. με σχόλιο Καράκωστα.

⁷⁷ ΝοΒ 38, σελ. 308 επ.

⁷⁸ ΝοΒ 2007, σελ. 626, διαθέσιμη και στο Φάκελο «Νομολογία» του δικτυακού τόπου www.nomosphysis.org.gr με σχόλιο Βέτσικα.

την ύπαρξη παράνομης προσβολής της προσωπικότητας αρκεί η κοινωνικά απρόσφορη προσβάλλουσα συμπεριφορά ώστε να θεωρηθεί καταχρηστική χωρίς την περαιτέρω παραβίαση ειδικής διάταξης νόμου. Έτσι έκρινε ότι επήλθε παράνομη προσβολή της προσωπικότητας των περιοίκων αιγιαλού λόγω παρεμπόδισης χρήσης αυτού από την ανέγερση αυθαίρετων κτισμάτων και την εκπομπή αποβλήτων και υπερβολικού θορύβου.

Γ. Η προστασία των υγροτόπων

Οι υγρότοποι συμπεριλαμβάνονται στα κοινά σε όλους ή κοινόχρηστα πράγματα κατά την έννοια των 966 επ. ΑΚ. Το δικαίωμα χρήσης στη συγκεκριμένη περίπτωση συνίσταται στην αναψυχή, στην άσκηση φυσιολατρικών δραστηριοτήτων κ.λπ. Οι υγρότοποι αποτελούν εξάλλου το φυσικό περιβάλλον πολλών ειδών ζώων, ιδιαίτερα πτηνών, καθώς και φυτών. Κάθε παρεμπόδιση ή κατάργηση της κοινής τους χρήσης είναι παράνομη προσβολή κατά την έννοια των άρθρ. 57 και 970 ΑΚ, όπως ερμηνεύονται υπό το φως του άρθρ. 24 Συντ. και της Διεθνούς Σύμβασης του Ραμσάρ για την προστασία των υγροτόπων, χωρίς να απαιτείται η παραβίαση άλλης διάταξης.

Στο πλαίσιο αυτό η **ΜονΠρΙωαννίνων 47/1996**⁷⁹ έκρινε ότι θα επέρχετο παράνομη προσβολή προσωπικότητας από την καθέλκυση πλοίου που θα διενεργούσε ημερήσιες κρουαζιέρες στην Παμβώτιδα λίμνη των Ιωαννίνων και για το λόγο αυτό την απαγόρευσε προσωρινά.

Αξίζει να αναφερθεί και η **ΜονΠρΜεσ 134/1997**⁸⁰ σχετικά με τον υγρότοπο του ποταμού Αχελώου. Η κοινότητα Κατοχής Μεσολογγίου αποφάσισε την εκμίσθωση εκτάσεων του υγρότοπου για την καλλιέργεια ρυζιού, ενώ εταιρία προστασίας περιβάλλοντος και κάτοικοι της περιοχής άσκησαν αίτηση ασφαλιστικών μέτρων, την οποία έκανε δεκτή το δικαστήριο με την αιτιολογία ότι η Συνθήκη του Ραμσάρ θεσπίζει όχι μόνο ρητή υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών για τη συντήρηση των υγροτόπων με τη λήψη θετικών μέτρων -νομοθετικών ή διοικητικών- αλλά και την απαγόρευση κάθε βλαπτικής ενέργειας που θα μπορούσε να οδηγήσει στην υποβάθμιση είτε ακόμη στην καταστροφή τους. Ως προς την αρνητική πλευρά της παρεχόμενης προστασίας είναι σημαντικό το ότι οι **διατάξεις της Συνθήκης**

⁷⁹ ΠερΔικ 1/1997, σελ. 85 επ.

⁸⁰ Ασφ. μέτρα, ΠερΔικ 1/1997, σελ. 111.

Ραμσάρ είναι αυτοδύναμης εφαρμογής, δηλαδή δικαιούται να τις επικαλεστεί ο θιγόμενος ιδιώτη. Το δικαστήριο βασίστηκε όμως και στις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας, διότι σκοπός τους είναι η ανάπτυξη της μέσα σε ένα ισόρροπο οικοσύστημα, αιτιολογία η οποία επαναλαμβάνεται και στην **ΠολΠρωτΜεσ 77/2000**, η οποία έκρινε οριστικά επί της υποθέσεως.

Σύμφωνα με την **ΜονΠρΡεθύμνου 186/2004**⁸¹ επήλθε προσβολή της προσωπικότητας των αιτούντων από τους αναδόχους του έργου «Φράγμα των ποταμών Αμαριού» στην περιοχή Ποταμοί του Δήμου Συβρίτου Νομού Ρεθύμνης. Διότι με το να ρυπαίνουν την ατμόσφαιρα και τον ποταμό κατά τη διάρκεια των εργασιών έθεσαν σε κίνδυνο την υγεία των αιτούντων αλλά και τους στέρησαν το δικαίωμα απόλαυσης των περιβαλλοντικών αυτών αγαθών, όπως και εμπόδισαν την ομαλή και απρόσκοπτη παραμονή τους στην περιοχή.

Δ. Οικιστικό περιβάλλον

Πολύ σημαντική είναι εν προκειμένω η απόφαση του **ΜονΠρΝάξου 58/1989**⁸², η οποία αναφέρεται στο δικαίωμα του ατόμου για τη διατήρηση ενός βιώσιμου οικιστικού περιβάλλοντος. **Παρέχεται δικαστική προστασία του δικαιώματος για απόλαυση του οικιστικού περιβάλλοντος**, καθώς και του αέρα και του φωτός ως στοιχείων του ζωτικού χώρου. Το δικαστήριο έκρινε ειδικότερα ότι το εν λόγω δικαίωμα απορρέει από το δικαίωμα στην προσωπικότητα (ΑΚ 57) που αποτελεί την ιδιωτικού δικαίου έκφανση του άρθρ. 24 Συντ. Η προσβολή του δικαιώματος στη συγκεκριμένη περίπτωση προκλήθηκε από την ανέγερση οικοδομής κατά παράβαση των όρων δόμησης, η οποία είχε ως συνέπεια να παρεμποδίζεται η θέα του αιτούντος και να αλλοιώνεται σημαντικά η όλη αισθητική του παραδοσιακού οικισμού.

Επίσης στην απόφαση **ΑΠ 7/1992**⁸³ διατυπώθηκαν για πρώτη φορά σκέψεις (από τη μειοψηφία των μελών του Δικαστηρίου) σχετικά με την έμμεση τριτενέργεια του άρθρ. 24 Συντ. σε διαφορές μεταξύ ιδιωτών, καθώς τα δικαιώματα των οροφοκτητών πάνω στον ακάλυπτο χώρο της οικοδομής (άρθρ. 2 παρ. 1 του ν.

⁸¹ De Lege 2005, σελ. 84.

⁸² Ασφ. μέτρα, αδημ., βλ. *Καράκωστα*, όπ. π (υποσημ. 75)., σελ. 388.

⁸³ ΝοΒ 41, σελ. 63 με σχόλιο *Καράκωστα*.

3741/1929 και ΑΚ 1117) ερμηνεύτηκαν υπό το φως του άρθρ. 24 Συντ. Σύμφωνα με την ιδιαίτερη ενδιαφέρουσα γνώμη της μειοψηφίας ο ακάλυπτος χώρος αποσκοπεί στην προστασία του περιβάλλοντος και έτσι τα δικαιώματα των οροφοκτητών στην αυλή αποτελούν οικολογικό κεκτημένο στο πλαίσιο του δομημένου περιβάλλοντος. Συμφωνία που αντιτίθεται στο σκοπό αυτό της ΑΚ 1117 είναι άκυρη. Όχι ρητή αλλά πάντως σαφής είναι έτσι η αναφορά στην έμμεση τριτενέργεια του άρθρ. 24 Συντ. μέσω της ΑΚ 1117.

Ε. Προστασία αρχαιοτήτων

Βασική αρχή της νομοθεσίας περί αρχαιοτήτων⁸⁴ είναι ότι κύριος και νομέας των αρχαίων είτε κινητών είτε ακινήτων είναι το κράτος (άρθρ. 979 ΑΚ). **Οι αρχαιότητες είναι πράγματα δημόσια**⁸⁵, εκτός συναλλαγής, αναπαλλοτρίωτα και ανεπίδεκτα χρησικτησίας (άρθρ. 7 και 21 του ν. 3028/2002).

Στα άρθρ. 7 παρ. 3 και 21 παρ. 4 του ν. 3028/2002 προβλέπεται πάντως η **δυνατότητα κυριότητας ιδιώτη** επί αρχαίων μνημείων που χρονολογούνται μετά το 1453 και δεν έχουν ανακαλυφθεί ή δεν ανακαλύπτονται κατά την εκτέλεση αρχαιολογικών ανασκαφών ή άλλης αρχαιολογικής έρευνας, ενώ στο άρθρ. 23 παρ. 1-4 προβλέπεται **ιδιόρρυθμο δικαίωμα κατοχής του ιδιώτη** αρχαίων μνημείων που ανήκουν κατά κυριότητα στο Δημόσιο. Πρόκειται για *sui generis* δικαίωμα υπό τις προϋποθέσεις του νόμου, μετά από παροχή σχετικής άδειας και συνοδευόμενο από υποχρεώσεις του κατόχου.

Από τις παραπάνω διατάξεις σε συνδυασμό με το άρθρ. 18 Συντ. προκύπτει ότι, όπως αναφέρθηκε ήδη, κύριος και νομέας των αρχαιοτήτων παραμένει σε κάθε περίπτωση το κράτος, ενώ η κατοχή τους πέρα της κατά την 974 ΑΚ άσκησης φυσικής εξουσίας με διάνοια κατόχου εμπεριέχει και την υποχρέωση φύλαξης που επιβλέπεται από το κράτος και εξουσία μεταβίβασης της εν ζωή ή αιτία θανάτου.

Ανακύπτει από τα παραπάνω το ερώτημα εάν τα αρχαία ως στοιχεία του πολιτιστικού περιβάλλοντος είναι κοινόχρηστα ή ιδιόχρηστα κατά την έννοια της 966 ΑΚ, δηλαδή αν είναι πράγματα που είναι προορισμένα για την εξυπηρέτηση δημοσίων σκοπών. Η πλειοψηφία των δικαστικών αποφάσεων ασπάζεται την πρώτη

⁸⁴ Ενδεικτικά βλ. τα άρθρ. 7 παρ. 1-2 και 21 παρ. 1-3 του νέου αρχαιολογικού νόμου 3028/2002.

⁸⁵ Βλ. *Δαγτόγλου*, όπ. π., σελ. 667 επ.

άποψη (κοινόχρηστα) με αποτέλεσμα να δέχεται ότι **επέρχεται προσβολή της προσωπικότητας από την προσβολή των αρχαιοτήτων με οποιονδήποτε τρόπο**. Το δικαίωμα χρήσης έχει στην περίπτωση αυτή την έννοια της αισθητικής απόλαυσης ή της αξιοποίησης για εκπαιδευτικούς σκοπούς, ενώ ως αρνητικό περιεχόμενο έχει την αποτροπή κάθε βλάβης των αρχαιοτήτων που επιφέρει προσβολή του δικαιώματος του προσώπου στην κοινή χρήση των αρχαιοτήτων και στη διατήρηση της πολιτιστικής του ταυτότητας ως έκφανσης της προσωπικότητάς του.

Σχετική με την προστασία αρχαιοτήτων είναι η γνωστή **ΜονΠρΑθ 10691/1997**⁸⁶, η οποία κατά την εκδίκαση αίτησης ασφαλιστικών μέτρων με αίτημα την προσωρινή ρύθμιση κατάστασης με σκοπό την αποτροπή της καταστροφής αρχαιοτήτων στην έκταση κατασκευής του αεροδρομίου «Ελ. Βενιζέλος» έκρινε ότι από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρ. 966-968 ΑΚ τα κοινόχρηστα, στα οποία υπάγονται και οι αρχαιότητες μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο χρήσης από κάθε πρόσωπο. Το σχετικό δικαίωμα περιλαμβάνει την προστασία, διάσωση και απόλαυση των αρχαιολογικών θησαυρών και μνημείων της χώρας και απορρέει από το δικαίωμα της προσωπικότητας. Η παράνομη προσβολή του γεννά αξίωση για άρση της προσβολής και παράλειψή της στο μέλλον, ενώ δικαιολογεί και τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων, εάν συντρέχουν οι σχετικές προϋποθέσεις. Στη συγκεκριμένη περίπτωση είχαν ανευρεθεί αρχαιότητες στο λόφο Ζαγάνι, του οποίου είχε αποφασιστεί η υποβάθμιση για την κατασκευή του αεροδρομίου, η οποία όμως θα οδηγούσε στην καταστροφή και απώλεια των αρχαιοτήτων. Το δικαστήριο απέρριψε τελικά την αίτηση, διότι έκρινε ότι δεν υπήρχε παράνομη προσβολή λόγω των όρων για τη διάσωση των αρχαιολογικών ευρημάτων που είχαν προβλεφθεί σε αποφάσεις του Υπουργού Πολιτισμού.

Επίσης η **ΜονΠρΘεσ 1796/1993**⁸⁷ δέχθηκε ότι από το δικαίωμα στην προσωπικότητα απορρέει δικαίωμα κάθε πολίτη για την προστασία και απόλαυση των αρχαιοτήτων, ενώ αναγνώρισε ηθικό έννομο συμφέρον στο φορέα του για αξίωση άρσης της προσβολής σε περίπτωση που επέλθει παράνομη προσβολή του.

Συμπερασματικά, το δικαίωμα χρήσης στις περιπτώσεις αυτές δεν γίνεται αντιληπτό υπό τη στενή του έννοια, αλλά πολύ περισσότερο περιλαμβάνει και το δικαίωμα διάσωσης των περιβαλλοντικών αγαθών προς όφελος και των επόμενων

⁸⁶ ΠερΔικ 1997, σελ. 379.

⁸⁷ Νόμος και Φύση 1994, σελ. 571 με σχόλιο Τζήμα.

γενεών, αποκτώντας έτσι ευρύτερο περιεχόμενο ενόψει και της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης.

ΣΤ. Προστασία του περιβάλλοντος μέσω της προστασίας της ανθρώπινης υγείας

Είναι προφανής η εξάρτηση της ανθρώπινης υγείας από την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με το σκληρό πυρήνα του ζωτικού χώρου, αφού **διακυβεύεται η υγεία ή και η ίδια η ζωή των κοινωνιών του δικαίου.**

Η νομολογία επικαλείται στην περίπτωση αυτή την 57 ΑΚ άλλοτε ως αυτοτελή νομική βάση προστασίας της ανθρώπινης υγείας ως έκφανσης της ανθρώπινης προσωπικότητας⁸⁸ και άλλοτε σε συνδυασμό με τις ΑΚ 966 και 967⁸⁹, διότι με την παρεμπόδιση της ελεύθερης χρήσης των κοινόχρηστων και κοινών σε όλους βλάπτεται η ανθρώπινη υγεία. **Το πιο γνωστό παράδειγμα είναι η εγκατάσταση κεραιών κινητής τηλεφωνίας.**

Η **ΜονΠρΑθ 14316/1995**⁹⁰ κατά την εκδίκαση αίτησης ασφαλιστικών μέτρων κατοίκων της περιοχής Γαλασίου κατά εταιρίας κινητής τηλεφωνίας, η οποία είχε εγκαταστήσει στην περιοχή τρεις σταθμούς ραδιοεπικοινωνίας GSM, οι οποίοι εκπέμπουν ηλεκτρομαγνητικά κύματα και ακτινοβολία και ενέχουν κινδύνους για την ανθρώπινη υγεία, έκρινε ότι οι εκπομπές είναι κατώτερες από τα όρια ασφαλείας που έχουν τεθεί από τη Διεθνή Οργάνωση για την Προστασία από τις ακτινοβολίες (IRPA) και απέρριψε την αίτηση των κατοίκων για παύση της λειτουργίας του σταθμού και απαγόρευση της επαναλειτουργίας του στο μέλλον κατ' επίκληση της ΑΚ 57.

Η **ΜονΠρΠατρ 2260/1998**⁹¹ έκρινε στηριζόμενη σε μελέτη του ΕΜΠ ότι δεν υπάρχει υπέρβαση των ορίων έκθεσης για το γενικό πληθυσμό από την ακτινοβολία των κεραιών κινητής τηλεφωνίας και απέρριψε την αίτηση ασφαλιστικών μέτρων,

⁸⁸ Βλ. π.χ. την ΜονΠρΘεσ 4598/2003 σε *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 403.

⁸⁹ Βλ. π.χ. ΜονΠρΠατρ 342/2000, σε *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 403.

⁹⁰ ΠερΔικ 1997, σελ. 231.

⁹¹ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 403.

καθώς οι αιτούντες δεν πιθανολόγησαν συγκεκριμένη βλάβη της υγείας τους. Για τον ίδιο λόγο απέρριψε αντίστοιχη αίτηση και η **ΕφΠατρ 169/2000**⁹².

Η **ΜονΠρΑθ 24377/1994**⁹³ έκανε αντίθετα δεκτή αίτηση ασφαλιστικών μέτρων κατοίκων της οδού Αχαρνών σχετικά με τη μη εγκατάσταση κεραίας κινητής τηλεφωνίας. Δέχθηκε ότι η εταιρία δεν είχε λάβει σχετική άδεια (άρθρ. 24α παρ. 1 του ν. 2075/1992), πολύ περισσότερο όμως σημαντικό για την προστασία του περιβάλλοντος είναι ότι **πιθανολόγησε ότι η εκπομπή ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων θα προκαλέσει βλάβη στην υγεία των περιοίκων**.

Η **ΜονΠρΠατρ 1558/1998**⁹⁴ εκδικάζοντας αίτηση με παρόμοιο πραγματικό έκρινε ότι η ύπαρξη στη διεθνή βιβλιογραφία αντικρουόμενων μελετών σχετικά με την επίδραση της ηλεκτρονικής ακτινοβολίας στην ανθρώπινη υγεία, με αυτές που δέχονται την ύπαρξη αιτιότητας ανάμεσα στην έκθεση στην ακτινοβολία και σε σοβαρές βιολογικές δυσλειτουργίες να υπερέχουν πάντως αριθμητικά, αποτελεί ισχυρή ένδειξη για το ότι η ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία μπορεί να προκαλέσει σοβαρές βλάβες στην υγεία. Με τον τρόπο αυτό αναφέρθηκε όμως και στην **αρχή της βέλτιστης διαθέσιμης τεχνολογίας** προτείνοντας την κατασκευή πύργων κινητής τηλεφωνίας σε ελάχιστη απόσταση 500 μέτρων από τις κατοικίες.

Η **ΕφΠατρ 182/2001**⁹⁵ εκδόθηκε επί αίτησης αναθεώρησης της προηγούμενης απόφασης. Γίνεται αναφορά στη διοικητική διαδικασία και στο ότι τα τελικά συμπεράσματα για την ακριβή βλάβη που μπορεί να προκληθεί δεν έχουν εξαχθεί ακόμη, πιθανολογείται όμως η βλάβη της υγείας των κατοίκων λόγω επιστημονικών μελετών, ενώ **το παράνομο της προσβολής δεν αίρεται από τη νομιμότητα της διοικητικής πράξης εγκατάστασης της κεραίας**. Υποστηρίζεται σχετικά ότι με τον τρόπο αυτό η νομολογία **αμφισβήτησε**, όπως και σε άλλες αποφάσεις, **την αξιοπιστία των ορίων ασφαλούς έκθεσης που τίθενται στην ΚΥΑ 53571/3839/2000**⁹⁶.

Οι δύο αυτές αποφάσεις εφαρμόζουν με συνέπεια την **αρχή της προφύλαξης** σύμφωνα με την οποία πρέπει να λαμβάνονται προληπτικά μέτρα ακόμη και αν η επιστήμη δεν έχει καταλήξει με βεβαιότητα για την επέλευση ή όχι των

⁹² Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 404.

⁹³ ΠερΔικ 1997, σελ. 233.

⁹⁴ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 405.

⁹⁵ ΠερΔικ 2002, σελ. 249 επ.

⁹⁶ Βλ. *Βαρελά*, Η εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης μετά τον Ν. 3431/2006 –Σκέψεις με αφορμή την υπ’ αριθ. 100/2007 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Λαμίας, ΠερΔικ 2008, σελ. 29.

πιθανολογούμενων κινδύνων. **Ακόμη και μετά την επέλευση της βλάβης δεν απαιτείται πλήρης απόδειξη για την αίτηση αποζημίωσης αλλά ισχυρές ενδείξεις ότι η ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία μπορεί να προκαλέσει βλάβες στην υγεία.** Οι μεταγενέστερες **ΜονΠρΘες 13776/2002 και 4598/2003** κάνουν μάλιστα ρητή αναφορά στην αρχή της προφύλαξης επιβεβαιώνοντας τις παραπάνω θέσεις⁹⁷.

Επίσης, η **ΜονΠρΣύρου 438/2001** εκδόθηκε επί ασφαλιστικών μέτρων κατά της ΔΕΗ σχετικά με το έργο ηλεκτροδότησης με πυλώνες υψηλής τάσης των νησιών Άνδρου, Τήνου, Μυκόνου και Σύρου⁹⁸. Η αίτηση ασφαλιστικών μέτρων αφορούσε το έργο στην έκταση που επρόκειτο να πραγματοποιηθεί στην Τήνο. Το δικαστήριο έκανε δεκτό ότι **σε περίπτωση αμφιβολίας** σχετικά με την ύπαρξη επιβλαβών συνεπειών επί του περιβάλλοντος από την οικονομική δραστηριότητα διαφόρων παραγόντων ισχύει τεκμήριο υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος και για το λόγο αυτό η στάθμιση μεταξύ του άρθρ. 24 και του άρθρ. 106 Συντ. επιλύεται τελικά υπέρ του πρώτου. Εξάλλου, δεν απαιτείται να αποδειχθεί βλάβη της υγείας των αιτούντων, αφού το δικαίωμα χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών προστατεύεται αυτοτελώς.

Η **ΜονΠρΘες 9069/2005**⁹⁹ και πάλι επί αιτήσεως ασφαλιστικών μέτρων σχετικά με κεραίες κινητής τηλεφωνίας δέχθηκε ότι το δικαίωμα χρήσης των κοινοχρήστων πραγμάτων αποτελεί την ιδιωτικού δικαίου έκφανση του δικαιώματος στο περιβάλλον, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρ. 24 Συντ., και δέχθηκε ότι υπάρχει παράνομη προσβολή προσωπικότητας των περιοίκων, παρόλο που η εγκατάσταση του σταθμού ραδιοεπικοινωνίας είχε νόμιμη άδεια. **Από την επιστημονική αβεβαιότητα** ως προς τις επιπτώσεις των ακτινοβολιών στην ανθρώπινη υγεία συνάγεται **τεκμήριο υπέρ της προστασίας της υγείας.**

Παρατηρείται λοιπόν ότι τα πολιτικά δικαστήρια έδειξαν ιδιαίτερη ευαισθησία ως προς το συγκεκριμένο κίνδυνο για την ανθρώπινη υγεία **εφαρμόζοντας την αρχή της προφύλαξης είτε αυτοτελώς βασιζόμενη στις διατάξεις περί προστασίας της προσωπικότητας είτε σε συνδυασμό με τις διατάξεις 966 και 967 ΑΚ**¹⁰⁰.

Με το **άρθρ. 31 του ν. 3431/2006** που εισάγει νέες ρυθμίσεις για την εγκατάσταση και τη λειτουργία κεραιών **επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί η αρχή της προφύλαξης** όσον αφορά την εγκατάσταση και λειτουργία κεραιών κινητής

⁹⁷ ΜονΠρΘες 13776/2002, ΠερΔικ 2/2002, σελ. 360 επ., ΜονΠρΘες 4598/2003, Αρμ 2003, σελ. 626.

⁹⁸ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 406.

⁹⁹ Διαθέσιμη στην ηλεκτρονική βάση δεδομένων ΝΟΜΟΣ.

¹⁰⁰ Για την τελευταία περίπτωση βλ. ενδεικτικά ΜονΠρΘες 16242/2003 Αρμ 2005, σελ. 1202.

τηλεφωνίας με μέτρα όπως τακτικούς ελέγχους για την τήρηση των ορίων ηλεκτρομαγνητικής ακτινοβολίας, συνεκτίμηση των αποστάσεων λειτουργίας των κεραιών από ευπαθείς ομάδες πληθυσμού, καθώς και την προηγούμενη υποβολή και έγκριση από την αρμόδια υπηρεσία μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων κ.λπ. Όπως όμως σημειώνεται, **ούτε με αυτή τη διάταξη ελήφθησαν τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία της ανθρώπινης υγείας**, καθώς δεν υιοθετήθηκαν αποστάσεις ασφαλείας από κατοικημένες περιοχές εν γένει, ενώ η αναφορά στις ευπαθείς ομάδες πληθυσμού είναι περιοριστική¹⁰¹.

Ενόψει των παραπάνω, ήταν αναμενόμενο το ζήτημα να απασχολήσει εκ νέου τα πολιτικά δικαστήρια. Έτσι, η **ΜονΠρΘεσ 19938/2006**¹⁰² επί παρόμοιου πραγματικού έκρινε ότι **οι περιοδικές επιτόπιες μετρήσεις της εκπεμπόμενης ακτινοβολίας και η διαπίστωση της τηρήσεως των προβλεπόμενων ορίων δεν αίρουν τον κίνδυνο υπερβάσεως των ορίων ασφαλείας** και τόνισε την αναγκαιότητα εκπονήσεως και υποβολής μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων πριν από τη χορήγηση αδείας εγκαταστάσεως κεραίας¹⁰³. Ακόμη έκρινε ότι η προσωρινή ρύθμιση καταστάσεως με τη μορφή της απαγορεύσεως λειτουργίας της κεραίας δεν συνεπάγεται την ικανοποίηση της ασφαλιζόμενης απαιτήσεως, διότι αφορά σε διαρκή έννομη κατάσταση και λόγω της προσωρινότητας της ρυθμίσεως. Σχετική είναι και η πρόσφατη **ΠολΠρΛαρίσης 100/2007**¹⁰⁴.

IV. Γειτονικό δίκαιο και ζωτικός χώρος

Το δικαίωμα της κυριότητας που προστατεύεται συνταγματικά (άρθρ. 17 Συντ. σχετικά με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας) υπόκειται σε ποικίλους περιορισμούς για την εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος, γίνεται δε λόγος για **κοινωνική δέσμευση** του δικαιώματος (**Sozialbindung** σύμφωνα με την αντίστοιχη διάταξη του γερμανικού Συντάγματος). Πρόκειται για τους λεγόμενους **νόμιμους περιορισμούς**, δηλαδή όχι για γνήσιους περιορισμούς αλλά για **προσδιορισμούς** του δικαιώματος

¹⁰¹ Βλ. *Κουφάκη*, Σταθμοί βάσης κινητής τηλεφωνίας: Σκέψεις με αφορμή την 1264/2005 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ στο διαδικτυακό τόπο www.nomosphysis.gr

¹⁰² Αρμ 2006, σελ. 1076.

¹⁰³ Για την εγκατάσταση και λειτουργία κεραιών κινητής τηλεφωνίας με το ν. 3431/2006 βλ. και τις ΣτΕ (Ολ.) 1264/2005 και ΣτΕ 3375/2000.

¹⁰⁴ ΠερΔικ 2007, σελ. 587.

της κυριότητας. Σειρά τέτοιων περιορισμών που οριοθετούν το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος καθιερώνει ο ΑΚ στις διατάξεις 1003 επ., για τη ρύθμιση της άσκησης του δικαιώματος της κυριότητας επί ακινήτου ενόψει της άσκησης των αντίστοιχων δικαιωμάτων επί των γειτονικών ακινήτων¹⁰⁵. Σκοπός είναι η διασφάλιση της ομαλής κοινωνικής συμβίωσης μεταξύ των γειτόνων.

Θα μπορούσε να πει κανείς ότι οι εν λόγω διατάξεις αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής της αρχής της πρακτικής εναρμόνισης (**praktische Konkordanz**, την οποία εισηγήθηκε ο Hesse) στο αστικό δίκαιο, η οποία στο συνταγματικό δίκαιο αποτελεί ως γνωστόν την προσφορότερη μέθοδο για τη στάθμιση ατομικών δικαιωμάτων. Περιορισμοί της κυριότητας εισάγονται και με **διατάξεις δημοσίου δικαίου**, οι οποίες αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση δημοσίων σκοπών, όπως π.χ. της δημόσιας υγείας και ασφάλειας. Στις περιπτώσεις αυτές δεν γεννάται αξίωση για άρση της προσβολής, αλλά ο γείτονας δικαιούται, εάν υπάρχει σχετική διοικητική πράξη με την οποία ενεργεί ο γείτονάς του, να την προσβάλει με αίτηση ακύρωσης στο ΣτΕ ή αν δεν υπάρχει άδεια να καταγγείλει την παράβαση στην αρμόδια διοικητική αρχή, εάν η διάταξη αποβλέπει μόνο στην εξυπηρέτηση δημοσίου συμφέροντος. Εάν όμως στον προστατευτικό σκοπό του κανόνα δημοσίου δικαίου (θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου, **Normzwecklehre**) περιλαμβάνονται και ιδιωτικά συμφέροντα, η συμπεριφορά του γείτονα μπορεί να εμπίπτει στις διατάξεις 1003 επ. σε συνδυασμό με τις 989 επ. και 1108 ΑΚ ή να γεννά αδικοπρακτική ευθύνη με βάση το άρθρ. 914 ΑΚ ανεξάρτητα από τις τυχόν διοικητικές κυρώσεις.

Το άρθρ. 1003 ΑΚ θεσπίζει περιορισμούς της κυριότητας για τα γειτονικά ακίνητα σχετικά με διάφορες εκπομπές ή άλλες επενέργειες. Οι περιορισμοί έχουν τη μορφή ενοχικού δεσμού μεταξύ του κυρίου του εκπέμποντος και του κυρίου του βλαπτόμενου ακινήτου, ο οποίος έχει **υποχρέωση να ανέχεται** εκπομπές από το γειτονικό ακίνητο, αν αυτές δεν βλάπτουν ουσιωδώς τη χρήση του ακινήτου ή αν είναι συνήθειες για την περιοχή ακόμη κι αν τη βλάπτουν ουσιωδώς¹⁰⁶. Ο κύριος του βλάπτοντος ακινήτου έχει υποχρέωση να παραλείπει εκπομπές που ξεπερνούν αυτά τα ανεκτά όρια.

Το γράμμα των διατάξεων δεν φαίνεται να εναρμονίζεται πλήρως με τις **ανάγκες ενός ορθολογικού χωροταξικού σχεδιασμού**. Οι συντάκτες του ΑΚ είχαν

¹⁰⁵ Βλ. Γεωργιάδη, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 1003-1032 εισαγ. παρατηρήσεις.

¹⁰⁶ Βλ. Γεωργιάδη στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 1003-1032.

υπόψη τους ζημιογόνες επιδράσεις από μικρές παραγωγικές μονάδες, ενώ η γειτονία γινόταν αντιληπτή στενά, καταλαμβάνοντας εκτός από τα όμορα ακίνητα μόνο εκείνα που βρίσκονταν σε στενή τοπική σχέση και αντιμετώπιζε τη συνύπαρξη εντελώς αντίθετων δραστηριοτήτων ως ένα φαινόμενο όχι προβληματικό. Αντίθετα σύμφωνα με τη συνταγματική επιταγή του άρθρ. 24 παρ. 2 Συντ. ο χωροταξικός σχεδιασμός της χώρας έχει στόχο την ορθολογική κατανομή των διαφόρων δραστηριοτήτων στο χώρο, έτσι ώστε οι βιομηχανικές και άλλες σχετικές δραστηριότητες να ασκούνται μακριά από κατοικημένες περιοχές. Η θέσπιση των διατάξεων 1003-1005 ΑΚ σκοπό είχε να διασφαλίσει την ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας αλλά και την προστασία του γειτονικού ακινήτου.

Ενόψει όμως της ραγδαίας τεχνολογικής και κοινωνικής εξέλιξης **επιβάλλεται σήμερα η σύμφωνη με το άρθρ. 24 Συντ. ερμηνεία των διατάξεων γειτονικού δικαίου.** Ιδιαίτερη βαρύτητα έχει στο πλαίσιο αυτό **η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης,** η οποία σκοπό έχει την προώθηση της ανάπτυξης με τέτοιο τρόπο ώστε να προστατεύεται ταυτόχρονα και το περιβάλλον.

Τα παραπάνω σημαίνουν ότι πρώτον επιβάλλεται πλέον **συσταλτική ερμηνεία της υποχρέωσης ανοχής του ιδιοκτήτη του βλαπτόμενου ακινήτου.** Συνήθης χρήση θα πρέπει να γίνεται πλέον δεκτή μόνο όταν οι εκπομπές δεν είναι αντίθετες με τη διατήρηση ενός βιώσιμου ζωτικού χώρου. **Η προσβολή της ιδιοκτησίας θα πρέπει να ερμηνεύεται και ως παρεμπόδιση του ιδιοκτήτη στην απόλαυση της ιδιοκτησίας του σε ένα υγιή χώρο¹⁰⁷.**

Σημασία εν προκειμένω αποκτά και πάλι η έννοια της **οικολογικής γειτνίασης.** Κριτήριο αποτελεί η τοπική σχέση με την εστία ρύπανσης, με αποτέλεσμα να δικαιολογείται έννομο συμφέρον σε σημαντικό κύκλο προσώπων ενόψει και της δυνατότητας των σύγχρονων πηγών ρύπανσης να προκαλούν διάχυτη ρύπανση.

Α. Εκπομπές και άλλες παρόμοιες επενέργειες

Η ΑΚ 1003 απαριθμεί **ενδεικτικά** τις εκπομπές καπνού, αιθάλης, αναθυμιάσεων, θερμότητας, θορύβου, δονήσεων ή άλλες παρόμοιες επενέργειες που

¹⁰⁷ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 412.

προέρχονται από άλλο ακίνητο. Η νομολογία έχει προσθέσει και την εκπομπή φθορίου, ηλεκτρικής, μαγνητικής ενέργειας και χημικών αερίων, μολύβδου, χημικών αερίων, τέφρας και στις λοιπές παρενέργειες τη σκόνη, τη μουσική, την υγρασία, τη δυσοσμία¹⁰⁸, οι οποίες μπορεί να προέρχονται από το ίδιο το ακίνητο ή από πρόσωπο ή ζώο ευρισκόμενο στο ακίνητο. Αρνητικές παρενοχλήσεις, όπως η αποστέρηση φωτός ή αέρα ή ο αποκλεισμός θέας δεν αποτελούν προσβολές της κυριότητας, αφού δεν υπάρχει ενέργεια άλλου πάνω στο ακίνητο¹⁰⁹. Πιθανό να αποτελούν κατάχρηση δικαιώματος έτσι ώστε ο κύριος του βλαπτόμενου ακινήτου να μπορεί να ζητήσει άρση της προσβολής και παράλειψή της στο μέλλον¹¹⁰, ενώ δεν θίγονται οι τυχόν αξιώσεις από την ΑΚ 57 και την ΑΚ 914¹¹¹. Αποκλείονται επίσης οι αισθητικές και ηθικές παρενοχλήσεις, οι λεγόμενες ιδεατές εκπομπές, που προέρχονται από γειτονικό ακίνητο, γιατί δεν αποτελούν ενέργεια άλλου, προστασία παρέχεται όμως με τις ΑΚ 57, 59, 914 και 919. Ενόψει του ελλείμματος προστασίας ορθότερη φαίνεται η αντίθετη μη κρατούσα άποψη περί ανάλογης εφαρμογής της ΑΚ 1003 και σε αυτές τις περιπτώσεις¹¹². Πάντως **αρκεί και μία εκπομπή** για την υπαγωγή στις διατάξεις ΑΚ 1003 και 1108.

Β. Προϋποθέσεις ανοχής

Υποχρέωση ανοχής δεν υπάρχει, μόνο όταν η προσβολή προκαλεί ουσιώδη ενόχληση και επιπλέον δεν προέρχεται από συνήθη για την περιοχή χρήση του ακινήτου.

1) Ουσιώδης ενόχληση

Κρίνεται από το **είδος και τον προορισμό του ακινήτου**, προσδιοριζόμενη με βάση το μέσο ένοικο¹¹³. Μεταβολή του προορισμού του ακινήτου επηρεάζει αντίστοιχα το χαρακτηρισμό της παρενόχλησης. Δεν υπάρχει όμως υποχρέωση

¹⁰⁸ Αναφορά των σχετικών αποφάσεων βλ. σε Καράκωστα, όπ.π., σελ. 413.

¹⁰⁹ Γεωργιάδης σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 1003, αρ. 9.

¹¹⁰ Γεωργιάδης σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 1003 αρ. 9 και ΑΚ 281, αρ. 25 επ.

¹¹¹ Για τη σχέση μεταξύ 1003 ΑΚ και 914 ΑΚ βλ. παρακάτω.

¹¹² Βλ. Γεωργιάδη, Εμπράγματο Δίκαιο Ι, 31 Ι, σελ. 293 επ.

¹¹³ Βλ. Γεωργιάδη, Εμπράγματο Δίκαιο Ι, § 31 ΙΙ, σελ. 294 επ..

ανοχής της εκπομπής, αν και μη παραβλάπτουσας σημαντικά τη χρήση ακινήτου, εάν αυτή προσβάλει στοιχείο του ζωτικού χώρου μέσα στον οποίο εντάσσεται το ακίνητο¹¹⁴. Τα επιτρεπτά όρια εκπομπών (π.χ. άρθρ. 7-11 και 14 του ν. 1650/1986) δεσμεύουν τα πολιτικά δικαστήρια μόνο προς όφελος του κυρίου του βλαπτόμενου ακινήτου. Ο βλαπτόμενος μπορεί δηλαδή παρά τη μη υπέρβαση των σχετικών ορίων από το γείτονά του να επικαλεστεί και να αποδείξει ότι υπέστη σημαντική παρενόχληση.

2) Συνήθης χρήση

Σχετικά με το πώς ερμηνεύει η νομολογία τη δεύτερη προϋπόθεση για την υποχρέωση ανοχής, δηλαδή τη συνήθη χρήση, χαρακτηριστική είναι η **ΕιρΚιρκ 29/1993**¹¹⁵ που έκανε δεκτή αίτηση ασφαλιστικών μέτρων κατοίκων κρίνοντας ότι οι εκπομπές από εργοστάσιο επεξεργασίας κοπριάς πτηνών για παραγωγή λιπάσματος υπερβαίνουν τα όρια της ΑΚ 1003, καθώς η έντονη δυσοσμία που προκαλείται οδηγεί με τη σειρά της σε πονοκεφάλους και απαγορεύει ουσιαστικά στους κατοίκους της περιοχής την έξοδο από τα σπίτια τους. Σχετικά με τη συνήθη χρήση το δικαστήριο πιθανολόγησε ότι μια τόσο έντονη δυσοσμία δεν είναι συνηθισμένη για την περιοχή, η οποία είναι μεν επιβαρυνμένη και από άλλες εγκαταστάσεις, όμως οι εκπομπές τους δεν ενοχλούν τόσο πολύ τους αιτούντες. Η συνήθης χρήση δηλαδή πρέπει να κρίνεται για κάθε εκπομπή ξεχωριστά και **δεν αρκεί ο χαρακτηρισμός μιας περιοχής ως βιομηχανικής για να επιτρέψει άνευ ετέρου όλες τις εκπομπές.**

Ο συνήθης χαρακτήρας κρίνεται κατά περίπτωση αντικειμενικά από τη λειτουργία του ακινήτου και την τοποθεσία στην οποία βρίσκεται. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται μια σαφής ανεπιείκεια της διάταξης, η οποία θα πρέπει να αντισταθμίζεται με την υποχρέωση του ιδιοκτήτη του ακινήτου να λάβει κάθε δυνατό –και από οικονομική άποψη δυνατό– μέτρο, έτσι ώστε να περιορίσει τις βλαπτικές συνέπειες των επενεργειών του¹¹⁶. **Εάν η ενόχληση μπορεί να περιοριστεί με τα κατάλληλα μέσα δεν υφίσταται πλέον υποχρέωση ανοχής της** ενόψει και του άρθρ. 281 ΑΚ αλλά και της κοινωνικής δέσμευσης της ιδιοκτησίας και του ειδικού περιορισμού της

¹¹⁴ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 416.

¹¹⁵ Αρμ 47, σελ. 1106 επ.

¹¹⁶ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 418.

από το άρθρο 24 Συντ. Η άρνηση δηλαδή της λήψης των κατάλληλων μέτρων, τα οποία είναι τεχνικά και οικονομικά εφικτά, αποτελεί καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος της κυριότητας. Οι περιορισμοί αυτοί δεν θα πρέπει όμως να καταλύουν το δικαίωμα της κυριότητας κατά παράβαση του άρθρ. 17 Συντ. Η **ΠολΠρΑθ 16768/1980**¹¹⁷ έκρινε έτσι ότι το άρθρ. 1003 ΑΚ καθιερώνει σχετική υποχρέωση ανοχής, μόνο εφόσον οι επενέργειες δεν μπορούν να αποφευχθούν με τη λήψη μέτρων της σύγχρονης τεχνολογίας, ενώ η υποχρέωση για λήψη μέτρων θεμελιώνεται στην ΑΚ 281 με αναγωγή στα άρθρ. 17 και 24 Συντ.

Με τις **ΑΠ 495/1972**¹¹⁸ και **776/1970**¹¹⁹ κρίθηκε ότι οι διατάξεις γειτονικού δικαίου αφορούν και βλάπτοντα ακίνητα, τα οποία χρησιμοποιούνται από το κράτος ή το δήμο, εφόσον δεν ισχύουν εν προκειμένω διατάξεις δημοσίου δικαίου για την προστασία του δημοσίου συμφέροντος. Έκρινε έτσι ότι προ του δημοσίου συμφέροντος κάμπτεται το ιδιωτικό συμφέρον του κυρίου από το άρθρ. 1000 ΑΚ για απόκρουση επενεργειών επί του ακινήτου του από ακίνητο που χρησιμοποιεί ο δήμος για την άσκηση της αρμοδιότητάς του σε θέματα καθαριότητας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το δημόσιο συμφέρον εξυπηρετείται με περιορισμούς της ιδιοκτησίας που βασίζονται σε δημοσίου δικαίου διατάξεις, οι οποίες ελέγχονται για τυχόν αντίθεσή τους προς το άρθρ. 24 Συντ. και αν κριθούν αντισυνταγματικές ιδρύεται αστική ευθύνη του δημοσίου, η οποία αποκαθίσταται κατά τα άρθρ. 105-106 ΕισΝΑΚ. Ο έλεγχος της διοικητικής δραστηριότητας είναι λοιπόν πολύ πιο αυστηρός από ό,τι ο έλεγχος της ιδιωτικής με βάση το άρθρ. 1003 ΑΚ.

Συχνά όμως συμβαίνει η άσκηση δημόσιας λειτουργίας να ανατίθεται σε **δημόσια επιχείρηση με τη μορφή Α.Ε.** και ανακύπτει το ζήτημα τι ισχύει εν προκειμένω για την υποχρέωση ανοχής. Τα συνταγματικά δικαιώματα ως γνωστόν δεσμεύουν το κράτος υπό λειτουργική έννοια, δηλαδή κάθε οργανισμό ανεξάρτητα από το καθεστώς -ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου- στο οποίο υπάγεται, όταν αυτός ασκεί δημόσια λειτουργία (λειτουργικό κριτήριο). Η επίκληση του δημοσίου συμφέροντος από πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου για να αποφύγει τις δεσμεύσεις δημοσίου δικαίου από την υποχρέωση προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων, αποτελεί επομένως αντιφατική συμπεριφορά και αποκρούεται ως καταχρηστική (281 ΑΚ).

¹¹⁷ ΝοΒ 29, σελ. 1423.

¹¹⁸ ΝοΒ 20, σελ. 1305.

¹¹⁹ ΝοΒ 19, σελ. 338, βλ. Γεωργιάδη, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 1003, αρ. 14 επ.

Η παραπάνω υποχρέωση για λήψη μέτρων θεμελιώνεται όχι μόνο στην ΑΚ 281 αλλά και στην ΑΚ 914, για το λόγο αυτό είναι δυνατή η αίτηση περιοριστικών των εκπομπών μέτρων και με προληπτική αρνητική αγωγή για παράλειψη¹²⁰. Η αντίστοιχη διάταξη μάλιστα 906 του γερμΑΚ αναφέρει ρητά μετά από σχετική τροποποίηση της παρ. 2 εδ. α΄ **την υποχρέωση λήψης μέτρων που είναι οικονομικώς δυνατά** (“Maßnahmen..., die Benutzern dieser Art zumutbar sind”).

Ο διοικητικός χαρακτηρισμός μιας περιοχής, όπως π.χ. με τα άρθρ. 23 και 24 του ν. 1650/1986 δεν δεσμεύει το δικαστήριο κατά την εφαρμογή της ΑΚ 1003 για το χαρακτηρισμό ως συνήθους μιας χρήσης για την περιοχή αλλά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, **η συνήθης χρήση θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να εξετάζεται ξεχωριστά**. Επίσης, όπως ήδη αναφέρθηκε, ακόμη κι αν η εκπομπή προέρχεται από χρήση συνήθης για την περιοχή, αυτή δεν επιτρέπεται να καταλύει το δικαίωμα ιδιοκτησίας, πράγμα το οποίο ισχύει και για την περίπτωση όπου η χρήση προέρχεται από ακίνητο που εξυπηρετεί δημόσιο σκοπό.

Η παλαιότερη νομολογία δεδομένων των συνθηκών της εποχής και των αναγκών για οικονομική ανάπτυξη έδινε βαρύτητα στην οικονομική πλευρά του δικαιώματος της κυριότητας και διεύρυνε την υποχρέωση ανοχής με μόνο κριτήριο το αν οι εκπομπές προέρχονται από συνήθη χρήση και όχι με το αν βλάπτουν σημαντικά τα γειτονικά ακίνητα. Σήμερα όμως η άποψη αυτή δεν μπορεί να γίνει πλέον δεκτή, διότι από τη στιγμή που προσβάλλεται αγαθό του ζωτικού χώρου, οι ιδιοκτήτες των γειτονικών ακινήτων θα πρέπει να μπορούν να ζητήσουν την προστασία της κυριότητάς τους επί του ακινήτου ως αγαθού ενταγμένου στο ζωτικό χώρο. Έτσι κατά τη σύμφωνη με τα άρθρ. 24, 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 Συντ. ερμηνεία των παραπάνω διατάξεων, οι εκπομπές για να είναι νόμιμες θα πρέπει εκτός από τις παραπάνω δύο προϋποθέσεις **να μην προσβάλλουν στοιχεία του ζωτικού χώρου**¹²¹. Η κυριότητα πρέπει δηλαδή να θεωρηθεί εδώ ως προστατευόμενο έννομο αγαθό συνδεδεμένο άμεσα με τα αναγκαία για τη λειτουργία του περιβαλλοντικά αγαθά και ενταγμένο στο ζωτικό χώρο του ανθρώπου¹²².

¹²⁰ Βλ. Γεωργιάδη στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 1108 αρ. 25.

¹²¹ Βλ. Καράκωστα, όπ. π., σελ. 425 με περαιτέρω παραπομπές.

¹²² Βλ. Καράκωστα, Επικίνδυνες δραστηριότητες και αστικό δίκαιο περιβάλλοντος, ΠερΔικ 1997, σελ.

Γ. Έννομη προστασία

Σε περίπτωση προσβολής της ΑΚ 1003 **γεννιέται αξίωση για άρση της προσβολής και παράλειψή της στο μέλλον κατά την ΑΚ 1108**. Πρόκειται για την αρνητική αγωγή κυριότητας κατά εκπομπών ή επενεργειών από γειτονικά ακίνητα τις οποίες ο ιδιοκτήτης δεν έχει υποχρέωση σύμφωνα με τα παραπάνω να ανεχθεί. Δεν απαιτείται υπαιτιότητα και θεμελίωση του παράνομου σε άλλη διάταξη.

Ενάγων μπορεί να είναι ο κύριος και ο επικαρπωτής (ΑΚ 1173 σε συνδυασμό με την ΑΚ 1108), όποιος έχει δουλεία οικήσεως πάνω στο θιγόμενο ακίνητο (ΑΚ 1198 σε συνδυασμό με τις ΑΚ 1173 και 1108) καθώς και ο πουβλικιανός νομέας (ΑΚ 1112 παρ. 2 σε συνδυασμό με την ΑΚ 1108). Προϋπόθεση είναι ότι **παραβλάπτεται η χρήση του ακινήτου**, ο κύριος δηλαδή θα πρέπει **είτε να χρησιμοποιεί το ακίνητο είτε να προτίθεται να το χρησιμοποιήσει** αλλά να δυσχεραίνεται ενόψει των εκπομπών. Εάν δεν το χρησιμοποιεί ούτε προτίθεται να το χρησιμοποιήσει, η προσβολή πρέπει να είναι τέτοια ώστε να καταργεί τη δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος χρήσης¹²³.

Εναγόμενος είναι αντίστοιχα ο κύριος, ο επικαρπωτής, όποιος έχει δουλεία οικήσεως και ο πουβλικιανός νομέας του εκπέμποντος γειτονικού -σύμφωνα με την έννοια της οικολογικής γειτνίασης- ακινήτου. Η εκπομπή πρέπει να προέρχεται από τη χρήση του ακινήτου. Δυνατό είναι επίσης οι εκπομπές να προέρχονται από τη μη χρήση του ακινήτου. Εάν αυτή συνιστά κατάχρηση δικαιώματος, γίνεται δεκτή παθητική νομιμοποίηση με την ΑΚ 281. **Οι εκπομπές μπορεί επίσης να προέρχονται από τη χρήση του ακινήτου από τρίτο**. Στην περίπτωση αυτή η αγωγή μπορεί να στραφεί κατά του τρίτου και όχι κατά του κυρίου, ο οποίος δεν χρησιμοποιεί το ακίνητο. Η ίδια λύση πρέπει να γίνει δεκτή και για τις ΑΚ 1004 και 1007 (επιβλαβείς εγκαταστάσεις και ανόρυξη κοντά στα θεμέλια του γειτονικού ακινήτου)¹²⁴.

Εάν η εκπομπή προέρχεται **από περισσότερα ακίνητα**, η ΑΚ 926 εφαρμόζεται αναλόγως και η αρνητική αγωγή στρέφεται εναντίον οποιουδήποτε από τους εκπέμποντες, ανεξάρτητα εάν η εκπομπή από το κάθε μεμονωμένο ακίνητο

¹²³ *Καράκωστας*, όπ. π., σελ. 427.

¹²⁴ *Γεωργιάδης* σε *Γεωργιάδη-Σταθόπουλου*, ΑΚ 1003-1032 εισαγ. παρατ. αρ. 40.

υπερβαίνει ή όχι τα όρια της ΑΚ 1003. Επίσης εφαρμόζεται αναλόγως και η ΑΚ 926 σε περίπτωση που τις εκπομπές προκαλεί προστηθείς¹²⁵.

Αξιώσεις

1) Άρση της προσβολής

Το αίτημα για άρση της προσβολής συνίσταται στην επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση καθώς και στη λήψη των αναγκαίων προληπτικών μέτρων τα οποία όφειλε να έχει λάβει ο εκπέμπων, αλλά παρέλειψε, ώστε να αποτραπεί η επανάληψη των επενεργειών στο μέλλον, **υποχρέωση, η οποία απορρέει από τη σύμφωνη με τα άρθρ. 24 και 17 Συντ. ερμηνεία των ΑΚ 1003 και ΑΚ 281.**

Σε περίπτωση που ο ίδιος ο προσβληθείς προέβη στον παραμερισμό των συνεπειών αναζητεί τις δαπάνες του με βάση τις **διατάξεις περί διοίκησης αλλοτρίων** (ΑΚ 736). Σύμφωνα με τις οικείες διατάξεις η διοίκηση πρέπει να έγινε προς το συμφέρον του κυρίου και σύμφωνα με την πραγματική ή εικαζόμενη βούλησή του. Οι προϋποθέσεις αυτές ενόψει της συνταγματικής επιταγής του άρθρ. 24 Συντ. θεωρείται ότι συντρέχουν σε αυτή την περίπτωση πάντοτε¹²⁶, διότι αποδέκτης της συνταγματικής επιταγής για την προστασία του περιβάλλοντος είναι και ο κύριος του βλάπτοντος είτε ιδιώτης (έμμεση τριτενέργεια) είτε το δημόσιο, επομένως η προστασία του περιβάλλοντος είναι πάντοτε προς το συμφέρον του και σύμφωνη με τη βούλησή του. Η αναζήτηση των δαπανών μπορεί να γίνει εξάλλου και με τις ΑΚ 904 επ. περί αδικαιολόγητου πλουτισμού¹²⁷.

2) Παράλειψη στο μέλλον

Η αξίωση για παράλειψη στο μέλλον είναι δυνατό να αφορά προσβολή που ήδη πραγματοποιήθηκε και συνεχίζεται ή να έχει προληπτικό χαρακτήρα και να αφορά προσβολή που δεν έχει επέλθει ακόμη, υπάρχουν όμως βάσιμες απειλές ότι θα

¹²⁵ Για την ευθύνη του προστήσαντος, βλ. Γεωργιάδη, Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, 62, αριθ. 26.

¹²⁶ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 429.

¹²⁷ Βλ. *Σταθόπουλου*, Αξιώσεις αδικαιολόγητου πλουτισμού, σελ. 179, σημ. 22 και σελ. 247.

επέλθει. Και στην περίπτωση αυτή μπορεί να προβληθεί αίτημα λήψης των κατάλληλων μέτρων για να μειωθούν οι εκπομπές στο μέλλον. Η υποχρέωση λήψης μέτρων, όπως ήδη αναφέρθηκε, μπορεί να θεμελιωθεί και στις ΑΚ 281, 914 ή στο άρθρ. 29 ν. 1650/1986, εάν συντρέχουν και οι λοιπές προϋποθέσεις εφαρμογής τους.

3) Μεταβολή των ορίων της ΑΚ 1003

Η διάταξη ΑΚ 1003 είναι ενδοτικού δικαίου, ο κύριος του βλάπτοντος και του βλαπτόμενου ακινήτου μπορούν να καταρτίσουν συμφωνία με την οποία να καθορίζουν ανώτερα ή κατώτερα όρια εκπομπών. Η συμφωνία μπορεί να γεννά ενοχικό δικαίωμα του ενός μέρους απέναντι στο άλλο ή να έχει ως περιεχόμενο τη σύσταση πραγματικής ή περιορισμένης προσωπικής δουλείας κατά τις ΑΚ 1118 και 1188 ανάλογα πάντα με τη βούληση των μερών¹²⁸.

Οι συμφωνίες αυτές πάντως δεν ισχύουν, όταν προσβάλλεται το δικαίωμα χρήσης στοιχείου του ζωτικού χώρου, γιατί ισοδυναμούν με παραίτηση από το δικαίωμα χρήσης στοιχείου του ζωτικού χώρου και έτσι με παραίτηση από σημαντική έκφανση του δικαιώματος στην προσωπικότητα, η οποία δεν επιτρέπεται.

4) Ένδικη προστασία της νομής

Η άσκηση των εξουσιών του νομέα συνδέεται κι αυτή άρρηκτα με τον περιβάλλοντα το ακίνητο ζωτικό χώρο.

Τις αγωγές προστασίας της νομής έχουν ο κύριος και νομέας, ο νομέας, ο οιονεί νομέας και ο κάτοχος ακινήτου έναντι εκείνου που προσβάλλει παράνομα τη νομή (αποβολή ή διατάραξη) σύμφωνα με το πλέγμα των διατάξεων ΑΚ 987, 989, 984, 996 και 997. **Ζήτημα έχει αποτελέσει ως γνωστόν για τη νομολογία η διάκριση αποβολής από διατάραξη,** οι διάφορες εκπομπές όμως συνιστούν πάντοτε διατάραξη και όχι αποβολή, καθώς ο βλάπτων δεν θεμελιώνει για τον εαυτό του κάποια μορφή νομής¹²⁹.

¹²⁸ Εάν καταρτιστεί εμπράγματη σύμβαση, η τυχόν έγερση αρνητικής αγωγής από τον κύριο αποκρούεται με κατ' ένσταση προβολή από τον εναγόμενο της δουλείας (ΑΚ 1108 παρ. 2).

¹²⁹ Για το κριτήριο αυτό βλ. και Γεωργιάδη στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 984, αρ. 6 επ.

Το συμπέρασμα αυτό μπορεί να αποβεί ανεπιεικές όμως στις περιπτώσεις, όπου οι επενέργειες είναι τόσο έντονες που ουσιαστικά να αναιρείται η δυνατότητα άσκησης της νομής. Στην περίπτωση αυτή προτείνεται ορθά η προσβολή να θεωρείται όχι διατάραξη αλλά αποβολή¹³⁰. Ο εκπέμπων με τις τόσο βλαπτικές του επενέργειες παρεισφρεί ουσιαστικά στην άσκηση της νομής, διότι κωλύεται ή και ουσιαστικά καταργείται η δυνατότητα άσκησης της νομής. Αίτημα της αγωγής αποβολής από τη νομή είναι η απόδοση της νομής του πράγματος (ΑΚ 987) και η απόφαση εκτελείται με αποβολή του εναγομένου από το ακίνητο και επανεγκατάσταση του νομέα που αποβλήθηκε (ΚΠολΔ 943). Σύμφωνα με την ΚΠολΔ 945 ο ίδιος ο ενάγων δικαιούται να προβεί με δαπάνες του εναγομένου στη λήψη μέτρων για την επανεγκατάστασή του στην νομή, εάν δε αυτό δεν είναι δυνατό, το δικαστήριο μπορεί να καταδικάσει τον ηττηθέντα στην επιχείρηση της πράξης με απειλή χρηματικής ποινής και προσωπικής κράτησης (ΚΠολΔ 946).

Εάν δεν υπάρχει αποβολή, αλλά διατάραξη της νομής αίτημα είναι η άρση της προσβολής και η παράλειψή της στο μέλλον, ενώ εάν αυτή δεν έχει επέλθει ακόμη, αίτημα είναι μόνο η παράλειψή της. Η απόφαση καταδικάζει σε τέλεση πράξεως (ΚΠολΔ 945 και 946).

5) Αυτοδύναμη προστασία της νομής

Ο νομέας μπορεί για την άμεση προστασία της νομής του κατά την κρίσιμο χρόνο της προσβολής να αποκρούσει με τη βία κάθε διατάραξη ή απειλούμενη αποβολή από τη νομή (δικαίωμα υπεράσπισης της νομής, ΑΚ 985 παρ. 1) ή να αναλάβει με τη βία το πράγμα που αφαιρέθηκε παράνομα (δικαίωμα αποκατάστασης της νομής, ΑΚ 985 παρ. 2 και 3). Ο σκοπός της αυτοδύναμης προστασίας της νομής επιβάλλει να **ερμηνεύεται διασταλτικά ο όρος νομέας, ώστε να συμπεριλάβει κάθε πρόσωπο που ασκεί φυσική εξουσία πάνω στο πράγμα**¹³¹. Μπορεί όμως να θεωρηθεί ως τέτοιο πρόσωπο και ο χρήστης κοινόχρηστου; Θα πρέπει να παρατηρηθεί σχετικά ότι το δικαίωμα χρήσης πηγάζει μεν από την προσωπικότητα,

¹³⁰ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 433.

¹³¹ Βλ. *Γεωργιάδη*, σε *Γεωργιάδη-Σταθόπουλο*, ΑΚ 985, αρ. 12. Υποστηρίζεται και η αντίθετη άποψη από τους *Μπαλή, Σπυριδάκη, Βαβούσκο*.

εμφανίζεται όμως με μια δυνατότητα «εξουσιασμού» πάνω στα πράγματα¹³². Προκειμένου λοιπόν να αποφεύγεται κάθε διατάραξη ή αποβολή από τη νομή που θα είχε ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση ή την αναίρεση της κοινή χρήσης επιβάλλεται κατά την ορθότερη άποψη διασταλτική ερμηνεία της διάταξης, ώστε να περιλαμβάνει και τους χρήστες των κοινόχρηστων πραγμάτων.

6) Προστασία του κατόχου αρχαιοτήτων

Στο άρθρ. 30 παρ. 1 του ν. 3028/2002 περί αρχαιοτήτων υπάρχει ειδική διάταξη για την προστασία της κατοχής αρχαίων που ανήκουν στο Δημόσιο. **Ουσιαστικά υιοθετείται και εν προκειμένω η ρύθμιση της ΑΚ 997** και παρέχεται στον κάτοχο κινητού αρχαίου έναντι προσβολών τρίτων η δυνατότητα αυτοδύναμης προστασίας της νομής και το δικαίωμα άσκησης παράλληλα με το Δημόσιο των αγωγών αποβολής και διατάραξης της νομής (ΑΚ 989, 987). Παρέχεται έτσι το κατάλληλο νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία του κατόχου αρχαιολογικών ευρημάτων, με σκοπό τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και γενικότερα του πολιτιστικού περιβάλλοντος¹³³.

Ο κάτοχος για να προστατεύεται θα πρέπει να έλαβε την κατοχή από το νομέα, δηλαδή το κράτος σύμφωνα με τα άρθρ. 23 και 28 παρ. 1-2, 33 παρ. 3 και 73 παρ. 3 ν. 3028/2002 και μάλιστα δυνάμει της *suī generis* σχέσης κατοχής του αρχαιολογικού δικαίου. Ρύθμιση εύλογη, αφού **μόνο ο νόμιμος κάτοχος αρχαιοτήτων** πρέπει να προστατεύεται. Η προσβολή πρέπει να προέρχεται από τρίτο και πρέπει να είναι παράνομη και να επήλθε χωρίς ή αντίθετα προς τη θέληση του κατόχου. Ο κάτοχος εκτός από τις σχετικές αγωγές προστασίας της νομής μπορεί να ζητήσει και προσωρινή δικαστική προστασία. Προστατεύεται τέλος και με άλλα ένδικα βοηθήματα που αναγνωρίζονται και στον απλό κάτοχο, όπως αγωγή αποζημίωσης ή αγωγή αδικαιολόγητου πλουτισμού κ.ά., όταν όμως την προσβολή ακολουθεί παράνομη εξαγωγή μνημείου η διεκδίκηση γίνεται μόνο από το Δημόσιο (άρθρ. 30 παρ. εδ. β΄) και το μνημείο αποδίδεται έπειτα στον κάτοχο.

¹³² Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 435 με περαιτέρω παραπομπές.

¹³³ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 438.

7) Προστασία του κυρίου και του κατόχου αρχαιολογικών θησαυρών μέσω της ΑΚ 739 περί μη γνήσιας διοίκησης αλλοτρίων

Η χρήση αρχαιοτήτων για το σκοπό επίτευξης κέρδους χωρίς τη συναίνεση του κυρίου ή του κατόχου τους συνιστά χρήση αλλότριων αγαθών, η οποία εάν οδηγεί πράγματι στην επίτευξη κέρδους ρυθμίζεται από την ΑΚ 739 υπό τις ειδικότερες προϋποθέσεις εφαρμογής της: **α. Διεξαγωγή υποθέσεως.** Στην έννοια εμπίπτει η χρήση πολιτιστικών αγαθών που ανήκουν σε άλλον, **β. Ξένη υπόθεση.** Πληρούται η προϋπόθεση όταν δεν υπάρχει η συναίνεση του κυρίου ή του κατόχου για τη χρήση, **γ. Έλλειψη εντολής.** Πληρούται η προϋπόθεση στην περίπτωση της εναντίον του συμφέροντος του κυρίου ή κατόχου και προς ίδιο όφελος διαχείρισης της υπόθεσης από τον εντολοδόχο, η οποία καθιστά τον εντολοδόχο μη γνήσιο διοικητή αλλοτρίων υποχρεούμενο να αποδώσει ό,τι απέκτησε από τη διεξαγωγή της υπόθεσης, **δ. Γνώση του διοικητή.** Η γνώση του διοικητή, δηλαδή του χρήστη, είναι αυτονόητη, όταν πρόκειται περί αρχαίων, εκτός συναλλαγής πραγμάτων. **ε. Πρόθεση ιδιοποιήσεως.** Η προϋπόθεση είναι αυταπόδεικτη, όταν υπάρχει περίπτωση εμπορευματοποίησης αρχαίων με σκοπό το κέρδος. Ο κύριος και ο κάτοχος μπορούν με βάση την ΑΚ 739 να αναζητήσουν το κέρδος που αποκόμισε ο χρήστης από τη χρήση των αρχαίων.

8) Προστασία της νομής του Δημοσίου επί αρχαιοτήτων

Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν την ένδικη προστασία της νομής του Δημοσίου, όπως ο α.ν. 1539/1938 περί προστασίας δημοσίων κτημάτων που προβλέπει στο άρθρ. 22 προσωρινή ρύθμιση της νομής ή κατοχής από τον Εισαγγελέα Πρωτοδικών σε περίπτωση αμφισβήτησης μεταξύ δημοσίου και ιδιώτη, το ν.δ. 86/1969 που προβλέπει στο άρθρ. 61 (όπως τροποποιήθηκε με το άρθρ. 2 του ν.δ. 996/1971) τη σύνταξη πρωτοκόλλου διοικητικής αποβολής από τον αρμόδιο δασάρχη σε περίπτωση προσβολής της νομής του δημοσίου, δήμου ή κοινότητας κ.λπ. σε δασική έκταση και τέλος ο α.ν. 263/1968 (άρ. 2) για την προστασία των δημοσίων κτημάτων

εκτός των δασικών εκτάσεων που προβλέπει τη σύνταξη πρωτοκόλλου διοικητικής αποβολής από τον αρμόδιο οικονομικό έφορο σε περίπτωση προσβολής.

9) Αγωγή αποζημίωσης

Σε περίπτωση που συντρέχουν και οι προϋποθέσεις της ΑΚ 914 ή του άρθρ. 29 ν. 1650/1986 είναι δυνατή και η έγερση αγωγής αποζημίωσης, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει και αποζημίωση για αποκατάσταση και της μη περιουσιακής ζημίας (ΑΚ 932).

Το ζήτημα της **σχέσης μεταξύ ΑΚ 1003 και ΑΚ 914** έχει απασχολήσει τη θεωρία¹³⁴ και τη νομολογία π.χ. στην περίπτωση λειτουργίας με άδεια της αρχής εργοστασίου παραγωγής αλουμίνας στη θέση Λάκκα Οσίου Λουκά περιοχής Κυριακού, από τις εκπομπές φθορίου του οποίου μολύνθηκαν τα άνθη, τα φυτά και τα δέντρα σε ακτίνα 20 χ/τρων με αποτέλεσμα να υποστούν φθορίωση και να πεθάνουν οι μέλισσες που ο ενάγων είχε στην κυριότητά του και εκμεταλλευόταν στην περιοχή. Η απόφαση **ΕφΑθ 10668/1984**¹³⁵ που εκδόθηκε επί της υπόθεσης έκρινε ότι η ευθύνη από αδίκημα δεν αίρεται από το γεγονός ότι ο ζημιώσας ασκεί βιομηχανία που λειτουργεί βάσει ειδικού νόμου. **Η εφαρμογή του άρθρ. 914 ΑΚ δεν κωλύεται από τη συνδρομή των προϋποθέσεων του άρθρ. 1003 ΑΚ, εάν υφίσταται αμέλεια του κυρίου του βλάπτοντος ακινήτου ως προς τη λήψη των πρόσφορων μέτρων για την αποτροπή της ζημίας.**

Αντίθετα η παλαιότερη απόφαση **ΠρωτΑθ 16768/1980**¹³⁶ είχε κρίνει ότι «η έννοια του παρανόμου της ΑΚ 914 επηρεάζεται από την ΑΚ 1003» και ότι η νόμιμη κατά την ΑΚ 1003 πράξη, αφού οι σχετικές εκπομπές δεν υπερβαίνουν το θεμιτό όριο, εξακολουθεί να θεωρείται νόμιμη και υπό την ΑΚ 914. Η ενάγουσα είχε ισχυριστεί εν προκειμένω ότι η στέγη του εργοστασίου της που ήταν φτιαγμένη από λαμαρίνα καταστράφηκε ολοσχερώς από την πτώση ψηγμάτων αλατιού επ' αυτής από τη λειτουργία γειτονικού εργοστασίου λόγω της μη λήψης των κατάλληλων μέτρων.

¹³⁴ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 498 επ. *Δακορώνια*, Εκπομπές και περιβαλλοντική ζημία από λειτουργία επιχείρησης με άδεια της αρχής (σχέση των ΑΚ 1003, 914), *ΠεριΔικ* 1997, σελ. 15 επ.

¹³⁵ *ΕλλΔνη* 26, σελ. 509 επ.

¹³⁶ *ΝοΒ* 29, σελ. 1423 επ.

Προς άρση των πιθανών αντινομιών **προτείνεται να αξιολογείται η λήψη των απαραίτητων μέτρων όχι μόνο στο πλαίσιο της 914 ΑΚ αλλά και της 1003 ΑΚ**, έτσι ώστε να μην θεωρείται συνήθης μια εκπομπή, η οποία θα μπορούσε να αποφευχθεί, εάν είχαν ληφθεί τα κατάλληλα μέτρα¹³⁷. Διότι η λειτουργία με άδεια της αρχής δεν σημαίνει ότι ο ιδιοκτήτης έλαβε σε κάθε περίπτωση τα απαραίτητα μέτρα για την αποφυγή των εκπομπών. Το ότι άδεια της αρχής και παράνομες εκπομπές μπορεί να συνυπάρχουν ο νομοθέτης το γνωρίζει, όπως καθίσταται σαφές και από την 1005 ΑΚ. Η παραπάνω λύση επιβάλλεται και από τη σύμφωνη με το άρθρ. 24 Συντ. ερμηνεία των αόριστων εννοιών της διάταξης, όπως «παραβιάζουν σημαντικά» και «συνήθης χρήση». **Η παράλειψη λήψης προστατευτικών μέτρων αποτελεί εξάλλου παράνομη συμπεριφορά όχι μόνο βάσει της ΑΚ 330 εδ. β΄ που υπαινίσσεται η απόφαση του Εφετείου Αθηνών, αλλά και των ΑΚ 281, 288 σε συνδυασμό με την ΑΚ 914 και έτσι σωστά εδώ διαπιστώθηκε παρανομία**¹³⁸. Μάλιστα, τα μέτρα πρόνοιας και ασφάλειας θα πρέπει να αναθεωρούνται συνεχώς σύμφωνα με τις επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις ενόψει της αρχής της προφύλαξης.

10) Προστασία της προσωπικότητας

Δεν θίγονται οι αξιώσεις από την προσβολή της προσωπικότητας, η οποίες είναι δυνατόν να συνδυαστούν και με αξίωση για ικανοποίηση της ηθικής βλάβης.

11) Δικονομικά ζητήματα

Οι διαφορές που προκύπτουν από τις διατάξεις γειτονικού δικαίου εμπίπτουν σύμφωνα με το άρθρ. 15 παρ. 3 ΚΠολΔ στην **αρμοδιότητα του Ειρηνοδικείου** ανεξάρτητα από την αξία του αντικειμένου της διαφοράς. Σύμφωνα με την παραπάνω διάταξη σε συνδυασμό με το άρθρ. 17 παρ. 2 ΚΠολΔ γίνεται δεκτό ότι υπάγονται στο Ειρηνοδικείο και όχι στο Μονομελές Πρωτοδικείο και οι σχετικές διαφορές μεταξύ

¹³⁷ Δακορώνια, ΠερΔικ 1997, σελ. 20.

¹³⁸ Βλ. Καρακώστα, όπ. π., σελ. 500.

ιδιοκτητών οριζόντιων ιδιοκτησιών σε γειτονικές οικοδομές, καθώς πρόκειται και εδώ για διαφορές από σχέσεις γειτονίας¹³⁹. Εάν όμως η αγωγή έχει ως βάση την ΑΚ 914 η καθ' ύλην αρμοδιότητα κρίνεται κατά τις γενικές διατάξεις. Κατά τόπον αρμόδιο είναι το Ειρηνοδικείο της τοποθεσίας, όπου βρίσκονται τα ακίνητα.

Ο ενάγων **βαρύνεται να αποδείξει** το δικαίωμά του πάνω στο ακίνητο (κυριότητα, επικαρπία κ.λπ.) καθώς και τη βλαπτική επενέργεια του εναγομένου. Ο εναγόμενος καλείται να αποδείξει ότι η επενέργεια δεν υπερβαίνει τα όρια της ΑΚ 1003, όπως αυτή ερμηνεύεται σύμφωνα με το άρθρ. 24 Συντ.

Ως προς τη δυνατότητα αίτησης **ασφαλιστικών μέτρων** ο βλαπτόμενος ιδιοκτήτης μπορεί να ζητήσει και την προσωρινή ρύθμιση κατάστασης (άρθρ. 731 ΚΠολΔ), ενώ αν είναι νομέας μπορεί να επικαλεστεί διατάραξη της νομής και να ζητήσει την προσωρινή δικαστική της προστασία με τα άρθρ. 733-734 ΚΠολΔ. Αρμόδιο είναι το Ειρηνοδικείο που είναι αρμόδιο και για την τακτική αγωγή (ΚΠολΔ 683, 1-3). Στην τελευταία περίπτωση η απόφαση επί των ασφαλιστικών μέτρων υπόκειται σε έφεση ενώπιον του Πολυμελούς Πρωτοδικείου σύμφωνα με το άρθρ. 734 παρ. 3 ΚΠολΔ. Η λήψη ασφαλιστικών μέτρων αποτελεί εν προκειμένω το μόνο τρόπο για την έγκαιρη πρόληψη των οικολογικών καταστροφών.

Δ. Προστασία του ζωτικού χώρου από επιβλαβείς εγκαταστάσεις

Με τη διάταξη του άρθρ. ΑΚ 1004 κατά το πρότυπο της 907 του γερμΑΚ προστατεύεται το ακίνητο, όταν υπάρχει εγκατάσταση από την οποία απειλούνται με βεβαιότητα επενέργειες πάνω του. Σύμφωνα με την ΑΠ 1066/1987¹⁴⁰ η διάταξη εφαρμόζεται, όταν η εγκατάσταση βρίσκεται στο γειτονικό ακίνητο και όχι όταν τμήμα της βρίσκεται στο ακίνητο του ενάγοντα.

Ως **εγκατάσταση** θεωρείται κάθε χειροποίητο έργο ή κατασκεύασμα με κάποιο διαρκή χαρακτήρα πάνω στο ακίνητο¹⁴¹ και η νομολογία έχει κρίνει ότι τέτοιες εγκαταστάσεις είναι υπόνομοι, σταύλοι, καπνοδόχοι, χοιροστάσια κ.λπ. Προϋποτίθεται δηλαδή ανθρώπινη επέμβαση για την κατασκευή. Οι **επενέργειες** από την ύπαρξη ή χρήση της εγκατάστασης πρέπει να είναι **παράνομες**, δηλαδή να παραβιάζουν σημαντικά τη χρήση του γειτονικού ακινήτου και να μην είναι

¹³⁹ Βλ. Γεωργιάδη, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 1003-1032, εισαγ. παρατ., αρ. 48.

¹⁴⁰ ΕΕΝ 55, σελ. 527.

¹⁴¹ Βλ. Γεωργιάδη, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 1004-1005, αρ. 6.

συνήθεις για την περιοχή ή εάν είναι συνήθεις, να προσβάλλουν πάντως σοβαρά στοιχείο του ζωτικού χώρου. Οι επενέργειες, για να εφαρμοστεί η ΑΚ 1004, πρέπει **να αναμένονται σύμφωνα με τη συνήθη πορεία των πραγμάτων** και τα διδάγματα της κοινής πείρας.

1) Έννομη προστασία

Η αγωγή που παρέχει η ΑΚ 1004 είναι **ειδική προληπτική αρνητική αγωγή**, χάρη στην οποία είναι δυνατή η αποτροπή της προσβολής. Νομιμοποιείται για την άσκησή της ο κύριος, ο επικαρπωτής, ο δικαιούχος δουλείας οικήσεως, ο πουβλικιανός νομέας και ο κάτοχος. Εναγόμενος είναι αυτός που χρησιμοποιεί την εγκατάσταση, ο οποίος μπορεί να μην ταυτίζεται με τον κύριο του γειτονικού κτήματος. Δυνατή είναι και η αίτηση ασφαλιστικών μέτρων.

2) Σύγκριση των ΑΚ 1003 και 1004

Η ΑΚ 1004 παρέχει ρητώς το δικαίωμα προληπτικής άσκησης της αρνητικής αγωγής (ΑΚ 1108), ενώ από την ΑΚ 1003 η αντίστοιχη δυνατότητα **συνάγεται μόνο ερμηνευτικά**. Στην περίπτωση όμως που η εγκατάσταση έγινε ή πρόκειται να γίνει με άδεια της αρχής αξίωση για άρση της προσβολής γεννάται μόνο αφότου εκδηλωθούν οι παράνομες επενέργειες, οπότε είναι δυνατό να ζητηθεί και απαγόρευση ολόκληρης της εγκατάστασης (ΑΚ 1005), αίτημα το οποίο δεν μπορεί να προβληθεί με την ΑΚ 1003 σε συνδυασμό με την ΑΚ 1108 και αποτελεί πάντως το έσχατο μέσο. **Η εφαρμογή των διατάξεων 1004 και 1005 ΑΚ μπορεί να οδηγήσει** έτσι σε απαγόρευση κατασκευής ή διατήρησης, όταν η εγκατάσταση υφίσταται ήδη. Από το ότι στην ΑΚ 1005 απαγορεύεται να ζητηθεί προληπτικά η άρση της εγκατάστασης, εφόσον υπάρχει άδεια της αρχής, συνάγεται ερμηνευτικά (ex contrario) ότι δεν απαγορεύεται η έγερση προληπτικής αγωγής για παράλειψη στο

μέλλον επενεργειών που θα προέλθουν με βεβαιότητα από τη χρήση της εγκατάστασης¹⁴².

Ε. Περιορισμοί στη χρήση ιδιωτικής πηγής ή πηγαδιού

Η ΑΚ 1027 εισάγει **περιορισμό για τον κύριο του ακινήτου σχετικά με τη χρήση νερού από πηγή που βρίσκεται μέσα στα όρια του ακινήτου ή για το άνοιγμα πηγαδιού μέσα στο ακίνητο προς όφελος των κυρίων γειτονικών κτημάτων που χρησιμοποιούν την ίδια φλέβα νερού**. Αν και η διάταξη αναφέρει ότι απαγορεύεται μόνο η μείωση ή η αποκοπή νερού που χρησιμοποιούν οι κάτοικοι του γειτονικού χωριού πρέπει να γίνει δεκτό ότι απαγορεύεται κάθε ενέργεια που καθιστά αδύνατη τη χρησιμοποίηση του νερού, όπως είναι η μόλυνση ή η εν γένει ρύπανση της πηγής του νερού. Εάν αυτή επέρχεται μέσω πηγαδιού, δηλαδή μέσω κατασκευάσματος, εφαρμόζεται η ΑΚ 1004, ενώ παραμένουν οι αξιώσεις από τις διατάξεις περί προστασίας της προσωπικότητας. Εάν η προσβολή κοινόχρηστων νερών επέρχεται μέσω της μόλυνσης ιδιωτικής πηγής, δεν εφαρμόζεται η ΑΚ 1004, αλλά μόνο οι ΑΚ 57, 59 και 281¹⁴³.

V. Αδικοπρακτική ευθύνη

Η προσβολή του δικαιώματος χρήσης κοινόχρηστου ή κοινού σε όλους αγαθού ενδέχεται να πληροί τις προϋποθέσεις της αδικοπρακτικής ευθύνης. Εάν η ζημία επήλθε σε περιβαλλοντικό αγαθό αποκαθίσταται μόνο εάν υπάρχει προσβολή και ιδιωτικού εννόμου αγαθού, όπως π.χ του δικαιώματος κοινοχρησίας. Στην πράξη **η οικολογική ζημία δεν καλύπτεται πάντοτε σε όλο της το εύρος με βάση την ΑΚ 914**, διότι είτε αυτή δεν είναι δυνατή είτε δεν προσβάλλονται ιδιωτικά έννομα αγαθά.

Η εφαρμογή της αδικοπρακτική ευθύνης για την προστασία του ζωτικού χώρου είναι πράγματι δυσχερής λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα του αγαθού που προσβάλλεται αλλά και της ίδιας της φύσης της οικολογικής ζημίας, η οποία είναι δύσκολα αποτιμητή. Πράγματι, για τον υπολογισμό της δεν είναι κρίσιμη μόνο η

¹⁴² Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 448.

¹⁴³ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 449.

αντικειμενική αξία του περιβαλλοντικού αγαθού που βλάπτεται, αλλά και οι ζημιές που υφίστανται τα άτομα στην άσκηση των ιδιωτικών τους δικαιωμάτων.

A. Προστατευτικό πεδίο της διάταξης

Για τη θεμελίωση της αδικοπρακτική ευθύνης χρησιμοποιείται **η θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου (Normzwecklehre)**, σύμφωνα με την οποία εξετάζουμε ποια έννομα αγαθά εμπίπτουν στο σκοπό προστασίας του κανόνα δικαίου, ώστε να βρεθεί το όριο εφαρμογής του σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση¹⁴⁴. Έτσι εάν το αγαθό εμπίπτει στα προστατευόμενα από τον κανόνα δικαίου αγαθά, δημιουργείται ευθύνη προς αποζημίωση. Η θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου έχει σημασία και για την έκταση της ευθύνης, αλλά και τον προσδιορισμό των δανειστών και των οφειλετών. Πρέπει να σημειωθεί ότι στη Γερμανία, από όπου και προέρχεται η θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου παρατηρείται μετατόπιση του κέντρου βάρους **από τον προστατευτικό σκοπό (Schutzzweck) στην προστατευτική επίδραση (Schutzwirkung)** του κανόνα δικαίου και τάση διεύρυνσης του προστατευτικού σκοπού του εκάστοτε κανόνα δικαίου¹⁴⁵.

Σύμφωνα με τις ΑΚ 966 επ. και την ΑΚ 57 παράνομη και υπαίτια συμπεριφορά που συνεπάγεται ζημία κοινού σε όλους ή κοινόχρηστου πράγματος, προσκρούει στις παραπάνω διατάξεις. **Ο προστατευτικός σκοπός των εν λόγω διατάξεων είναι ιδιαίτερα ευρύς**, διότι περιλαμβάνει πολλά επιμέρους έννομα αγαθά πάνω στα οποία ασκείται η κοινοχρησία.

Συχνά η κρίσιμη συμπεριφορά θα προσκρούει σε περισσότερες διατάξεις με αποτέλεσμα να εμπίπτει σε περισσότερους προστατευτικούς σκοπούς. Σε υπόθεση, όπου λόγω της κατασκευής τεχνητής λίμνης στο υδροηλεκτρικό έργο Καστρακίου από τη ΔΕΗ τα κτήματα του ενάγοντος έγιναν απροσπέλαστα -από τη μια πλευρά κατέστησαν παραλίμνια και από την άλλη υπήρχε ορεινός όγκος- και ο ίδιος δεν κατασκεύασε οδό προσπελάσεως, η **ΑΠ 231/1979**¹⁴⁶ έκρινε ότι η αποστέρηση της δυνατότητας προσπελάσεως των ακινήτων συνιστά αδικοπραξία και προσβολή του

¹⁴⁴ Για τη θεωρία βλ. Σταθόπουλου, Γενικό Ενοχικό, σελ. 180 επ., Γεωργιάδη, Ενοχικό Δίκαιο, § 10, αρ. 5 επ. και από τη γερμανική βιβλιογραφία εντελώς ενδεικτικά Brox/Walker, Allgemeines Schuldrecht, 32. Aufl., 2007, 30, Rn. 12.

¹⁴⁵ Βλ. Sparwasser/Engel/Voßkuhle, Umweltrecht, 5. Aufl., 2003, σελ. 713.

¹⁴⁶ NoB 27, σελ. 1267.

ζωτικού χώρου, ειδικά όμως για τον κύριο των ακινήτων αποτελεί προσβολή της χρήσης οδού ή άλλης διόδου προς τα ακίνητα μέσω της οποίας **προσβάλλεται αντανακλαστικά** το δικαίωμα της κυριότητας.

B. Προϋποθέσεις εφαρμογής της ΑΚ 914

1) Ανθρώπινη συμπεριφορά

Ανθρώπινη συμπεριφορά είναι κάθε πράξη είτε πραγματοποιείται άμεσα από τον άνθρωπο είτε με την παρεμβολή μηχανικών ή άλλων μέσων. Προϋπόθεση είναι η **εξωτερική** της, αφού απλές ψυχικές καταστάσεις δεν αφορούν το δίκαιο. Είναι όμως **και η παράλειψη**, εφόσον υπάρχει υποχρέωση για πράξη από το νόμο, από δικαιοπραξία, από τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις και την καλή πίστη ή από προηγούμενη συμπεριφορά εκείνου που παρέλειψε¹⁴⁷. Στο περιβαλλοντικό δίκαιο θα κριθεί με βάση το σύνολο των διατάξεων, εάν υφίσταται ή όχι υποχρέωση για πράξη. Η υποχρέωση ενέργειας όμως πρέπει να ερευνάται, εκτός από το πλαίσιο της πράξης, πολύ περισσότερο στο πλαίσιο του παρανόμου, διότι η παράλειψη είναι παράνομη μόνο όταν το προσβληθέν έννομο αγαθό ή συμφέρον εμπίπτει στον προστατευτικό σκοπό της διάταξης που παραβιάστηκε.

Εάν η περιβαλλοντική ζημία είναι αποτέλεσμα αθροιστικών παράνομων προσβολών, η συμπεριφορά αντιμετωπίζεται ενιαία χωρίς να εξετάζεται η επιμέρους συμμετοχή κάθε ζημιώσαντα (ΑΚ 926 παρ. 1 και 2)¹⁴⁸.

2) Παράνομη συμπεριφορά

Για τη θεμελίωση αδικοπρακτικής ευθύνης μια συμπεριφορά είναι παράνομη, εάν αντιβαίνει σε απαγορευτικό ή επιτακτικό κανόνα δικαίου. Η ΑΚ 914 παραπέμπει

¹⁴⁷ Βλ. σχετικά Γεωργιάδη, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 914, αρ. 27-30.

¹⁴⁸ Στον γερμΑΚ δεν υπάρχει αντίστοιχη διάταξη, βλ. *Lytras*, *Zivilrechtliche Haftung für Umweltschäden*, σελ. 418 επ.

στο σύνολο της έννομης τάξης για την πλήρωση του παρανόμου, είναι δηλαδή «λευκός κανόνας δικαίου»¹⁴⁹».

Παράνομη συμπεριφορά υπάρχει όμως και όταν παραβιάζεται η γενικώς απαιτούμενη κατά την αντικειμενικά νοούμενη καλή πίστη υποχρέωση τήρησης της επιμέλειας που μπορεί και οφείλει να καταβάλει ο μέσος συνετός κοινωνός του δικαίου. Σε πολλές περιπτώσεις συγκεκριμενοποιείται με την υποχρέωση λήψης μέτρων πρόνοιας και ασφάλειας για την προστασία προσώπων και αγαθών. Απορρέει από τις ΑΚ 281, 288 σε συνδυασμό με την ΑΚ 330 καθώς και από τυχόν ειδικές διατάξεις. Η μη τήρηση της αντικειμενικής καλής πίστης λόγω μη καταβολής της απαιτούμενης στις συναλλαγές επιμέλειας, συνιστά παράνομη αλλά και αμελή συμπεριφορά¹⁵⁰, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάθε αμελής συμπεριφορά είναι και παράνομη και χωρίς βέβαια να διασπάται το δόγμα του αστικού δικαίου που διακρίνει σαφώς παρανομία από υπαιτιότητα.

Στο πεδίο του περιβαλλοντικού δικαίου οι συναλλακτικές υποχρεώσεις πρόνοιας θεμελιώνονται στο σύνολο της νομοθεσίας, εθνικής και κοινοτικής προέλευσης, μέσω της οποίας επιδιώκεται εκτός από την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών και η προστασία ιδιωτικών εννόμων αγαθών, όπως της ανθρώπινης ζωής, υγείας κ.ά. Οι διατάξεις αυτές συνδυάζονται, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, και με τις γενικές ρήτρες των άρθρ. 281 και 288 ΑΚ.

Η συναλλακτική υποχρέωση προστασία της ζωής, της υγείας και της σωματικής ακεραιότητας ως συναλλακτική υποχρέωση προληπτικής προστασίας του περιβάλλοντος

Η διάταξη του άρθρ. 2 παρ. 1 Συντ. για την προστασία της αξίας του ανθρώπου συγκαταλέγεται στις διατάξεις για τη μορφή και τη βάση του πολιτεύματος και έχει καθοδηγητικό ρόλο για όλο το δίκαιο. Αν και η συζήτηση για την πρόταξη ή όχι ορισμένων εννόμων αγαθών έναντι άλλων είναι έντονη και δεν επικρατεί μια ενιαία αντίληψη για το θέμα¹⁵¹, γεγονός είναι πάντως ότι το σύστημα δικαίου μας

¹⁴⁹ Βλ. Μπαλή, Γενικά αρχαί, § 171 και Καράκωστα, όπ. π., σελ. 455 σημ. 8 με περαιτέρω παραπομπές.

¹⁵⁰ Βλ. Σταθόπουλου, Γενικό ενοχικό δίκαιο Ι, § 6 ΙΙΙ 3 γ, Γεωργιάδη, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, § 23, ΙΙ 3.

¹⁵¹ Βλ. Καράκωστα, όπ. π., σελ. 457 σημ. 10 με περαιτέρω παραπομπές.

είναι **ανθρωποκεντρικό** και η αντίληψη αυτή αντανακλάται όχι μόνο σε κανόνες του συνταγματικού και του διοικητικού αλλά και του αστικού και του ποινικού δικαίου. Ειδικά στο πεδίο του αστικού δικαίου η ανθρωποκεντρική αντίληψη δεν αντανακλάται μόνο στην ΑΚ 57 αλλά και σε όλες τις διατάξεις του ΑΚ όπως και σε ειδικούς νόμους, στους οποίους αποτυπώνεται η τάση του νομοθέτη για προστασία των αγαθών του προσώπου, π.χ. σύμφωνα με τις διατάξεις για την ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα οι ζημίες σε αγαθά του προσώπου αποκαθίστανται σε όλη τους την έκταση, ενώ σε πράγματα μόνο στις περιπτώσεις όπου αυτό προβλέπεται.

Η υποχρέωση αποφυγής κάθε επικίνδυνης δραστηριότητας με τη λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων επιβάλλεται και από την ΑΚ 281, όπως αυτή ερμηνεύεται σύμφωνα με τη συνταγματική επιταγή προστασίας των αγαθών της ζωής, της υγείας και της σωματικής ακεραιότητας. **Τα όρια άσκησης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του κοινωνού του δικαίου χαράσσονται από τις ΑΚ 281 και 288, έτσι ώστε να μην θίγονται τα έννομα αγαθά των λοιπών κοινωνών του δικαίου.**

Αυτή η υποχρέωση προβάλλει περισσότερο επιτακτική στις περιπτώσεις που ασκούνται **δραστηριότητες εξ ορισμού επικίνδυνες για τους τρίτους**, όπως είναι η παραγωγή επικίνδυνων προϊόντων, η κατασκευή τεχνικών έργων κ.λπ., οι οποίες θα πρέπει να ασκούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να τηρείται η υποχρέωση προστασίας της ζωής, της υγείας (ψυχικής και σωματικής) και της σωματικής ακεραιότητας. Η διαμόρφωση τέτοιων ειδικών υποχρεώσεων οδηγεί σε αποτελεσματική προστασία και του περιβάλλοντος, καθώς οι προσβολές των ιδιωτικών αυτών εννόμων αγαθών είναι σε πολλές περιπτώσεις συνέπεια προσβολών των περιβαλλοντικών αγαθών.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν στο πλαίσιο αυτό τα επιβαλλόμενα μέτρα στο πεδίο της αδικοπρακτικής ευθύνης ή της ευθύνης από διακινδύνευση. Η ελεύθερη δράση του ατόμου έχει ως όριο την **αρχή του μη ζημιούν**¹⁵², η οποία στο σύγχρονο δίκαιο εντοπίζεται στην ΑΚ 914. Για αυτό το λόγο η έννομη τάξη προσδιορίζει το πεδίο εφαρμογής της αρχής απαιτώντας για τη γέννηση ευθύνης την παραβίαση διάταξης νόμου ή την παράλειψη της υποχρέωση λήψης μέτρων πρόνοιας για την προστασία των αγαθών του προσώπου που επιβάλλονται από την ΑΚ 281 ή άλλη ειδική διάταξη νόμου. **Η παράλειψη τήρησης υφιστάμενης υποχρέωσης για λήψη**

¹⁵² Βλ. Φίλιου, Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, § 161 Β Ι, *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 461 με περαιτέρω παραπομπές. Βλ. και την ΑΠ 81/1991, ΝοΒ 40 σελ. 715 επ.

μέτρων πρόνοιας και η επέλευση του ζημιογόνου αποτελέσματος θεμελιώνει την παρανομία και την υπαιτιότητα ή στοιχειοθετεί τη διακινδύνευση.

Με βάση τις συναλλακτικές υποχρεώσεις το δίκαιο της αδικοπρακτικής ευθύνης και της ευθύνης από διακινδύνευση παίζει σημαντικό ρόλο για την προστασία του περιβάλλοντος. Οι υποχρεώσεις των εν δυνάμει ρυπαντών συγκεκριμενοποιούνται σε ειδικότερες υποχρεώσεις έρευνας, αναζήτησης πληροφοριών και τεχνικών στοιχείων, αλλά και ανάκλησης των παραγόμενων προϊόντων, εάν τυχόν αυτά αποδειχθούν ή πιθανολογηθούν επικίνδυνα για το πρόσωπο ή το περιβάλλον, όπως και υποχρέωσης σχετικής ενημέρωσης του κοινού, του κράτους αλλά και των υπόλοιπων φορέων αντίστοιχων επικίνδυνων δραστηριοτήτων.

Ο παράνομος χαρακτήρας της προσβολής περιβαλλοντικών αγαθών

Το στοιχείο του παρανόμου κρίνεται όχι από το αποτέλεσμα αλλά κατά την ορθότερη γνώμη από τη συμπεριφορά του δράστη¹⁵³. Εάν η συμπεριφορά δεν οδηγεί σε ζημιογόνο αποτέλεσμα, δεν θα υφίσταται υποχρέωση αποζημίωσης όχι όμως λόγω έλλειψης του παρανόμου αλλά λόγω έλλειψης ζημίας. Ως προς το ζωτικό χώρο παράνομη είναι μια συμπεριφορά είτε διότι προσκρούει σε διάταξη του ΑΚ μέσω της οποίας είναι δυνατό να προστατευτεί αυτοτελώς ή σε συνδυασμό με άλλο αγαθό ο ζωτικός χώρος είτε προσκρούει σε ειδική διάταξη που αποβλέπει στην προστασία του περιβαλλοντικού αγαθού. Επίσης παράνομη είναι η συμπεριφορά που παραβιάζει συναλλακτική υποχρέωση πρόνοιας για την προστασία της ζωής και άλλων αγαθών του προσώπου, όπως και του ζωτικού του χώρου.

Ζήτημα ανακύπτει σχετικά με την παραβίαση διατάξεων που εξυπηρετούν το γενικό συμφέρον. Η παραβίασή τους γεννά υποχρέωση αποζημίωσης συγκεκριμένου προσώπου μόνο εάν παράλληλα επιδιώκεται και η προστασία ιδιωτικού εννόμου αγαθού, δηλαδή μόνο εάν το τελευταίο εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο εφαρμογής του κανόνα δικαίου¹⁵⁴. Εάν πρόκειται για διατάξεις προστασίας του περιβάλλοντος, περιλαμβάνεται στον προστατευτικό σκοπό τους το

¹⁵³ Βλ. Σταθόπουλου, Γενικό ενοχικό δίκαιο Ι, § 6 ΙΙΙ, Γεωργιάδη, Ενοχικό Δίκαιο, § 23, ΙΙ 3, Γεωργιάδη στον ΑΚ Γεωργιάδη – Σταθόπουλο, ΑΚ 914, αρ. 26.

¹⁵⁴ Αναφορά σχετικής νομολογίας βλ. σε Καράκωστα, όπ. π., σελ. 464.

δικαίωμα χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών καθώς και τα αγαθά της ζωής και της υγείας των κοινωνιών του δικαίου. Τέτοιο παράδειγμα συνιστούν οι υγιεινομικές διατάξεις και, όπως έχει κρίνει η ΑΠ (Ολ.) 393/1964, και οι πολεοδομικές διατάξεις, αφού αποσκοπούν στο να προστατεύσουν όχι μόνο το γενικό συμφέρον, αλλά και το συμφέρον των κυρίων των γειτονικών οικοδομών¹⁵⁵.

Πλήθος ειδικών διατάξεων εκτός ΑΚ μπορεί να θεμελιώσει το παράνομο της 914, όπως είναι π.χ. οι διατάξεις του ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος ή οι διατάξεις του ν. 314/1976 «περί κυρώσεως της υπογραφείσης εν Βρυξέλλαις Διεθνούς Συμβάσεως «περί αστικής ευθύνης συνεπεία ζημιών εκ ρυπάνσεως υπό πετρελαίου» (1969), και ρυθμίσεως συναφών ζητημάτων» κ.ά., όπως θα αναλυθούν σε επόμενο κεφάλαιο¹⁵⁶.

Διατάξεις του ΑΚ που θεμελιώνουν εν προκειμένω το παράνομο είναι οι ΑΚ 57, 1003, 1004 και 1027. Το παράνομο μπορεί να θεμελιώνεται όμως και στην ΑΚ 281, διότι η καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος χρήσης του ζωτικού χώρου, η άσκησή του δηλαδή κατά τρόπο που να υπερβαίνει τα όρια του κοινωνικού του σκοπού που συνίσταται στην κοινή χρήση και ωφέλεια αποτελεί παράνομη συμπεριφορά¹⁵⁷.

3) Υπαίτια συμπεριφορά

Η συμπεριφορά απαιτείται επιπλέον να είναι και υπαίτια με την έννοια ότι ο δράστης προέβλεψε και αποδέχθηκε τα αποτελέσματα της πράξης του (δόλος) είτε τα προέβλεψε μεν αλλά δεν τα αποδέχθηκε και προέβη στην πράξη ή ούτε τα προέβλεψε ούτε τα αποδέχθηκε, όφειλε όμως να γνωρίζει ότι η συμπεριφορά του θα οδηγούσε στο παράνομο αποτέλεσμα (αμέλεια). Η θεμελίωση της ευθύνης δικαιολογείται στην περίπτωση της αδικοπραξίας ηθικονομικά από την αυθυπευθυνότητα και αυτοδιάθεση του ατόμου¹⁵⁸.

Η απόδειξη της υπαιτιότητας στις περιπτώσεις περιβαλλοντικών ζημιών καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής, διότι συχνά θα πρέπει να αποδειχθεί η μη λήψη των

¹⁵⁵ ΝοΒ 12, σελ. 930.

¹⁵⁶ Αναλυτικό κατάλογο ειδικών νόμων, η παραβίαση των διατάξεων των οποίων μπορεί να ιδρύσει αδικοπρακτική ευθύνη βλ. σε *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 466 επ.

¹⁵⁷ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 470.

¹⁵⁸ Βλ. *Φίλιον*, Ενοχικό Ειδικό, § 161 Β ΙΙΙ.

κατάλληλων μέτρων πρόνοιας, η οποία απαιτεί διείσδυση στο χώρο της πηγής της περιβαλλοντικής ζημίας και γνώση του τρόπου λειτουργίας της, αφού οι πηγές αυτές είναι συνήθως μεγάλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις, όπου η απόδειξη από το ζημιωθέντα πταίσματος στη λειτουργία της επιχείρησης είναι συχνά ανέφικτη.

Μέτρα ασφαλείας και πρόνοιας

Ενόψει των ανυπέρβλητων αυτών δυσχερειών προτάθηκε με βάση τα όσα ισχύουν και για την ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα¹⁵⁹ η θέσπιση υποχρεώσεως του φορέα επιχείρησης από τη λειτουργία της οποίας είναι δυνατό να προκύψει περιβαλλοντική ζημία για **λήψη όλων των μέτρων πρόνοιας και ασφάλειας (Verkehrssicherungspflichten¹⁶⁰)** που επιβάλλονται από διοικητικές και άλλες διατάξεις, καθώς και από τις γενικές ρήτρες των ΑΚ 281 και 288. Ειδικότερα επιβάλλεται η λήψη αυξημένων μέτρων ασφαλείας, όταν υπάρχει αυξημένος κίνδυνος για την προσβολή αγαθών όπως η ανθρώπινη ζωή, υγεία και σωματική ακεραιότητα. Η υποχρέωση λήψης μέτρων ασφαλείας και πρόνοιας ορθά επιβάλλεται ως το κοινωνικό αντάλλαγμα θα μπορούσε να πει κανείς για την παροχή δυνατότητας εκμετάλλευσης μιας πηγής από την οποία απειλούνται κίνδυνοι για το κοινωνικό σύνολο.

Παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη για τον προσδιορισμό των μέτρων ασφαλείας είναι η επικινδυνότητα ενός πράγματος, έργου ή δραστηριότητας, οι δυνατότητες αποφυγής του κινδύνου σε συνδυασμό με το κόστος που συνεπάγεται η λήψη μέτρων και η ανάγκη προστασίας του ζημιωθέντος καθώς και οι δυνατότητες αυτοπροστασίας που έχει.

Περαιτέρω κριτήρια είναι οι διατάξεις δημοσίου δικαίου π.χ. σχετικά με τη διάθεση βιομηχανικών αποβλήτων, οι επιπτώσεις της λήψης μέτρων στην εθνική οικονομία, η αναλογία μεταξύ μεγέθους απειλούμενου κινδύνου και κόστους ασφαλείας και πρόνοιας.

Ο ν. 1650/1986 είναι ένα νόμος που θεσπίζει δύο σημαντικές κατηγορίες μέτρων ασφαλείας και πρόνοιας για την προστασία του περιβάλλοντος. Πρόκειται για

¹⁵⁹ Βλ. *Καράκωστα*, Η ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα, 1995, σελ. 88 επ.

¹⁶⁰ Δημιούργημα της γερμανικής νομολογίας.

τους γενικούς και ειδικούς όρους τους οποίους θέτει η διοίκηση και στους οποίους υποβάλλονται τα έργα και οι δραστηριότητες που έχουν επιπτώσεις στο περιβάλλον (άρθρ. 3) και για τους περιβαλλοντικούς όρους τους οποίους υποβάλλει ο φορέας της επιχείρησης στη διοίκηση για έγκριση (άρθρ. 4). Σχετικές υπουργικές αποφάσεις ρυθμίζουν λεπτομερώς τα σχετικά ζητήματα.

Προϋπόθεση για την εκτέλεση έργων ή για την άσκηση δραστηριοτήτων με περιβαλλοντικές επιπτώσεις είναι η υποβολή όρων και περιορισμών για την προστασία του περιβάλλοντος. Η έγκρισή τους γίνεται με κοινή απόφαση του Υπουργού ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. και του κατά περίπτωση συναρμόδιου Υπουργού και απαιτείται για τη χορήγηση άδειας εγκαταστάσεως ή πραγματοποιήσεως νέων έργων και δραστηριοτήτων καθώς και για την επέκταση, τον εκσυγχρονισμό ή τη μετεγκατάσταση ήδη υφιστάμενων έργων ή δραστηριοτήτων. Ανάλογα με την κατηγορία στην οποία υπάγεται το συγκεκριμένο έργο ή δραστηριότητα, διαφοροποιείται και η διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων. Ο έλεγχος ανατίθεται στις υπηρεσίες που είναι αρμόδιες για την έγκριση της ιδρύσεως, λειτουργίας ή πραγματοποιήσεως των έργων και δραστηριοτήτων (άρθρ. 6).

Η έγκριση μπορεί να δοθεί για ορισμένο χρονικό διάστημα (άρθρ. 4 παρ. 6), ενώ αν υπάρχουν κίνδυνοι για το περιβάλλον ο αρμόδιος Υπουργός μπορεί να επιβάλλει πρόσθετους περιβαλλοντικούς όρους ή να μεταβάλει τους αρχικούς (παρ. 7). Τα μέτρα πρέπει να αναθεωρούνται σε τακτικά χρονικά διαστήματα ακολουθώντας την εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας.

Μόνη η τήρηση όμως των σχετικών διατάξεων δεν αποκλείει την υπαιτιότητα, όπως έχει δεχθεί και η ΑΠ 343/1968¹⁶¹ σε περίπτωση λατομείου που λειτουργούσε σε νόμιμη απόσταση ασφαλείας 60 μέτρων, διότι με τον καθορισμό της απόστασης αυτής δεν σκοπήθηκε αποκλεισμός της ευθύνης σε περίπτωση επέλευσης ζημίας από υπαιτιότητα του φορέα της επιχείρησης¹⁶².

Αντιστροφή του βάρους της απόδειξης

Μια περίπτωση, όπου ο ενάγων αντιμετωπίζει μεγάλες αποδεικτικές δυσκολίες είναι η ζημία από ελαττωματικά προϊόντα. Τα σχετικά με το ελάττωμα

¹⁶¹ ΝοΒ 16, σελ. 943.

¹⁶² ΑΠ 343/1968, ΝοΒ 16, σελ. 943.

περιστατικά σχετίζονται με το χώρο παραγωγής που εμπίπτει στη σφαίρα επιρροής του παραγωγού, την οποία ο καταναλωτής δυσκολεύεται να προσεγγίσει, ώστε να αποδείξει τα κρίσιμα περιστατικά. Η ελληνική θεωρία και νομολογία ακολούθησε εν προκειμένω τη γερμανική **θεωρία των σφαιρών επιρροής (Gefahrenbereichslehre)**¹⁶³ για την κατανομή του βάρους απόδειξης των προϋποθέσεων της ευθύνης του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα πολύ πριν τη θέσπιση του ν. 2251/1994. Η θεωρία της σφαιρών επιρροής θεωρείται ότι **αποτυπώνεται στο δίκαιό μας στην ΑΚ 925**, σύμφωνα με την οποία ο κύριος ή νομέας κτίσματος ή άλλου έργου που συνέχεται με το έδαφος ευθύνεται για τη ζημία που προξενήθηκε σε τρίτον εξαιτίας ολικής ή μερικής πτώσης του, εκτός αν αποδείξει ότι η πτώση δεν οφείλεται σε ελαττωματική κατασκευή ή σε πλημμελή συντήρησή του. Κατ' ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 925¹⁶⁴ ο ζημιωθείς οφείλει να αποδείξει μόνο το ζημιογόνο ελάττωμα και την προέλευσή του από τον παραγωγό.

Η ανάγκη της εφαρμογής της θεωρίας των σφαιρών προέλευσης των κινδύνων **συντρέχει και στις περιπτώσεις των περιβαλλοντικών ζημιών**, διότι η πολυπλοκότητα της οργάνωσης της επιχείρησης από την οποία προέρχονται συνήθως οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι και η έλλειψη πρόσβασης στο εσωτερικό της υποβάλλει τον ζημιωθέντα σε εξαιρετικές αποδεικτικές δυσχέρειες. Σε αντιστροφή του βάρους απόδειξης και στο πεδίο αυτό προέβη το **Γερμανικό Ακυρωτικό (BGH)**¹⁶⁵ πριν τη θέση σε ισχύ του ειδικού νόμου για την αδικοπρακτική ευθύνη για το περιβάλλον (Umwelthaftungsgesetz της 10.12.1990). **Η αντιστροφή του βάρους απόδειξης ενισχύει έτσι τη θέση του ζημιωθέντος ως χρήστη των περιβαλλοντικών αγαθών.** Τη θεωρία αυτή απηχεί η ΑΚ 925, η οποία όπως αναφέρθηκε εφαρμόζεται αναλόγως στην ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα.

Ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 925 στο πεδίο του περιβαλλοντικού αδικοπρακτικού δικαίου

Η αντιστροφή του βάρους απόδειξης και στην περίπτωση των περιβαλλοντικών ζημιών είναι δυνατή με ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 925.

¹⁶³ Baumgärtel, Handbuch der Beweislast im Privatrecht, Bd. 1, § 823, C II, αρ. 33.

¹⁶⁴ Βλ. για την παράλληλη πορεία γερμανικής και ελληνικής νομολογίας στο ζήτημα αυτό *Καράκωστα*, Η ευθύνη του παραγωγού, σελ. 75 επ.

¹⁶⁵ BGHZ 92, 143 απόφαση της 18.9. 1984. Βλ. *Καράκωστα*, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 478.

Δικαιολογητικός λόγος θέσπισης της διάταξης είναι η ανυπέρβλητη αποδεικτική δυσχέρεια του ζημιωθέντος στη συγκεκριμένη περίπτωση, η οποία όπως έκρινε ο νομοθέτης έπρεπε να εξαιρεθεί από τη γενική διάταξη της ΑΚ 914. Τα ίδια όμως ισχύουν και στην περίπτωση οικολογικών ζημιών, τις οποίες όμως δεν είχε υπόψη του ο νομοθέτης του ΑΚ, όταν θέσπιζε τη διάταξη ΑΚ 925. Επομένως είναι εύλογο να θεωρήσουμε ότι βρισκόμαστε μπροστά σε **νομοθετικό ακούσιο κενό**, το οποίο μπορεί να πληρωθεί με ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 925¹⁶⁶. Στο ίδιο αποτέλεσμα οδηγεί και η ανάλογη εφαρμογή της παρ. 3 του άρθρ. 8 του ν. 2251/1994 για την ευθύνη του παρέχοντος υπηρεσίες. Ως προς το είδος της ευθύνης που θεσπίζεται με την ΑΚ 925, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ενόψει της δυνατότητας απαλλαγής του εναγομένου, ορθότερο κρίνεται να θεωρηθεί ότι η διάταξη θεσπίζει νόθο και όχι γνήσια αντικειμενική ευθύνη¹⁶⁷.

4) Αιτιώδης σύνδεσμος

Ο ζημιωθείς πρέπει να αποδείξει τα περιστατικά από τα οποία προκύπτει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παράνομης και υπαίτιας πράξης ή παράλειψης¹⁶⁸ όπως είναι η μη τήρηση των συναλλακτικών υποχρεώσεων και της περιβαλλοντικής ζημίας.

Οι περιβαλλοντικές ζημίες είναι συχνά **αποτέλεσμα πράξεων περισσότερων** με αποτέλεσμα η απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας να καθίσταται εν προκειμένω εξαιρετικά δύσκολη¹⁶⁹. Επίσης δεν είναι συχνά δυνατό να αποδειχθεί σε ποια έκταση η συμπεριφορά του δράστη συνέβαλε στην οικολογική ζημία, διότι μεταξύ συμπεριφοράς και επέλευσης της ζημίας μεσολαβεί συνήθως **μεγάλο χρονικό διάστημα**. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η ρύπανση των θαλασσών και το φαινόμενο της όξινης βροχής. Έτσι στη γνωστή περίπτωση των βλαβών των γερμανικών δασών (**Waldsterben**) το Γερμανικό Ακυρωτικό¹⁷⁰ έκρινε ότι δεν

¹⁶⁶ Βλ. *Καράκωστα*, Περιβάλλον και Δίκαιο ...όπ. π. (υποσημ. 165), σελ. 480.

¹⁶⁷ Το ζήτημα πάντως ερίζεται. Υπέρ της γνήσιας αντικειμενικής ευθύνης ο *Βοσινάκης* στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 925 αρ. 1 επ. Υπέρ της νόθου αντικειμενικής ευθύνης ο *Λιτζερόπουλος*, ΕρμΑΚ 297-300 αρ. 31.

¹⁶⁸ Για την διάκριση ιδρυτικής και συμπληρωματικής της ευθύνης αιτιότητας, βλ. *Φίλιο*, Ενοχικό Δίκαιο Ειδικό μέρος, § 171 Β.

¹⁶⁹ Βλ. *Lytras*, όπ. π., σελ. 249.

¹⁷⁰ BGHZ 102, 350.

υπάρχει υποχρέωση προς αποζημίωση, διότι οι ζημίες δεν μπορούσαν να αποδοθούν σε συγκεκριμένα πρόσωπα.

Επιβάλλεται για το λόγο αυτό και στην προκειμένη περίπτωση η **αντιστροφή του βάρους απόδειξης** με βάση τη θεωρία των σφαιρών επιρροής και την ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 925. Ο ζημιωθείς οφείλει έτσι να αποδείξει μόνο ότι η αιτία της ζημίας εκπορεύεται από τον κύκλο δραστηριοτήτων του ζημιώσαντος, να αποδείξει δηλαδή μια ελάχιστη αιτιότητα¹⁷¹. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν οι λεγόμενες **βιομηχανικές ασθένειες**. Ανάλογες σκέψεις έχουν ακολουθήσει ήδη τα πολιτικά δικαστήρια σχετικά με την ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα¹⁷².

Ο φορέας της εγκατάστασης θα πρέπει, προκειμένου να απαλλαγεί, να αποδείξει ότι τήρησε τα επιβαλλόμενα μέτρα ασφαλείας και πρόνοιας. Εάν το αποδείξει αυτό, τότε ο ζημιωθείς θα πρέπει να αποδείξει ότι παρά την τήρηση των όρων υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ ζημίας και συμπεριφοράς του φορέα της εγκατάστασης. Ο φορέας της εγκατάστασης, εάν δεν καταφέρει να αποδείξει την τήρηση των όρων θα πρέπει για να απαλλαγεί να αποδείξει ότι παρά την μη τήρησή τους δεν υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της συμπεριφοράς του και της επελθούσας ζημίας. Για την αντιμετώπιση των αποδεικτικών δυσχερειών προτείνεται επίσης η χρησιμοποίηση της «**εκ πρώτης όψεως ή prima facie αποδείξεως**» (**Anscheinsbeweis**), μιας αποδεικτικής διευκόλυνσης που χρησιμοποιείται στη Γερμανία εν μέρει στο πεδίο του αδικοπρακτικού περιβαλλοντικού δικαίου αλλά και στην ιατρική ευθύνη για βαριά ιατρικά σφάλματα¹⁷³. Σύμφωνα με αυτήν από περιστατικά που εμφανίζουν κατά κανόνα μια συνηθισμένη πορεία και προκαλούνται από ένα πλήρως αποδεδειγμένο αίτιο κατά τα ασφαλή πορίσματα της επιστήμης, τα διδάγματα της κοινής πείρας και της λογικής, συνάγεται συμπέρασμα ως προς την πρόκληση ορισμένου αποτελέσματος, δηλαδή της ζημίας (συναγωγή της αιτώδους συνάφειας)¹⁷⁴. Αντιστρόφως από ένα πλήρως αποδεδειγμένο αποτέλεσμα (περιβαλλοντικό ατύχημα) συνάγεται συμπέρασμα ως προς την παραβίαση των περιβαλλοντικών όρων (προνοίας και ασφάλειας). Η δικανική πεποίθηση στηρίζεται σε ασφαλή πορίσματα της επιστήμης και σε διδάγματα της κοινής πείρας τα οποία

¹⁷¹ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π. (υποσημ. 165), σελ. 483.

¹⁷² Τη σχετική νομολογία βλ. σε *Καράκωστα*, Η ευθύνη του παραγωγού, σελ. 80 επ.

¹⁷³ *Gr. Reinhard*, Praxis und Dogmatik des Anscheinsbeweises, VersR 45/1980, 1091ff.

¹⁷⁴ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π. (υποσημ. 165), σελ. 484-485.

προδιαγράφουν τη συνήθη και βέβαιη πορεία των πραγμάτων. Νομοθετική βάση για την εισαγωγή της αρχής της εκ πρώτης όψεως απόδειξης στη δική μας έννομη τάξη αποτελούν οι διατάξεις περί διδαγμάτων της κοινής πείρας και εμμέσου αποδείξεως (ΚΠολΔ 336 παρ. 3 και 4)¹⁷⁵.

Περιπτώσεις σύμπραξης «εξωτερικής αιτίας»

Μεταξύ της παράνομης και υπαίτιας συμπεριφοράς και της περιβαλλοντικής ζημίας είναι δυνατό να παρεμβληθεί «εξωτερική αιτία». Εκτός από τις περιπτώσεις **ανωτέρας βίας**¹⁷⁶, ως εξωτερική αιτία μπορεί να θεωρηθεί **η συμμετοχή τρίτου ή τρίτων**, εκτός από το δράστη στην επέλευση του ζημιογόνου αποτελέσματος. Συχνή είναι και η περίπτωση **αθροιστικής ζημίας**, όπου η ζημία είναι αποτέλεσμα συμπεριφοράς περισσοτέρων¹⁷⁷. Στις περιπτώσεις αυτές πρέπει να διακρίνουμε: εάν η ζημία μπορεί να αποδοθεί στον εκπέμποντα, με την έννοια ότι η συμπεριφορά του και μόνη της θα οδηγούσε στο συγκεκριμένο αποτέλεσμα, τότε η ζημία καταλογίζεται αποκλειστικά και μόνο σε αυτόν. Εάν όμως η συμμετοχή τρίτου ή τρίτων θεωρηθεί αιτία της επέλευσης της ζημίας ή της επαύξησής της, τότε έχουμε διακοπή του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ του αρχικού αιτίου και της τελικώς επελθούσας ζημίας. Εάν δεν μπορεί να διευκρινιστεί τίνος η συμπεριφορά επέφερε το αποτέλεσμα, ο καθένας ευθύνεται κατά το ποσοστό της συμμετοχής του στη ζημία κατά την αρχή της «μερικής αιτιότητας», η οποία εφαρμόζεται επίσης από τα γερμανικά δικαστήρια¹⁷⁸.

Δεν χρειάζεται όμως να ανατρέξουμε στην εν λόγω αρχή, εάν ειδικές διατάξεις προβλέπουν και ρυθμίζουν το θέμα της συμμετοχής περισσοτέρων στη ζημία, όπως οι ΑΚ 926 και 927. Η ΑΚ 926 αφορά την εξωτερική σχέση των

¹⁷⁵ Βλ. *Μητσόπουλου*, Η πιθανολόγησις εν τω αστικώ δικονομικῶν δικαίῳ, σελ. 59 επ., *Σπυριδάκη*, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914, σελ. 220 επ.

¹⁷⁶ Στις περιπτώσεις αυτές η νομολογία βλέπει διακοπή του αιτιώδους συνδέσμου, ενώ στη θεωρία υποστηρίζεται ότι αυτές οι περιπτώσεις -διακοπή αιτιώδους συνδέσμου ή παρεμβολή τρίτων- δεν καλύπτονται από το σκοπό του κανόνα δικαίου, ο οποίος αποβλέπει να επιβάλει στο ζημιώσαντα την ευθύνη για τις δικές και όχι για αλλότριες πράξεις ή τυχαία περιστατικά, βλ. *Σταθόπουλου*, Γενικό ενοχικό δίκαιο, § 8 IV αα.

¹⁷⁷ Βλ. *Brox/Walter*, §30, αρ. 20 επ.

¹⁷⁸ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 486.

προσβολέων, οι οποίοι απέναντι στο ζημιωθέντα ευθύνονται εις ολόκληρον και περιλαμβάνει τις εξής περιπτώσεις¹⁷⁹:

α) Η ζημία προέρχεται από **κοινή πράξη**. Ως τέτοια μπορεί να θεωρηθεί κάθε συμμετοχή (πράξη ή παράλειψη) στην τέλεση της πράξης ή την επαγωγή της ζημίας, αρκεί η συμμετοχή να συνδέεται αιτιωδώς με τη ζημία. Π.χ. ρύπανση της θάλασσας προκαλείται από την παράλειψη δύο βιομηχανιών για την κατασκευή κοινού αγωγού εκβολής λυμάτων¹⁸⁰.

β) Από το νόμο ευθύνονται περισσότερα πρόσωπα, αυτοτελώς το καθένα για την αποκατάσταση της ίδιας οικολογικής ζημίας (**παράλληλη ευθύνη**), π.χ. παράλληλη ευθύνη προστήσαντος (βιομηχανίας) και προστηθέντος (υπαλλήλου) με βάση τις ΑΚ 914 και 922 για παράνομη και υπαίτια συμπεριφορά του τελευταίου που προκάλεσε περιβαλλοντική ζημία.

γ) Η οικολογική ζημία προκλήθηκε από αυτοτελείς ενέργειες περισσοτέρων, κάθε μία από τις οποίες αποτελεί πρόσφορη αιτία για την επέλευση του συνόλου της οικολογικής ζημίας, χωρίς να μπορεί να διαπιστωθεί ποια από όλες επέφερε πράγματι το συγκεκριμένο αποτέλεσμα (**πιθανή ή διαζευκτική**¹⁸¹ **αιτιότητα**).

Ως παρεμβολή εξωτερικής αιτίας μεταξύ νομίμου λόγου ευθύνης και περιβαλλοντικής ζημίας μπορεί να θεωρηθεί και η σύμπραξη του ίδιου του ζημιωθέντος στη ζημία. Αν αυτή ήταν απρόβλεπτη και αναπόφευκτη για τον εναγόμενο, τότε θα πρόκειται για περίπτωση ανωτέρας βίας και ο τελευταίος θα πρέπει να απαλλαχθεί ως προς το μέρος της ζημίας που αναλογεί στην παρέμβαση αυτή. Εάν η συμμετοχή στη ζημία αποτελεί όμως ανωτέρα βία για το θύμα, όχι όμως για το ζημιώσαντα, τότε ο τελευταίος, εάν όφειλε να προβλέψει και να αποφύγει τη συμμετοχή, φέρει το βάρος ολόκληρης της ζημίας. Σημαντικό ρόλο παίζει η διάταξη **ΑΚ 300**, σύμφωνα με την οποία το δικαστήριο έχει τρεις δυνατότητες: να απαλλάξει, να μην απαλλάξει το ζημιώσαντα ή να επιμερίσει τη ζημία μεταξύ αυτού και του ζημιωθέντος¹⁸² με κριτήρια το νόμιμο λόγο ευθύνης, τη βαρύτητα του πταίσματος κάθε μέρους, τη συμβολή καθενός στην πρόκληση και την έκταση της ζημίας, καθώς και τις αξιολογήσεις που εμπεριέχουν οι γενικές ρήτρες των ΑΚ 281 και 288.

¹⁷⁹ Για τις περιπτώσεις ευθύνης περισσοτέρων βλ. και *Φίλιο*, Ενοχικό Δίκαιο Ειδικό Μέρος § 182.

¹⁸⁰ Βλ. και την ΕφΑθ 127/1979, ΝοΒ 27, σελ. 1127.

¹⁸¹ Για τη διαφορετική ορολογία βλ. *Γεωργιάδη* στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, 926 ΑΚ αρ. 17 επ.

¹⁸² Γενικά για τη ζημία από οικείο πταίσμα, βλ. *Σταθόπουλο*, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 300 και *Γεωργιάδη*, Ενοχικό Δίκαιο, § 11/24 επ.

5) Ζημία

Η αποζημίωση στο σύστημα του ιδιωτικού μας δικαίου έχει **αποκαταστατικό** και όχι τιμωρητικό χαρακτήρα, όπως π.χ. οι punitive damages. Ενόψει τούτου ερωτάται, εάν είναι κατάλληλη για την αποτελεσματική προστασία του ζωτικού χώρου. Η **χρηματική αποζημίωση** δεν μπορεί να αποκαταστήσει τις ζημίες που υπέστησαν τα φυσικά αγαθά, εάν δεν συνδυαστεί με την **in natura αποζημίωση**, την έστω μερική αποκατάσταση του προσβληθέντος περιβαλλοντικού αγαθού στην προηγούμενη κατάστασή του μέσω του ποσού της επιδικασθείσας αποζημίωσης. Γι' αυτό προτείνεται η ταυτόχρονη με την αγωγή αποζημίωσης έγερση αγωγής παραλείψεως με βάση τις ΑΚ 57 και 59 ή τις διατάξεις περί αδικοπραξιών.

Περισσότερο σημαντική από την αποκαταστατική αποδεικνύεται έτσι η **προληπτική λειτουργία** της αποζημίωσης, διότι καθιστά τους φορείς πηγών κινδύνου περισσότερο προσεκτικούς. Με τη διαμόρφωση ειδικών υποχρεώσεων πρόνοιας και ασφάλειας που βαρύνουν τους φορείς αυτούς, το δίκαιο των αδικοπραξιών υπηρετεί όχι μόνο την αρχή της πρόληψης (**Gefahrenabwehrprinzip**) αλλά και την αρχή της προφύλαξης (**Vorsorgeprinzip**).

Ως **περιβαλλοντική ζημία**, η οποία πρέπει να αποκατασταθεί, θα πρέπει να νοηθεί κάθε **βλάβη σε στοιχείο του ζωτικού χώρου**, όπως και **κάθε δυσμενής μεταβολή του δικαιώματος χρήσης** των κοινών σε όλους ή των κοινόχρηστων πραγμάτων¹⁸³, καθώς και η **επέλευση ζημίας σε άλλα έννομα αγαθά που συνδέονται με αυτό**, όπως στη ζωή, την υγεία, τη σωματική ακεραιότητα, αλλά και την κυριότητα, τη νομή, την κατοχή, τη χρήση πράγματος, καθώς τα τελευταία αποτελούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο ασκείται το δικαίωμα της προσωπικότητας.

Το δικαίωμα της χρήσης και απόλαυσης του ζωτικού χώρου, όπως και το δικαίωμα της προσωπικότητας από το οποίο απορρέει **δεν έχουν περιουσιακό χαρακτήρα**, η προσβολή τους όμως μπορεί να επιφέρει **περιουσιακή ή μη περιουσιακή ζημία**. Η δεύτερη αποκαθίσταται κατά τα γνωστά κατά τις ΑΚ 932 και 59. Η περιουσιακή ζημία μπορεί να πηγάζει είτε από τη δυσμενή μεταβολή του κοινού ή κοινόχρηστου πράγματος ή από τη δυσμενή μεταβολή εννόμου αγαθού του

¹⁸³ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 489.

φορέα του δικαιώματος χρήσεως, όπως της ζωής, της υγείας, της σωματικής ακεραιότητας, της κυριότητας, της νομής ή της κατοχής.

Για την κατάφαση της ζημίας απαιτείται τα αγαθά που προσβλήθηκαν να περιλαμβάνονται στο προστατευτικό πεδίο του ιδρυτικού της ευθύνης κανόνα δικαίου και, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι ΑΚ 966 επ. σε συνδυασμό με την ΑΚ 57 έχουν ως αντικείμενο προστασίας την κοινή ωφέλεια από την κοινή χρήση των αγαθών.

Υπολογισμός και διακρίσεις της περιβαλλοντικής ζημίας

Ο υπολογισμός της ζημίας πραγματοποιείται με βάση τη **θεωρία της διαφοράς**, συγκρίνεται δηλαδή η περιουσιακή κατάσταση του ζημιωθέντος πριν και μετά την επέλευση του ζημιογόνου γεγονότος. Λαμβάνεται υπόψη η επίπτωση του ζημιογόνου γεγονότος όχι μόνο στο δικαίωμα χρήσης του ζωτικού χώρου αλλά και σε όλα τα -άμεσα ή έμμεσα- συνδεόμενα με αυτό έννομα αγαθά. Εάν παράλληλα με την περιβαλλοντική ζημία προσβάλλονται και άλλα αγαθά τότε αποκαθίσταται ολόκληρη η συγκεκριμένη ζημία, θετική και αποθετική, άμεση και έμμεση, παρούσα και μέλλουσα.

Η ΑΚ 297 εδ. α' αποτυπώνει την **αρχή της καταρχήν in natura αποζημίωσης**, η οποία επιδικάζεται μετά από εκτίμηση όλων των ειδικών περιστάσεων από το δικαστήριο (ΑΚ 297 εδ. β') και εφόσον δεν προσκρούει στο συμφέρον του δανειστή. Προκειμένου για περιβαλλοντική ζημία, συχνά δεν είναι δυνατός ο υπολογισμός της με το κριτήριο της διαφοράς, οπότε καταλληλότερη στην περίπτωση αυτή είναι η αυτούσια αποκατάσταση κατά την ΑΚ 297, όπως αυτή πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως του άρθρ. 24 Συντ. Ενόψει δηλαδή της συνταγματικής επιταγής για την προστασία του περιβάλλοντος, αναδεικνύεται στο πεδίο του περιβαλλοντικού δικαίου **η σημασία της αυτούσιας αποζημίωσης**, η οποία κατά τα λοιπά δεν έχει τόσο μεγάλη πρακτική σημασία στο αστικό δίκαιο. Το δικαστήριο, εάν συντρέχουν οι προϋποθέσεις, σύμφωνα με την ορθότερη άποψη **υποχρεούται να επιδικάσει αυτούσια αποζημίωση**¹⁸⁴, ακόμη και αν δεν το ζήτησαν οι

¹⁸⁴ Βλ. Σταθόπουλο σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 297-298, αρ. 15.

διάδικοι, η οποία ενδεχομένως μπορεί να ξεπερνά τη ζημία που προκύπτει με βάση το κριτήριο της διαφοράς¹⁸⁵.

Η ζημία περιλαμβάνει τόσο τη θετική ζημία όσο και το διαφυγόν κέρδος¹⁸⁶, π.χ. το κέρδος που χάνουν ψαράδες οι οποίοι δεν μπορούν να ψαρέψουν πλέον σε μολυσμένη θάλασσα. Ως ζημία νοείται η **συγκεκριμένη ζημία** -θετική, αποθετική, άμεση, έμμεση, παρούσα και μέλλουσα- που επήλθε στο πρόσωπο ή τα προστατευόμενα αγαθά και συμφέροντα του ζημιωθέντος. Η λεγόμενη από διαθέσεως αξία περιλαμβάνεται στην ηθική βλάβη. Ιδιαίτερη σημασία εν προκειμένω έχει η αποκατάσταση της **μέλλουσας ζημίας**. Για να αποκατασταθεί αρκεί πιθανολόγηση βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, όπως τα πορίσματα της επιστήμης και της τεχνολογίας καθώς και τα διδάγματα της κοινής πείρας.

Γ. Περιεχόμενο της ευθύνης από αδικοπραξίας

1) Αξίωση για αποζημίωση

Εφόσον συντρέχουν οι παραπάνω προϋποθέσεις ο ζημιώσας υποχρεούται σε αποζημίωση. Η ζημία που θα αποκατασταθεί συχνά δεν καλύπτει όλες τις βλάβες αλλά μόνο όσες προσβάλλουν ιδιωτικά έννομα αγαθά, π.χ. από τη ρύπανση της θάλασσας με την ΑΚ 914 αποκαθίστανται οι βλάβες της υγείας των λουομένων και το διαφυγόν κέρδος των ψαράδων, αλλά όχι ολόκληρη η οικολογική ζημία. Εκτός από αυτό όμως εκ των πραγμάτων συχνά δεν είναι δυνατή η πλήρης αποκατάσταση των φυσικών αγαθών στην κατάσταση που βρίσκονταν πριν από την επέλευση της ζημίας, αφού αυτή μπορεί να χρειάστηκε εκατονταετίες. Το μέρος της ζημίας που δεν αποκαθίσταται βαρύνει έτσι το κοινωνικό σύνολο που θα πρέπει είτε να ανεχθεί τη ζημία είτε να υποστεί το ίδιο τις δαπάνες για την αποκατάστασή της (**κοινωνικοποίηση του κινδύνου, Gemeinlastprinzip**).

¹⁸⁵ Βλ. *Lytras*, 193.

¹⁸⁶ Βλ. *Σταθόπουλου*, Γενικό ενοχικό δίκαιο § 8 III, 2γ.

2) Αξίωση για παράλειψη και άρση της προσβολής

Η θεωρία και η νομολογία έχουν δεχθεί ότι από το πνεύμα των διατάξεων του ΑΚ, οι οποίες παρέχουν αξίωση για παράλειψη και άρση της προσβολής απορρέει μια **γενική αξίωση για παράλειψη και άρση της προσβολής**¹⁸⁷. Σε περίπτωση προσβολής περιβαλλοντικού αγαθού η γενική αγωγή παραλείψεως υπαγορεύεται πολύ περισσότερο και από τις συνταγματικής και κοινοτικής προέλευσης αρχές της προφύλαξης και πρόληψης. Με την εν λόγω αξίωση αποφεύγονται δηλαδή μελλοντικές οικολογικές βλάβες, το οποίο είναι το κυρίως ζητούμενο στο περιβαλλοντικό δίκαιο. Ενάγων είναι αυτός που κινδυνεύει να υποστεί ή υπέστη ζημία, ενώ εναγόμενος αυτός που πρόκειται να προκαλέσει ή προκάλεσε ζημία. Περισσότεροι ζημιώσαντες ευθύνονται εις ολόκληρον (ΑΚ 926-927).

Η νομολογία επί αδιοπρακτική ευθύνης για περιβαλλοντικές ζημίες από «θεμιτές» εκπομπές

Το ζήτημα απασχόλησε τα δικαστήρια σε δύο αποφάσεις, οι οποίες κατέληξαν σε αντίθετες κρίσεις, όπως αναλύθηκε παραπάνω στο κεφάλαιο για τη σχέση μεταξύ ΑΚ 1003 και 914.

Δ. Ασφαλιστική κάλυψη της αστικής ευθύνης για περιβαλλοντική ζημία

Η ασφαλιστική κάλυψη είναι υποχρεωτική μόνο για ορισμένες πηγές κινδύνου. Η διάταξη του άρθρ. 23 του ασφαλιστικού νόμου (ν. 2496/1997) προβλέπει την ασφάλιση περιβαλλοντικών ζημιών, η οποία καλύπτει **τα έξοδα αποκατάστασης** του φυσικού περιβάλλοντος. Το ασφάλισμα καταβάλλεται μόνο εάν πράγματι καταβλήθηκαν τα έξοδα αποκατάστασης της περιβαλλοντικής ζημίας και μόνο εάν η ζημία προήλθε από αιφνίδιο και μη αναμενόμενο συμβάν. **Δεν καλύπτεται η αστική ευθύνη από ρύπανση που προκλήθηκε βαθμιαίως**, οι συμβαλλόμενοι όμως

¹⁸⁷ Βλ. Λιτζερόπουλου, Ενοχικόν δίκαιον, § 252, Γεωργιάδη, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, ΑΚ 914 εισαγ. παρατ., αρ. 56.

μπορούν να επεκτείνουν την κάλυψη και σε άλλα είδη ζημιών. Επίσης παρέχεται η δυνατότητα στο ζημιωθέντα να στραφεί υπό προϋποθέσεις κατά του ασφαλιστή¹⁸⁸.

Ο ασφαλιστής επιλέγει τους κινδύνους που αναλαμβάνει να καλύψει σύμφωνα και με τις διατάξεις του ν. 2496/1997. Εάν η επέλευση του κινδύνου είναι ιδιαίτερα πιθανή, έχει δικαίωμα να αρνηθεί την κάλυψή του ή **να την εξαρτήσει από τη λήψη μέτρων ασφάλειας και πρόνοιας** από την πλευρά του ασφαλισμένου. Το ύψος των ασφαλιστρών μπορεί να εξαρτηθεί από τη λήψη προληπτικών μέτρων ή μπορεί να προβλεφθεί η παροχή διαφόρων οικονομικών κινήτρων, ώστε ο ασφαλισμένος να προβεί σε προσεκτικότερη διαχείριση του ασφαλιστικού κινδύνου.

Μπορούν επίσης να επιβάλλονται στον ασφαλιζόμενο από το νόμο ή τη σύμβαση υποχρεώσεις, οι οποίες σε περίπτωση μη τήρησής τους επιφέρουν απαλλαγή του ασφαλιστή (πρόσθετα ασφαλιστικά βάρη). Αποσκοπούν στον περιορισμό των πιθανοτήτων επέλευσης του κινδύνου. Στα ασφαλιστικά βάρη περιλαμβάνονται όροι του ασφαλιστηρίου που αποβλέπουν στην υποχρέωση λήψης μέτρων πρόνοιας και ασφάλειας. Ο ασφαλιστής έχει στην πράξη συνήθως το δικαίωμα να επιθεωρεί τις εγκαταστάσεις, διότι έχει οικονομικό συμφέρον για αποτροπή των κινδύνων, το οποίο συμπίπτει με το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου. Οι ασφαλιστές είναι πάντως ακόμη διστακτικοί στην ασφάλιση περιβαλλοντικών κινδύνων. Ο νόμος 2496/1997 αφήνει εξάλλου εκτός του πεδίου εφαρμογής του τις συχνότερες μορφές περιβαλλοντικών ζημιών που είναι βαθμιαίες.

VI. Κατάχρηση δικαιώματος

Η απαγόρευση της κατάχρησης δικαιώματος έχει συνταγματική κατοχύρωση (άρθρ. 25 παρ. 3 Συντ.) και στο αστικό δίκαιο εξειδικεύεται μέσω της ΑΚ 281, που αποτελεί κανόνα δημόσιας τάξης¹⁸⁹. Σύμφωνα την ΑΚ 281 κάθε δικαίωμα υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς που απορρέουν από τον κοινωνικό σκοπό του και την αρχή της καλής πίστης¹⁹⁰. Έχει υποστηριχθεί εύστοχα ότι μέσω της ΑΚ 281

¹⁸⁸ Πλαγιαστικά (άρ. 72 ΚΠολΔ) ή να κατάσχει συντηρητικά στα χέρια του ασφαλιστή την απαίτηση του ασφαλισμένου (άρ. 712 ΚΠολΔ).

¹⁸⁹ Βλ. Γεωργιάδη, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, § 23, αρ. 10.

¹⁹⁰ Πρβλ. Γεωργιάδη σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 281, *Καράκωστα*, Η κατάχρηση δικαιώματος στις εμπράγματα σχέσεις, 2005, σελ. 103 επ.

εισάγεται στο αστικό δίκαιο η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης¹⁹¹. Η άσκηση του δικαιώματος χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών οριοθετείται από τον κοινωνικό σκοπό χρήσης και ωφέλειάς τους και από την καλή πίστη που συνδέεται με τη φύση και τον προορισμό του πράγματος που αποτελεί αντικείμενο του δικαιώματος. Άσκηση του δικαιώματος χρήσης κατά τρόπο που θέτει σε κίνδυνο την κοινή χρήση ή ωφέλεια του πράγματος στο διηνεκές είναι καταχρηστική.

Στην περίπτωση που υπάρχει **ιδιαίτερο δικαίωμα**, εμπράγματο ή άλλου είδους, πάνω σε πράγμα κοινόχρηστο, αυτό θα πρέπει να ασκείται όχι μόνο σύμφωνα με την ΑΚ 970 αλλά και να μην προσβάλλει την κοινή ωφέλεια, διότι αυτή αποτελεί τον κοινωνικό σκοπό της κοινοχρησίας και περιορίζει έτσι την άσκηση κάθε άλλου δικαιώματος πάνω στο πράγμα¹⁹². Τα παραπάνω ισχύουν και για πράγματα που δεν έχουν χαρακτηριστεί μεν ως κοινόχρηστα, από τα οποία πηγάζει όμως κοινή ωφέλεια (π.χ. ιδιωτικά δάση και πηγές). Κατάργηση της κοινής ωφέλειας που απορρέει από το πράγμα σημαίνει δηλαδή καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος της κυριότητας. Συμπερασματικά όριο της άσκησης κάθε δικαιώματος στα περιβαλλοντικά αγαθά αποτελεί εκτός των άλλων διατάξεων, και το άρθρ. 281 ΑΚ.

A. Προϋποθέσεις εφαρμογής

1) Ύπαρξη δικαιώματος

Το δικαίωμα μπορεί να είναι περιουσιακό ή μη περιουσιακό. Στη διάταξη όμως δεν εμπίπτουν οι φυσικές ευχέρειες ή εξουσίες που πηγάζουν από την άσκηση της καθολικής ελευθερίας του ανθρώπου σύμφωνα με την κρατούσα στη νομολογία γνώμη¹⁹³, στη θεωρία όμως υποστηρίζεται πειστικώς και η αντίθετη άποψη¹⁹⁴ ενόψει και του άρθρ. 25 παρ. 3 Συντ. για την απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιωμάτων, το οποίο τριτενεργεί στο αστικό δίκαιο μέσω της ΑΚ 281. Σημειώνεται

¹⁹¹ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 507.

¹⁹² Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 509.

¹⁹³ Τις σχετικές αποφάσεις βλ. σε *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 509, σημ. 4.

¹⁹⁴ Βλ. *Σταθόπουλου*, σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 362, αρ. 6 και 15, *Δωρή*, ΝοΒ 30, σελ. 903, σημ. 21.

ότι όσοι δεν δέχονται την εφαρμογή της ΑΚ 281 στις φυσικές ελευθερίες αντιμετωπίζουν τα σχετικά ζητήματα με την ΑΚ 919¹⁹⁵.

2) Άσκηση δικαιώματος

Το δικαίωμα θα πρέπει να ασκείται με πράξη ή παράλειψη (αρνητική κατάχρηση, π.χ. μη λήψη προστατευτικών μέτρων για τις εκπομπές). Ως άσκηση δικαιώματος θεωρείται φυσικά και η ένδικη άσκησή του. Ως αρνητική κατάχρηση νοείται **και η παράλειψη άσκησης του δικαιώματος**, εφόσον η άρνηση αυτή έχει συνέπειες για την κοινή χρήση και ωφέλεια. Εάν όμως ο δικαιούχος με τη συμπεριφορά του δημιουργήσει την εύλογη εντύπωση ότι δεν προτίθεται να ασκήσει το δικαίωμά του, τότε αυτό αποδυναμώνεται, με αποτέλεσμα η άσκησή του να είναι καταχρηστική.

3) Κατάχρηση δικαιώματος

Το δικαίωμα πρέπει να ασκείται κατά τρόπο που υπερβαίνει προφανώς τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη και ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του. Με βάση τα παραπάνω **αντικειμενικά κριτήρια** -δεν απαιτείται δηλαδή πταίσμα αυτού που ασκεί το δικαίωμα- ο δικαστής θα κρίνει εάν στη συγκεκριμένη περίπτωση υπάρχει καταχρηστική άσκηση. Τα κριτήρια αποτελούν αόριστες νομικές έννοιες, τις οποίες καλείται να εξειδικεύσει ο δικαστής, και τίθενται διαζευκτικά, αρκεί δηλαδή η αντίθεση και σε ένα μόνο από αυτά. Η **προφανής υπέρβαση** διαπιστώνεται σύμφωνα με την εντύπωση που προκαλείται στο μέσο κοινωνό του δικαίου. Η κρίση είναι δηλαδή αντικειμενική και σχηματίζεται βάσει των κοινωνικών αντιλήψεων¹⁹⁶. Στην περίπτωση δικαιώματος επί κοινόχρηστου καταχρηστική είναι η άσκησή του, εάν εμποδίζει ή αναιρεί την κοινή χρήση και ωφέλεια του πράγματος. Επίσης, εάν αντίκειται στην καλή πίστη που επιβάλλει χρήση του πράγματος με γνώμονα τη φύση και τον προορισμό του. Στο επίκαιρο παράδειγμα των πηγών ενέργειας, αυτές θα πρέπει να χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να μην

¹⁹⁵ ΟΛΑΠ 33/1987 ΝοΒ 36, 324. Βλ. και Γεωργιάδη, Γενικές αρχές, 23, αρ. 20.

¹⁹⁶ Βλ. Γεωργιάδη, Γενικές αρχές αστικού δικαίου, §23, αρ. 29.

κατασπαταλώνονται τα φυσικά αποθέματα και να απομένουν ποσότητες τέτοιες που θα μπορούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των επόμενων γενεών.

B. Έννομες συνέπειες καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος

Οι έννομες συνέπειες της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος δεν προβλέπονται στην ΑΚ 281, γίνεται όμως δεκτό ότι προσδιορίζονται με γνώμονα το σκοπό αποτροπής και εξουδετέρωσης των αποτελεσμάτων της καταχρηστικής άσκησης. Έτσι, εάν το δικαίωμα ασκείται καταχρηστικά, ο βλαπτόμενος δικαιούται να ασκήσει αγωγή παράλειψης. Η αξίωση παράλειψης δεν απορρέει από την ΑΚ 281, αλλά γίνεται δεκτό ότι απορρέει από το συνδυασμό και με μία άλλη διάταξη, μεταξύ των ΑΚ 914, 1004-1005, 1108, άρθρ. 29 ν. 1650/1986 κ.ά.

Αστική ευθύνη από ειδικούς νόμους

VII. Νόμος-πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος (άρθρ. 29 του ν. 1650/1986)

Ο νομοθέτης προσπάθησε με τη ρύθμιση αυτή να αντιμετωπίσει ενιαία όλες τις περιπτώσεις πρόκλησης ζημίας σε τρίτους από τη ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος με την καθιέρωση σχετικής ευθύνης από διακινδύνευση.

Στις παραγράφους που ακολουθούν θα αναλυθούν ιδίως η νομική φύση της ευθύνης, ο σκοπός θέσπισης της εν λόγω διάταξης, οι προϋποθέσεις εφαρμογής της και ζητήματα συρροής της με άλλα είδη ευθύνης. Θα γίνει επίσης αξιολόγηση της ρύθμισης, καθώς και διερεύνηση του ζητήματος της μη εφαρμογής της από τη νομολογία.

A. Η ρύθμιση του άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 και οι ορισμοί των εννοιών του περιβάλλοντος, της ρύπανσης και της υποβάθμισής του

Σύμφωνα με το άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 «οποιοσδήποτε, φυσικό ή νομικό πρόσωπο, προκαλεί ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος ευθύνεται σε αποζημίωση, εκτός αν αποδείξει ότι η ζημία οφείλεται σε ανώτερη βία ή ότι προήλθε από υπαίτια ενέργεια τρίτου που ενήργησε δολίως». Τους ορισμούς του περιβάλλοντος, της ρύπανσης και της υποβάθμισής του δίνει ο ίδιος ο νόμος στο άρθρ. 2.

Ως περιβάλλον ορίζεται, έτσι, «το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες» (άρθρ. 2 παρ. 1).

Ρύπανση του περιβάλλοντος, σύμφωνα με το άρθρ. 2 παρ. 2, είναι η «παρουσία στο περιβάλλον ρύπων, δηλαδή κάθε είδους ουσιών, θορύβου, ακτινοβολίας ή άλλων μορφών ενέργειας, σε ποσότητα, συγκέντρωση ή διάρκεια, που μπορούν να προκαλέσουν αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία, στους ζωντανούς οργανισμούς και στα οικοσυστήματα ή υλικές ζημιές και, γενικά, μπορούν να καταστήσουν το περιβάλλον ακατάλληλο για τις επιθυμητές χρήσεις του».

Η υποβάθμιση, τέλος, του περιβάλλοντος αποτελεί έννοια γένους σε σχέση με τη ρύπανση και είναι, σύμφωνα με το άρθρ. 2 παρ. 4, «η πρόκληση από ανθρώπινες δραστηριότητες **ρύπανσης ή οποιαδήποτε άλλης μεταβολής** για το περιβάλλον, η οποία είναι πιθανόν να έχει αρνητικές συνέπειες στην οικολογική ισορροπία, την ποιότητα ζωής και την υγεία των κατοίκων, στην ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά και στις αισθητικές αξίες».

B. Νομική φύση και δικαιολογία της ρύθμισης

Η διάταξη του άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 καθιερώνει **ευθύνη από διακινδύνευση**¹⁹⁷. Όποιος προκαλεί ρύπανση ή, γενικότερα, υποβάθμιση του

¹⁹⁷ Βλ. Γεωργιάδη, Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος, σελ. 701, Σταθόπουλον, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, σελ. 313, Λιβάνη, Ευθύνη από διακινδύνευση, 2001, σελ. 97, Φίλιον, Ενοχικό δίκαιο, Ειδικό Μέρος, τ. II/2, σελ. 176, Ι. Ι. Καρακώστα, Περιβάλλον και Δίκαιο, σελ. 147 και 167.

περιβάλλοντος ευθύνεται σε αποζημίωση **ανεξάρτητα από πράξη ή υπαιτιότητά του**¹⁹⁸. Ως γνωστόν, η παραγωγή, η κατοχή ή η εκμετάλλευση εγκαταστάσεων ή άσκηση δραστηριοτήτων που προκαλούν ρύπανση, μόλυνση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος συνεπάγονται κινδύνους επέλευσης ζημιών, την αποκατάσταση των οποίων κρίνεται δίκαιο να φέρουν οι εκμεταλλευόμενοι τις εγκαταστάσεις αυτές ή οι επιδιδιδόμενοι στις δραστηριότητες αυτές, οι οποίοι αντλούν τα σχετικά οφέλη. Αντίθετα δεν κρίνεται δίκαιο να φέρουν τη ζημία οι τρίτοι, οι οποίοι εκτίθενται στους κινδύνους αυτούς. Ορθό είναι λοιπόν η ζημία να μην παραμένει σε εκείνον που τυχαία την υπέστη¹⁹⁹. Εξάλλου, ο ασκών την επικίνδυνη δραστηριότητα μπορεί να ασφαλίσει την ευθύνη του. Πρόκειται λοιπόν για **ευθύνη εκ του νόμου** που διακρίνεται τόσο από την ενδοσυμβατική ευθύνη όσο από την αδικοπρακτική.

Ο ενάγων αντιμετωπίζει, ως γνωστόν, μεγάλες **αποδεικτικές δυσχέρειες** κατά την εφαρμογή του άρθρ. 914 ΑΚ για την αδικοπρακτική ευθύνη, αφού καλείται να αποδείξει τα πραγματικά περιστατικά που θεμελιώνουν την ύπαρξη ζημίας, παράνομης συμπεριφοράς του ζημιώσαντος, την υπαιτιότητα του ζημιώσαντος, καθώς και τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ της παράνομης και υπαίτιας συμπεριφοράς και της επελθούσας ζημίας. Οι αποδεικτικές δυσχέρειες εμφανίζονται κάποτε ανυπέρβλητες, όπως στην περίπτωση των περιβαλλοντικών ζημιών. Εν προκειμένω έχουν να κάνουν κυρίως με την απόδειξη της υπαιτιότητας του ζημιώσαντος, αλλά και του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ παράνομης και υπαίτιας πράξης ή παράλειψης και περιβαλλοντικής ζημίας²⁰⁰.

Αυτές οι δυσχέρειες υποστηρίζεται ότι μπορούν πάντως να αντιμετωπιστούν με τη διάπλαση **ειδικών συναλλακτικών υποχρεώσεων πρόνοιας και ασφάλειας των φορέων πηγών κινδύνου για το περιβάλλον, σε συνδυασμό με την αντιστροφή του βάρους απόδειξης της υπαιτιότητας** με βάση τη θεωρία των σφαιρών επιρροής²⁰¹.

Για τη διευκόλυνση της αποκατάστασης των οικολογικών ζημιών και ενόψει της προϊούσας υποβάθμισης του περιβάλλοντος παρατηρείται τόσο στο διεθνές και το κοινοτικό δίκαιο όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις τάση θέσπισης ευθύνης από διακινδύνευση του φορέα δραστηριοτήτων που εγκυμονούν αυξημένο κίνδυνο

¹⁹⁸ Βλ. Γεωργιάδη, όπ. π., σελ. 702.

¹⁹⁹ Βλ. Λιβάνη, όπ. π., σελ. 23.

²⁰⁰ Βλ. Καρακώστα, όπ. π. σελ. 515.

²⁰¹ Για τη δυνατότητα αυτή, βλ. Καρακώστα, σελ. 515.

πρόκλησης ζημιών στο περιβάλλον. Η περίπτωση του άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 αποτελεί έτσι εφαρμογή στην έννομη τάξη μας της γνωστής από το διεθνές και το κοινοτικό δίκαιο αρχής του περιβαλλοντικού δικαίου **ο ρυπαίνων πληρώνει**²⁰², η οποία σε γενικές γραμμές έχει το νόημα ότι ο υπαίτιος της ρύπανσης καλείται να αναλάβει το κόστος της επανόρθωσης.

Η αρχή διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1972 σε Σύσταση του ΟΟΣΑ με τη μορφή αμιγώς οικονομικού κανόνα και ενσωματώθηκε και στη Διακήρυξη του Ρίο. Στο κοινοτικό δίκαιο εμφανίστηκε για πρώτη φορά σε Σύσταση του Συμβουλίου²⁰³, ενώ πλέον κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρ. 174 παρ. 2 εδ. β' ΣυνθΕΚ.

Έτσι, το άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 εντάσσεται στο πλαίσιο της τάσης που σκιαγραφήθηκε ανωτέρω και καθιερώνει ευθύνη από διακινδύνευση για την πρόκληση οικολογικής ζημίας. Για τη θεμελίωση της δεν είναι αναγκαία η συνδρομή των προϋποθέσεων της αδικοπρακτικής ευθύνης του άρθρ. 914 ΑΚ, αλλά **απαιτείται και αρκεί** να αποδειχθεί ότι επήλθε ζημία, ότι υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ αυτής και της ρυπογόνου εγκατάστασης και ότι η ζημία εμπίπτει στον προστατευτικό σκοπό της διάταξης.

Γ. Η διάταξη ως γενική ρήτρα – τεολογική συστολή

Η διάταξη του άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 αποτελεί **γενική ρήτρα**²⁰⁴, αφού καταλαμβάνει όχι μόνο τη **ρύπανση** και τη μόλυνση του περιβάλλοντος, αλλά και την **υποβάθμισή** του, έννοια γένους που περιλαμβάνει τις προηγούμενες δύο έννοιες. Η διάταξη εφαρμόζεται επίσης τόσο αναφορικά με το *φυσικό* όσο και με το **πολιτιστικό** περιβάλλον και τις αισθητικές αξίες. Επιπλέον, αφού δεν γίνεται σχετική διάκριση, στις προσβολές του φυσικού περιβάλλοντος περιλαμβάνονται **ενέργειες από την ήπια και σχετικά ανώδυνη προσβολή ενός φυσικού αγαθού μέχρι και τεράστιες οικολογικές καταστροφές**. Μπορεί στο σημείο αυτό να αναφερθεί το παράδειγμα²⁰⁵ της ρύπανσης του ατμοσφαιρικού αέρα από τις εκπομπές ενός αρτοποιείου που αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζονται οι συνέπειες για το

²⁰² Για την έννοια, την προέλευση και τη λειτουργία της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», βλ. αναλυτικά *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 46 επ.

²⁰³ Πρόκειται για τη Σύσταση 75/436.

²⁰⁴ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 516 επ. και την εκεί σχετική κριτική ως προς το εύρος της διάταξης.

²⁰⁵ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 516.

περιβάλλον από τη δραστηριότητα ενός πυρηνικού αντιδραστήρα ή το παράδειγμα των αστικών αποβλήτων ενός οικισμού που εγκυμονούν σαφώς περιορισμένους κινδύνους για το περιβάλλον²⁰⁶.

Παρατηρείται όμως εύλογα ότι με τα σημερινά δεδομένα **οι διάφοροι κίνδυνοι για το περιβάλλον ποικίλουν ως προς την ένταση και την έκτασή τους**, αφού αυτή είναι κατά κανόνα ανάλογη με το **οικονομικό εύρος** της ζημιογόνου για το περιβάλλον δραστηριότητας. Έτσι, η εκμετάλλευση μιας πηγής **αυξημένου** κινδύνου συνδέεται συνήθως με σημαντικές οικονομικές δραστηριότητες. Ακριβώς όμως αυτή η οικονομική ευρωστία επιτρέπει με τη σειρά της τη λήψη **οικονομικών** μέτρων (ασφαλιστική κάλυψη ενδεχόμενης οικολογικής ζημίας) αλλά και **τεχνικών** μέτρων ασφαλείας και πρόνοιας για την πρόληψη της ζημίας.

Αντίθετα στις περιορισμένης οικονομική έκτασης δραστηριότητες που συνιστούν κατά κανόνα και **ήσσονος σημασίας πηγές κινδύνου** η υποχρέωση οικονομικής και τεχνικής πρόβλεψης της ζημίας είναι δυνατόν να μην υπάρχει ή να είναι περιορισμένη. Αυτό σημαίνει κυρίως ότι η λειτουργία της εγκατάστασης δεν είναι, κατά κανόνα, συνυφασμένη με την υποχρέωση για λήψη μέτρων ασφαλείας και πρόνοιας. Παρατηρείται σχετικά ότι **κατά την αρχή της διακινδύνευσης πρέπει να συντρέχουν ιδιαίτεροι ή αυξημένοι κίνδυνοι**, οι οποίοι όμως δεν συντρέχουν στις παραπάνω περιπτώσεις²⁰⁷.

Συμπερασματικά, παρατηρείται ότι το πεδίο εφαρμογής της διάταξης του άρθρ. 29 του ν. 16501/986 είναι ιδιαίτερα ευρύ και αόριστο, ώστε να υπερακοντίζει το **σκοπό** του νόμου και να μην βρίσκεται σε αρμονία με το **σύστημα της ευθύνης από διακινδύνευση**. Θεωρείται για το λόγο αυτό επιβεβλημένη η τελολογική συστολή του. Η νομική φύση της ευθύνης από το άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 ως ευθύνης από διακινδύνευση συνίσταται στην προστασία του περιβάλλοντος από **πραγματικούς κινδύνους** και οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι το πεδίο εφαρμογής της διάταξης πρέπει να **περιοριστεί ερμηνευτικά** στις ζημίες που προκαλούνται αιτιωδώς από την εκμετάλλευση **τυπικών πηγών αυξημένων κινδύνων**²⁰⁸, καθώς μόνο όταν η πραγμάτωση του κινδύνου που προκαλεί κανείς με τη δραστηριότητά του είναι αναμενόμενη δικαιολογείται η καθιέρωση ευθύνης από διακινδύνευση.

²⁰⁶ Βλ. Γεωργιάδη, όπ. π., σελ. 702.

²⁰⁷ Βλ. Καρακώστα, όπ. π., σελ. 517.

²⁰⁸ Βλ. Γεωργιάδη, όπ. π., σελ. 702, Λιβάνη, όπ. π., σελ. 98.

Δ. Προστατευτικός σκοπός της διάταξης

Η διάταξη του άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 έχει ως άμεσο σκοπό την προστασία προσώπων και αγαθών που εκτίθενται στους κινδύνους που συνεπάγεται η εγκατάσταση και λειτουργία εγκαταστάσεων επιβλαβών για το περιβάλλον. Ο κύριος σκοπός είναι έτσι **αποκαταστατικός**, σε αρμονία με το γενικό σκοπό του δικαίου αποζημίωσης.

Από τη συστηματική ένταξη της διάταξης στο βασικό νομοθέτημα για την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά και από τις προϋποθέσεις της ευθύνης -ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος- συνάγεται ότι **προστατεύονται όλα τα ιδιωτικά έννομα αγαθά και συμφέροντα που συνδέονται αμέσως ή εμμέσως με το περιβάλλον²⁰⁹** και ότι η **αποκατάσταση ζημιών σε ιδιωτικά έννομα αγαθά και συμφέροντα επιδιώκεται χάριν του σκοπού της αποκατάστασης των περιβαλλοντικών ζημιών**. Έτσι στον προστατευτικό σκοπό του άρθρου εμπίπτει κάθε προσβολή είτε διατυπώνεται ρητά στο άρθρο είτε σε άλλες ειδικές διατάξεις ή εκτελεστικές του νόμου αποφάσεις είτε προσδιορίζεται από τις σύγχρονες επιστημονικές αντιλήψεις.

Με την καθιέρωση **γνήσιας αντικειμενικής ευθύνης** επιδιώκεται επίσης η **προληπτική προστασία** των περιβαλλοντικών αγαθών και αναμένεται ότι οι φορείς επικίνδυνων για το περιβάλλον δραστηριοτήτων καθίστανται έτσι επιμελότεροι ως προς την τήρηση των απαιτούμενων κάθε φορά μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος.

Ε. Προϋποθέσεις εφαρμογής της διάταξης

Για την εφαρμογή της διάταξης απαιτείται να συντρέχουν οι παρακάτω προϋποθέσεις:

²⁰⁹ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 519 και 520.

1) Ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος

Ευθύνη από διακινδύνευση με βάση το άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 υπάρχει σε περίπτωση ρύπανσης ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Τους ορισμούς των παραπάνω όρων, κρίσιμων για τη θεμελίωση ευθύνης στο άρθρ. 29 του ν. 1650/1986, δίνει ο ίδιος ο νόμος στο άρθρ. 2 (βλ. ανωτέρω υπό II.). Στο σημείο αυτό αρκεί μόνο να επισημανθεί ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος περιλαμβάνει εννοιολογικά την έννοια της ρύπανσης, ως προς την οποία αποτελεί έννοια γένους. Επισημαίνεται επίσης ότι η διάταξη του άρθρ. 29 δεν αναφέρει ρητώς την μόλυνση του περιβάλλοντος δηλαδή την «μορφή ρύπανσης, που χαρακτηρίζεται από την παρουσία ρυπογόνων μικροοργανισμών στο περιβάλλον ή δεικτών που υποδηλώνουν την πιθανότητα παρουσίας τέτοιων μικροοργανισμών» (άρθρ. 2 παρ. 2). Γίνεται όμως δεκτό ότι η έννοια του όρου ρύπανση στο άρθρ. 29 είναι γενικότερη και καταλαμβάνει και τη μόλυνση²¹⁰.

Όπως καταδείχθηκε και στο αμέσως προηγούμενο κεφάλαιο για τον προστατευτικό σκοπό της διάταξης, προκειμένου να εξειδικευθεί η προϋπόθεση της υποβάθμισης ή ρύπανσης λαμβάνονται υπόψη και ειδικότερες διατάξεις μέσω των οποίων προσδιορίζεται το είδος της ρύπανσης ή υποβάθμισης, οι οποίες περιλαμβάνουν στο σκοπό τους και την προστασία του αγαθού που ζημιώθηκε²¹¹. Οι διατάξεις αυτές μπορεί να ανήκουν συστηματικά σε οποιονδήποτε κλάδο του δικαίου, ενώ κρίσιμες είναι εν προκειμένω και οι γενικές ρήτρες των άρθρ. 281 και 288 ΑΚ, οι οποίες μπορούν να διαμορφώσουν συναλλακτικές υποχρεώσεις προστασίας του περιβάλλοντος²¹².

2) Ζημία

Η διάταξη του άρθρ. 29 ν. 1650/1986 προϋποθέτει σαφώς την επέλευση ζημίας σε βάρος του ενάγοντος. Δεν αρκεί όμως εν προκειμένω ζημία μόνο ως ρύπανση ή

²¹⁰ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 521.

²¹¹ Δεδομένου ότι η διάταξη του άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 χαρακτηρίζεται ως λευκός κανόνας, βλ. σχετικά, *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 521.

²¹² Βλ. *Καράκωστα*, Ένδικα μέσα προστασίας περιβαλλοντικών αγαθών, ΕΔΔΔ 1990, σελ. 185 επ.

υποβάθμιση του περιβάλλοντος, αλλά **απαιτείται, περαιτέρω και λόγω αυτής, η επέλευση περιουσιακής ζημίας σε προστατευόμενο έννομο αγαθό ή συμφέρον του ενάγοντος** (π.χ. μείωση της αξίας της ιδιοκτησίας του, ζημία λόγω αδυναμίας χρήσεως στοιχείου του ζωτικού χώρου κ.λπ.). Ζημιωθείς και συνεπώς δικαιούχος αποζημίωσης είναι **οποιοσδήποτε τρίτος υφίσταται βλάβη σε έννομο αγαθό του**²¹³.

Ζημιωθείς από την πραγμάτωση των τυπικών για το περιβάλλον κινδύνων από τη λειτουργία εγκατάστασης είναι όμως και αυτός που παρεμβαίνει εκ των υστέρων προκειμένου **να άρει ή να μειώσει τις συνέπειες της περιβαλλοντικής ζημίας, κυρίως δηλαδή το Δημόσιο** λόγω υποχρέωσής του από το άρθρ. 24 Συντ. για την προστασία του περιβάλλοντος και τις εκτελεστικές του άρθρου διατάξεις. Μπορεί όμως να πρόκειται και για **τον ίδιο τον ζημιωθέντα** σε έννομο αγαθό του, λόγω της οικονομικής επιβάρυνσης που υφίσταται για να περιορίσει την έκταση της ζημίας. Και οι δαπάνες αυτές υπάγονται, κατά την ορθότερη άποψη, στην έννοια της ζημίας κατά το άρθρ. 29 του ν. 1650/1986²¹⁴.

Το άρθρ. 29 ν. 1650/1986 δεν καθιερώνει περιορισμό στην αποκατάσταση της ζημίας και, συνεπώς, ισχύει ο κανόνας της **πλήρους αποζημίωσης**. Για τον υπολογισμό της εφαρμόζονται οι γενικές διατάξεις των άρθρ. 297 επ. ΑΚ. Πρέπει να σημειωθεί ότι στη ζημία περιλαμβάνεται τόσο η θετική ζημία, δηλαδή η μείωση της περιουσίας, όσο και το διαφυγόν κέρδος, δηλαδή η μη αύξησή της. Στη δεύτερη περίπτωση πάντως πρέπει να συντρέχει και η προϋπόθεση ότι πρόκειται για κέρδος που **προσδοκά κανείς με πιθανότητα κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων** ή τις ειδικές περιστάσεις. Εν προκειμένω σημαντικό ρόλο έχουν ιδίως τα προπαρασκευαστικά μέτρα που έχουν ληφθεί (ΑΚ 298 εδ. 2)²¹⁵.

Οι προσβολές του περιβάλλοντος γεννούν από τη φύση τους πολλές απώτερες συνέπειες, οι οποίες ενδέχεται να εκδηλωθούν μετά την παρέλευση μεγάλου χρονικού διαστήματος. Εύλογα τίθεται λοιπόν το ζήτημα της αποκατάστασης **έμμεσης ή μελλοντικής ζημίας**, όπως π.χ. βλάβες στην υγεία του ζημιωθέντος οφειλόμενες στη ρύπανση που είναι πιθανό να επέλθουν στο μέλλον (μελλοντική ζημία) ή έχουν ήδη επέλθει και οδηγούν σε απώλεια της δυνατότητάς του να εργαστεί και επομένως σε απώλεια της εργασιακής του θέσης (έμμεση ζημία). Γίνεται δεκτό ότι και αυτές οι ζημίες αποκαθίστανται ενόψει του κανόνα της πλήρους αποζημίωσης και του

²¹³ Βλ. Γεωργιάδη, όπ. π., σελ. 702.

²¹⁴ Βλ. Καράκωστα, Περιβάλλον και δίκαιο, σελ. 521.

²¹⁵ Βλ. Φίλιου, όπ. π., σελ. 285.

προστατευτικού σκοπού της εφαρμοζόμενης διάταξης.

Ως προς την **ηθική βλάβη** γίνεται δεκτό ότι και αυτή εμπίπτει στον **προστατευτικό σκοπό** της διάταξης, επομένως περιλαμβάνεται και αυτή στην αποκαταστατέα ζημία.

3) Αιτιώδης συνάφεια

Η θεμελίωση ευθύνης από διακινδύνευση προϋποθέτει **αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της λειτουργίας της πηγής κινδύνου για το περιβάλλον και της επελθούσας ζημίας**²¹⁶.

Κρίσιμη είναι εν προκειμένω η θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου, σύμφωνα με την οποία, αν τα αγαθά που προσβλήθηκαν με την παράβαση ενός κανόνα δικαίου, δεν εντάσσονται στο προστατευτικό του πεδίο, ο θιγόμενος δεν μπορεί να τον επικαλεστεί²¹⁷. Η αιτιώδης συνάφεια επικεντρώνεται εν προκειμένω, όπως και γενικά στην ευθύνη από διακινδύνευση, στις περιπτώσεις πραγματοποίησης των τυπικών κινδύνων από τη λειτουργία του πράγματος ή της εγκατάστασης²¹⁸.

Του νόμου μη διακρίνοντας ευθύνη από το άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 θεμελιώνεται από κάθε ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Δικαιολογητικός λόγος όμως της καθιέρωσης της ευθύνης αυτής είναι η κατοχή και η εξουσίαση πηγής κινδύνου και αποκομιδής οφέλους από αυτήν. Ενόψει δε του σκοπού της διάταξης που είναι η αντιμετώπιση πηγών αυξημένων κινδύνων, επιβάλλεται να περιοριστεί, σύμφωνα και με όσα σημειώθηκαν ανωτέρω²¹⁹ -κατά τελολογική συστολή- η εφαρμογή της διάταξης μόνο στις περιπτώσεις αυτές. Επιπλέον, η ζημία πρέπει να αποτελεί πραγμάτωση των τυπικών κινδύνων που συνδέονται με την πηγή κινδύνου. Αξίζει να αναφερθεί στο σημείο αυτό ένα παράδειγμα μη τυπικού κινδύνου: Από βιομηχανία χημικών υλών διέρρευσε μεγάλη ποσότητα εύφλεκτου υγρού, το οποίο κάλυψε τα γειτονικά αγροκτήματα. Η πρόκληση πυρκαγιάς και η καταστροφή των

²¹⁶ Βλ. Γεωργιάδη, όπ. π., σελ. 702.

²¹⁷ Βλ. Λιβάνη, όπ. π., σελ. 31.

²¹⁸ Βλ. Λιβάνη, όπ. π., σελ. 33.

²¹⁹ Βλ. παραπάνω υπό IV.

δέντρων και των οικιών από αυτή δεν συνιστούν ζημία που αποκαθίσταται με το άρθρ. 29 του ν. 1650/1986²²⁰.

ΣΤ. Λόγοι απαλλαγής από την ευθύνη

Το άρθρ. 29 του ν. 1650/1986 καθιερώνει απαλλαγή του υπευθύνου, **εάν αυτός αποδείξει ότι η ζημία οφείλεται σε ανωτέρα βία ή σε πταίσμα τρίτου που ενήργησε με δόλο**. Αναγκαία παρίσταται λοιπόν εν προκειμένω η διάκριση της **ανωτέρας βίας** από τα απλά τυχηρά, ως ειδικής περίπτωσης τυχηρού. Έχουν διαμορφωθεί σχετικά δύο θεωρίες στο πλαίσιο όμως της πταισματικής ευθύνης.

Σύμφωνα με την **υποκειμενική θεωρία**, ανωτέρα βία είναι κάθε περιστατικό απρόβλεπτο, ακόμη και με μέτρα που λαμβάνονται με άκρα επιμέλεια και σύνεση. Πρόκειται προφανώς για επιεική για τον οφειλέτη ερμηνεία. Χρησιμοποιείται κυρίως κατά την ερμηνεία και εφαρμογή διατάξεων που αποσκοπούν στην προστασία του οφειλέτη, όπως π.χ. για την αναστολή της παραγραφής (ΑΚ 255).

Περισσότερο πρόσφορη όμως για την οριοθέτηση της ανωτέρας βίας ως λόγου απαλλαγής από την ευθύνη για αποζημίωση είναι η **αντικειμενική θεωρία**, σύμφωνα με την οποία ανώτερη βία είναι γεγονός εξωτερικό, ξένο προς το πρόσωπο ή την δραστηριότητα ή επιχείρηση του οφειλέτη κ.λπ. και απρόβλεπτο, **που δεν συνδέεται με τους τυπικούς κινδύνους της δραστηριότητας ή της επιχείρησης**, και οι συνέπειές του δεν μπορούν να αποτραπούν, ακόμη και με τη λήψη μέτρων άκρας επιμέλειας και σύνεσης.

Ιδίως στην περίπτωση ευθύνης από ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος, είναι μάλλον ορθότερο και συνεπέστερο να υιοθετηθεί η αντικειμενική θεωρία²²¹, έτσι ώστε ο κάτοχος της πηγής κινδύνου-υπόχρεος να απαλλάσσεται μόνο για γεγονότα ξένα προς τη σφαίρα επιρροής του ενόψει και του προστατευτικού σκοπού της διάταξης.

Η δόλια πράξη τρίτου αποτελεί επίσης λόγο απαλλαγής από την ευθύνη, πρώτον γιατί διακόπτει την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της επικίνδυνης εγκατάστασης ή δραστηριότητας και της ζημίας και δεύτερον γιατί απορρέει από τη γενική αξιολογική αρχή σύμφωνα με την οποία η πταισματική ευθύνη προηγείται κατ' αρχήν

²²⁰ Βλ. Γεωργιάδη, όπ. π., σελ. 703.

²²¹ Βλ. Καρακώστα, όπ. π., σελ. 524.

της αντικειμενικής.

Πρέπει να σημειωθεί ότι από τη νομική φύση της ευθύνης του ρυπαίνοντος ως ευθύνης από διακινδύνευση, η οποία, επομένως, δεν προϋποθέτει παρανομία, προκύπτει ότι **η συμμόρφωση με διατάξεις διοικητικού δικαίου σχετικά με τις προϋποθέσεις ίδρυσης και λειτουργίας βιομηχανικών ή άλλων ρυπογόνων εγκαταστάσεων δεν αποκλείει την ευθύνη κατά το άρθρ. 29 του ν. 1650/1986, απλώς διασφαλίζει τη νόμιμη λειτουργία της εγκατάστασης.**

Η καθιέρωση των παραπάνω δύο απαλλακτικών ρητρών παρατηρείται ότι είναι ιδιαίτερα επιεικής για όσους εκμεταλλεύονται πηγές αυξημένου κινδύνου για το περιβάλλον και ανεπιεικής για τους ζημιωθέντες και ασκείται έντονη κριτική στη ρύθμισή²²². Ενόψει λοιπόν του βαθμού επικινδυνότητας των πηγών αυξημένου κινδύνου για το περιβάλλον γίνεται δεκτό ότι επιβάλλεται η λήψη προληπτικών μέτρων που να αποκλείουν την επέλευση ζημίας από τεχνικής πλευράς, ακόμη και σε αυτές τις περιπτώσεις (ανωτέρας βίας ή δόλιας ενέργειας τρίτου), ενώ από οικονομικής πλευράς πρέπει να αντιμετωπιστεί η κάλυψη της ζημίας ακόμη και όταν η αιτία της βρίσκεται έξω από τον κύκλο της δραστηριότητας του εκμεταλλευόμενου την πηγή αυξημένου κινδύνου για το περιβάλλον.

Τέλος, παρά το γεγονός ότι ο νόμος δεν περιλαμβάνει ρητώς στους λόγους απαλλαγής από την ευθύνη το πταίσμα του ζημιωθέντος, γίνεται δεκτό ότι **η ΑΚ 300 εφαρμόζεται και στις περιπτώσεις ευθύνης από διακινδύνευση**, με αποτέλεσμα να είναι δυνατός ο περιορισμός ή και ο αποκλεισμός της ευθύνης, όταν ο ζημιωθείς έχει συμβάλλει με πράξη ή παράλειψη στη γένεση ή την έκταση της ζημίας²²³. Η ευθύνη της ζημιωθέντος μπορεί να είναι **πταισματική ή αντικειμενική**. Συνεπώς για τον αποκλεισμό της ευθύνης του άρθρ. 29, ο υπόχρεος είναι δυνατό να επικαλεστεί και να αποδείξει ότι η ζημία οφείλεται είτε σε δόλια πράξη τρίτου είτε σε πταίσμα του ζημιωθέντος **ή ότι και ο τελευταίος είναι κάτοχος πηγής κινδύνου.**

Z. Οφειλέτης και δικαιούχος της αποζημίωσης

Η διάταξη επιρρίπτει την αποκατάσταση της ζημίας στον ωφελούμενο από την άσκηση δραστηριότητας ή την εκμετάλλευση εγκατάστασης που δημιουργεί

²²² Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 517 επ.

²²³ Βλ. *Λιβάνη*, όπ. π., σελ. 99.

κινδύνους για το περιβάλλον. Ο τελευταίος είναι δίκαιο να βαρύνεται με τις ζημιές που επέρχονται από την **κερδοφόρα για το ίδιο και επικίνδυνη για το περιβάλλον** συμπεριφορά του, δεδομένου ότι είναι και ο κατεξοχήν αρμόδιος να τις αποτρέψει λαμβάνοντας τα κατάλληλα προληπτικά μέτρα.

Ο υπόχρεος μετακυλύει άλλωστε κατά κανόνα το σχετικό κόστος²²⁴ στην τιμή των προϊόντων του με αποτέλεσμα η σχετική επιβάρυνση να κατανέμεται σε ευρύτερο κύκλο προσώπων.

Το ζήτημα της τελικής επιβάρυνσης του καταναλωτή με το κόστος της περιβαλλοντικής ζημίας, που καταλογίζεται είτε στο πλαίσιο της υποκειμενικής είτε της αντικειμενικής ευθύνης, συνδέεται με την εν μέρει δικαιολογημένη κριτική που ασκείται κατά της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει». Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι τα μειονεκτήματα είναι δυνατόν να υπερακοντισθούν με την παροχή φορολογικών ή, γενικότερα, οικονομικών κινήτρων ή την καθιέρωση αντισταθμιστικού οφέλους και προνομίων (π.χ. απονομή οικολογικού σήματος) σε εκείνες τις επιχειρήσεις που λαμβάνουν μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος.

Ως οφειλέτης, σύμφωνα με το άρθρ. 29, θεωρείται κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου. Η ευθύνη δεν επεκτείνεται στους προστηθέντες, για τους οποίους ισχύουν οι γενικές διατάξεις. Δηλαδή εάν η ζημία οφείλεται σε συμπεριφορά προστηθέντος, ο προστήσας ευθύνεται, εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις, σύμφωνα με το άρθρ. 29 από διακινδύνευση, ενώ η ευθύνη του προστηθέντος κρίνεται κατά τις διατάξεις περί αδικοπραξιών.

Σε περίπτωση που η ζημία έχει προκληθεί από την συμβολή περισσότερων προσώπων, οι περισσότεροι υπεύθυνοι ευθύνονται, έναντι του ζημιωθέντος, εις ολόκληρον (ΑΚ 926), ενώ, στις μεταξύ τους σχέσεις, η ευθύνη κατανέμεται ανάλογα με το πταίσμα καθενός και το μέγεθος της συμβολής του στην έκταση της ζημίας (αιτιότητα). Αν όλοι οι υπόχρεοι ευθύνονται κατά το άρθρ. 29, στις μεταξύ τους σχέσεις, η κατανομή της ζημίας θα γίνει αποκλειστικά με βάση το στοιχείο της αιτιότητας.

Δικαιούχος αποζημιώσεως είναι κάθε πρόσωπο που έχει υποστεί ζημία στο πρόσωπο ή στην περιουσία του, συνδεόμενη αιτιωδώς με την επικίνδυνη δραστηριότητα του υποχρέου. Στους δικαιούχους αποζημιώσεως θα πρέπει να

²²⁴ Αυτασφάλισης ή ασφάλισης αστικής ευθύνης.

συμπεριληφθεί και το Δημόσιο ως προς τις δαπάνες που καταβάλλει για την άρση των συνεπειών της ρύπανσης ή της υποβάθμισης.

Η. Αποζημίωση

Για την καταβολή της αποζημίωσης ισχύουν οι γενικές διατάξεις των άρθρ. 297 επ. ΑΚ. Η αποζημίωση καταβάλλεται καταρχήν σε χρήμα και εφάπαξ. Δεν αποκλείεται όμως σε συγκεκριμένη περίπτωση και υπό προϋποθέσεις η δυνατότητα επιδίκασης φυσικής αποζημιώσεως με αντικείμενο την επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση, δηλαδή σε εκείνη που θα υπήρχε εάν δεν είχε συμβεί το ζημιογόνο γεγονός. Η επιδίκαση φυσικής αποζημίωσης είναι υποχρεωτική για τον δικαστή, όταν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της ΑΚ 297 εδ. β', έχει προβληθεί σχετική αίτηση του οφειλέτη ή του δανειστή, είναι δυνατή και δεν αντίκειται στο πνεύμα του νόμου. Στην περίπτωση δε που εξετάζουμε ενδέχεται να συνιστά το αποτελεσματικότερο μέσο για τη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας. Για το λόγο αυτό συνάδει με το σκοπό του ν. 1650/1986.

Σχετικό επιχείρημα αντλείται²²⁵ και από την ειδική ρύθμιση του άρθρ. 28 παρ. 7 του ίδιου νόμου, η οποία επιτρέπει τη φυσική αποκατάσταση με πολιτική αγωγή που ασκείται από το Δημόσιο, τους ΟΤΑ στην περιφέρεια των οποίων τελέστηκε το έγκλημα και το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, ανεξάρτητα από το αν έχουν υποστεί περιουσιακή ζημία στο πλαίσιο ποινικής δίκης για περιβαλλοντικά εγκλήματα. Παρόλο που, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν έχει ακόμη εφαρμοστεί, η διάταξη της παρ. 7 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς η αξίωση υφίσταται ανεξαρτήτως βλάβης στα έννομα αγαθά των πολιτικώς εναγόντων εκ μόνου του λόγου ότι: α. συντρέχουν οι προϋποθέσεις της ποινικής ευθύνης και β. επήλθε οικολογική προσβολή που τελεί σε αιτιώδη σχέση με τη συμπεριφορά του δράστη.

Στην περίπτωση όμως που, λόγω της φύσης του αγαθού και της οικολογικής βλάβης, δεν είναι δυνατή η επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση, η επιδίκαση χρηματικής αποζημίωσης αποτελεί το μόνο μέσον για την επιδίωξη εναλλακτικής λύσης.

²²⁵ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 527.

Ειδικά η χρηματική ικανοποίηση για ηθική βλάβη

Οι ειδικοί νόμοι που ρυθμίζουν ζητήματα ευθύνης από διακινδύνευση, συνήθως, δεν προβλέπουν αξίωση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης. Η ΑΚ 299 παρέχει αξίωση σε όποιον έχει υποστεί βλάβη σε αγαθά τα οποία δεν είναι δεκτικά χρηματικής αποτίμησης, να ζητήσει αποκατάσταση της μη περιουσιακής ζημίας **μόνο όταν αυτό προβλέπεται από ειδική διάταξη νόμου.**

Στον Αστικό Κώδικα, το δικαίωμα αυτό απονέμεται μόνο σε περίπτωση αδικοπραξίας (ΑΚ 932) και προσβολής της προσωπικότητας (ΑΚ 59). Για το λόγο αυτό, υποστηρίζεται η άποψη σύμφωνα με την οποία ο ευθυνόμενος σε αποζημίωση με βάση ειδική ρύθμιση ευθύνης από διακινδύνευση, όπως η εξεταζόμενη διάταξη του άρθρ. 29, δεν οφείλει χρηματική ικανοποίηση για ηθική βλάβη, αν κάτι τέτοιο δεν προβλέπεται, όπως στην συγκεκριμένη περίπτωση, από τον ιδρυτικό της ευθύνης κανόνα δικαίου.

Η διατύπωση όμως του άρθρ. 932 ΑΚ σύμφωνα με την οποία η χρηματική ικανοποίηση επιδικάζεται ανεξάρτητα από την αποζημίωση για περιουσιακή ζημία επιτρέπει στο ζημιωθέντα, όταν μπορεί να αποδείξει ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση, υπάρχει παράνομη πράξη του φορέα επικίνδυνης εγκατάστασης να αξιώσει και χρηματική ικανοποίηση σύμφωνα με την ΑΚ 932. Υποστηρίζεται λοιπόν η άποψη, ότι εν προκειμένω η ηθική βλάβη αποκαθίσταται με ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 932²²⁶.

Θ. Ζητήματα συρροής

Η ευθύνη από ρύπανση ή υποβάθμιση του περιβάλλοντος δεν αποκλείει την εφαρμογή άλλων διατάξεων που συμβάλλουν, έστω και έμμεσα, στην προστασία από τις περιβαλλοντικές ζημίες παρέχοντας είτε αξίωση αποζημίωσης (π.χ. ΑΚ 914 επ., ν. 1758/1988 για ζημίες από πυρηνικό ατύχημα, ν. 314/1976 για ζημίες από ρύπανση με πετρέλαιο) είτε αξίωση για άρση της προσβολής και παράλειψή της στο μέλλον (ΑΚ

²²⁶ Βλ. Γεωργιάδη, όπ. π., σελ. 703.

57 επ. για την προστασία της προσωπικότητας, ΑΚ 1000 και 1108 για την προστασία της κυριότητας και ΑΚ 984 και 989 για την προστασία της νομής σε συνδυασμό με τις διατάξεις του γειτονικού δικαίου, ΑΚ 1003 επ.). Ειδικά η δυνατότητα προστασίας του περιβάλλοντος μέσω των διατάξεων για την προστασία της προσωπικότητας (ΑΚ 57 επ.) έχει τεράστια πρακτική σημασία²²⁷.

I. Μη εφαρμογή της διάταξης από τη νομολογία – αναφορά στην προστασία μέσω του άρθρ. 57 ΑΚ

Η διάταξη δεν έχει τύχει εφαρμογής από τη νομολογία, αφού δεν γνωρίζουμε να έχει δημοσιευθεί καμία σχετική δικαστική απόφαση. Οι λόγοι εντοπίζονται ιδίως στην αόριστη διατύπωσή της και τη συνακόλουθη αδυναμία εξειδίκευσης των προϋποθέσεων εφαρμογής της.

Τα δικαστήρια αντιμετωπίζουν τα περιβαλλοντικά ζητήματα κυρίως στο πλαίσιο άσκησης αγωγών ή πολύ συνηθέστερα αιτήσεων ασφαλιστικών μέτρων με έρεισμα τη διάταξη του άρθρ. 57 ΑΚ για την προστασία της προσωπικότητας. Συγκεκριμένα, το ιδιωτικό δίκαιο αναγνωρίζει²²⁸ ένα «δικαίωμα» στο περιβάλλον²²⁹, μόνο που τα αγαθά πάνω στα οποία ασκείται δεν ονομάζονται περιβαλλοντικά. Είναι τα κοινά σε όλους και τα κοινόχρηστα πράγματα, δηλαδή ο αέρας, η θάλασσα, τα γλυκά νερά και όσα άλλα απαριθμούνται ενδεικτικά στην ΑΚ 967. Πάνω σε αυτά ακριβώς τα αγαθά αναγνωρίζεται και προστατεύεται δικαίωμα χρήσης που απορρέει από το δικαίωμα της προσωπικότητας²³⁰. Και επειδή αυτά συμπίπτουν ακριβώς με τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά αγαθά, μέσω αυτών καθίσταται αποτελεσματική η προστασία του περιβάλλοντος μέσω της προστασίας της προσωπικότητας.

Οι ιδιώτες που προσφεύγουν στα δικαστήρια σπανίως αποβλέπουν εν προκειμένω στην αποκατάσταση της ζημίας τους, αλλά πολύ περισσότερο στην άρση

²²⁷ Βλ. αναλυτικά *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 41 επ.

²²⁸ Σοβαρές αμφιβολίες διατυπώνονται ως προς το εάν είναι δόκιμη η αναγόρευση του περιβάλλοντος σε προστατευτέο έννομο αγαθό του ιδιωτικού δικαίου, βλ. σχετικά *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 518 και την εκεί σημ. 3. Το ζήτημα δεν μπορεί να αναλυθεί στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, καθώς χρήζει εκτεταμένης ανάλυσης.

²²⁹ Για την έννοια του περιβάλλοντος στο ιδιωτικό δίκαιο, βλ., ειδικότερα, *Καράκωστα*, *Τσεβρένη*, Η προστασία του περιβάλλοντος κατά το ιδιωτικό δίκαιο, ΧρΙΔ Ε/2005, σελ. 578.

²³⁰ Βλ. *Καράκωστα*, Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΝοΒ 41 (1993), σελ. 45. Βλ. και την εκεί σημ. 7 για το εν λόγω δικαίωμα χρήσης με παραπομπή στο κλασικό σύγγραμμα του *Μπαλή*, Γενικά Αρχαί και περαιτέρω παραπομπές.

ή την παράλειψη της προσβολής του περιβάλλοντος. Ενόψει των συχνά μη αναστρέψιμων συνεπειών των οικολογικών ζημιών, γίνεται έκδηλη η σπουδαιότητα την οποία έχει εν προκειμένω η αξίωση για παράλειψη της προσβολής ως μέσο προληπτική προστασίας του περιβάλλοντος²³¹. Εξαιρετική σημασία επίσης έχουν τα ασφαλιστικά μέτρα που διατάσσουν ως επί το πλείστον τα δικαστήρια²³², με τη μορφή κυρίως της προσωρινής ρύθμισης κατάστασης (άρθρ. 731 ΚΠολΔ), προκειμένου να προστατευθεί το δικαίωμα χρήσης των κοινών και των κοινόχρηστων πραγμάτων ως περιβαλλοντικών αγαθών.

VIII. Η Διεθνής Σύμβαση των Βρυξελλών του 1969 «περί αστικής ευθύνης συνεπεία ζημιών εκ ρυπάνσεως υπό πετρελαίου» (ν. 314/1976)

Η εν λόγω Διεθνής Σύμβαση θεσπίζει ευθύνη από διακινδύνευση του πλοιοκτήτη για τις ζημίες που προήλθαν από ρύπανση της θάλασσας λόγω διαφυγής ή διαρροής πετρελαίου από το πλοίο του.

A. Πεδίο εφαρμογής

Στο άρθρο I της Σύμβασης, όπως ισχύει σήμερα²³³, περιέχονται οι ορισμοί των κρίσιμων εννοιών για την οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής. Έτσι, για την εφαρμογή της Σύμβασης **πλοίο** σημαίνει κάθε κινούμενο στη θάλασσα σκάφος καθώς και οποιουδήποτε τύπου θαλάσσιο ναυπήγημα που έχει κατασκευαστεί ή διαρρυθμιστεί για τη μεταφορά πετρελαίου χύμα ως φορτίου, με την επιφύλαξη ότι πλοίο ικανό να μεταφέρει πετρέλαιο χύμα και άλλα φορτία θεωρείται ως πλοίο μόνο όταν μεταφέρει πράγματι πετρέλαιο χύμα ως φορτίο καθώς και κατά τη διάρκεια κάθε ταξιδιού που ακολουθεί μια τέτοια μεταφορά, εκτός αν αποδεικνύεται ότι δεν

²³¹ Βλ. *Καράκωστα*, Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών..., όπ. π., σελ. 47.

²³² Βλ., εντελώς ενδεικτικά, τις αποφάσεις ΜΠΒολ 1097/299/1989, ΝοΒ 38, 308, ΜΠΝαυπλ 163/1991, ΝοΒ 39, 786, ΜΠΩαννίνων, ΠερΔικ 1/1997, σελ. 84.

²³³ Μετά την τροποποίησή της με το Πρωτόκολλο του 1992 που κυρώθηκε με το π.δ. 197/1995 (ΦΕΚ Α' 106).

υπάρχουν σε αυτό κατάλοιπα πετρελαίου χύμα από τη μεταφορά αυτή²³⁴. Η σύμβαση δηλαδή περιορίζεται σε πλοία που μεταφέρουν πετρέλαιο ως εμπόρευμα και όχι όταν το χρησιμοποιούν απλά ως καύσιμο. Δίνονται επίσης ορισμοί του πετρελαίου (άρθρ. I παρ. 5) και του πλοιοκτήτη (I παρ. 3), ενώ **ζημία από ρύπανση** περιλαμβάνει: α) την απώλεια ή ζημία που προκαλείται εκτός του πλοίου από μόλυνση, προερχόμενη από διαφυγή ή εκροή πετρελαίου από το πλοίο, οπουδήποτε και να επέλθει μια τέτοια διαφυγή ή εκροή, με την επιφύλαξη ότι αποζημίωση για υποβάθμιση του περιβάλλοντος άλλη από εκείνη για απώλεια κέρδους από μια τέτοια υποβάθμιση περιορίζεται στις δαπάνες των εύλογων μέτρων αποκατάστασης που πράγματι αναλήφθηκαν ή πρόκειται να αναληφθούν, β) τις δαπάνες των προληπτικών μέτρων και περαιτέρω την απώλεια ή ζημία που προκλήθηκε από προληπτικά μέτρα (άρθρ. I παρ. 6). **Περιστατικό** σύμφωνα με το άρθρ. I παρ. 8 είναι κάθε συμβάν ή σειρά συμβάντων ή σειρά περιστατικών που έχουν την ίδια προέλευση, η οποία προκαλεί ζημία από ρύπανση ή δημιουργεί σοβαρή και παρούσα απειλή πρόκλησης μια τέτοια ζημίας.

Σύμφωνα με το άρθρ. II η Σύμβαση **εφαρμόζεται μόνο** α) σε ζημίες από ρύπανση που προξενούνται στα χωρικά ύδατα ή και στο έδαφος συμβαλλομένου Κράτους, β) σε ζημίες στην αποκλειστική οικονομική ζώνη που έχει καθορίσει κάθε συμβαλλόμενο κράτος ή αν δεν έχει καθορίσει τέτοια ζώνη, σε περιοχή εκτεινόμενη πέρα από τα χωρικά ύδατα του Κράτους και παρακείμενη αυτών, η οποία προσδιορίζεται από το Κράτος αυτό σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο και δεν εκτείνεται περισσότερο των 200 ναυτικών μιλίων από τις γραμμές βάσης από τις οποίες και μετράται το πλάτος των χωρικών υδάτων, γ) σε προληπτικά μέτρα οπουδήποτε και αν έχουν ληφθεί για να προληφθεί ή μειωθεί η ζημία. Καθίσταται σαφές ότι **το Πρωτόκολλο του 1992 διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης**, καθώς κατά την αρχική διατύπωση της διάταξης, η Σύμβαση εφαρμόζοταν μόνο σε ζημίες και προληπτικά μέτρα στο έδαφος και τα χωρικά ύδατα των συμβαλλομένων Κρατών.

²³⁴ Βλ. όμως και την απόφαση NOB 2007/666) 23 2006 ΑΠ Ολομ. η οποία σε περίπτωση πρόκλησης της ρύπανσης από πλωτό διαχωριστήρα πετρελαϊκών καταλοίπων, ο οποίος είχε στατικό προορισμό, δεν εκτελούσε μεταφορά πετρελαίου χύμα ούτε είχε τη δυνατότητα ταξιδιού μεταφοράς πετρελαίου έκρινε ότι συνιστά πλωτό ναυπήγημα που εμπίπτει στην έννοια του "πλοίου". Βλ. και την ΑΠ 1435/2006, ΕΕΜΠΔ 2006, σελ.408.

Γνωστή περίπτωση εφαρμογής της Σύμβασης αποτελεί **η περίπτωση του δεξαμενόπλοιου Prestige**, από το οποίο διέρρευσε πετρέλαιο προκαλώντας σημαντική ρύπανση στις ακτές της Ισπανίας και της Γαλλίας²³⁵.

B. Ευθύνη πλοιοκτήτη και λόγοι απαλλαγής του

Η βασική διάταξη που θεμελιώνει την ευθύνη είναι αυτή του άρθρ. III παρ. 1, όπως ισχύει σήμερα, σύμφωνα με την οποία «με εξαίρεση όσων ορίζονται στις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου αυτού, ο πλοιοκτήτης, κατά το χρόνο ενός περιστατικού ή σε περίπτωση που το περιστατικό αποτελείται από σειρά συμβάντων κατά το χρόνο εμφάνισης του πρώτου από αυτά, είναι υπεύθυνος για κάθε ζημία ρυπάνσεως που προκλήθηκε από το πλοίο ως αποτέλεσμα του περιστατικού».

Σύμφωνα με την παραπάνω διάταξη **προϋποθέσεις της ευθύνης** του πλοιοκτήτη είναι: α) ζημία από ρύπανση και β) αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της ζημίας και του περιστατικού που την προκάλεσε καθώς και μεταξύ του τελευταίου και της δραστηριότητας του πλοίου του²³⁶.

Ο πλοιοκτήτης **για να απαλλαγεί πρέπει να αποδείξει** ότι: α) η ζημία οφείλεται σε πολεμικές ενέργειες, εχθροπραξίες, εμφύλιο πόλεμο, επανάσταση ή φυσικά φαινόμενα αναπότρεπτου και ακαταμάχητου είδους, β) η ζημία επήλθε εξ ολοκλήρου από πράξη ή παράλειψη τρίτου που ενήργησε με δόλο, γ) η ζημία οφείλεται σε αμέλεια ή άλλη παράνομη πράξη Κυβέρνησης ή άλλης αρχής υπεύθυνης για τη συντήρηση των φάρων, φανών ή άλλων βοηθημάτων της ναυσιπλοΐας κατά την εκτέλεση των καθηκόντων αυτών.

Προβλέπεται επίσης και απαλλαγή λόγω **συντρέχοντος πταίσματος** του ζημιωθέντος. Σύμφωνα με το άρθρ. III παρ. 3 «εάν ο πλοιοκτήτης αποδείξει ότι η εκ ρυπάνσεως ζημία προήλθε εξ ολοκλήρου ή εν μέρει εκ πράξεως ή παραλείψεως γενομένης με πρόθεσιν προκλήσεως ζημίας εκ μέρους του ζημιωθέντος προσώπου ή εξ αμελείας αυτού δύναται να απαλλαγεί εν όλω ή εν μέρει της έναντι του προσώπου

²³⁵ Βλ. σχετικά *Καράκωστα*, Εκτεταμένη ρύπανση της θάλασσας από διαφυγή μεγάλης ποσότητας πετρελαίου (γνωμ.), ΠερΔικ 2005, σελ. 34 επ.

²³⁶ Βλ. *Κοτσίρη*, Αστική ευθύνη για ρύπανση θαλάσσης από πετρελαιοειδή, Αφιέρωμα Α. Λιτζερόπουλου, τόμ. Α', 1985, σελ. 505 επ.

αυτού ευθύνης του». Η συγκεκριμένη διάταξη ως ειδικότερη αποκλείει την εφαρμογή της ΑΚ 300.

Γ. Ποσοτικός περιορισμός της ευθύνης προς αποζημίωση

Σύμφωνα με το άρθρ. V παρ. 1 ο πλοιοκτήτης δικαιούται να περιορίσει την ευθύνη του ως προς κάθε ένα περιστατικό σε ένα συνολικό ποσό. Ορίζεται επίσης ότι ο πλοιοκτήτης δεν δικαιούται να περιορίσει την ευθύνη του αν αποδειχθεί ότι η ζημία ρύπανσης προήλθε από προσωπική του πράξη ή παράλειψη, που διαπράχθηκε με πρόθεση να προκληθεί μία τέτοια ζημία ή απερίσκεπτα και με γνώση ότι μία τέτοια ζημία θα μπορούσε πιθανώς να προκύψει. **Αποκλείεται δηλαδή περιορισμός της ευθύνης σε περιπτώσεις δόλου ή βαρειάς αμέλειας.**

Στην πράξη τα ποσά για την αποκατάσταση των ζημιών αποδείχθηκαν πολύ μικρά, για το λόγο αυτό υπογράφηκε δεύτερη Σύμβαση «περί δημιουργίας διεθνούς κεφαλαίου αποζημιώσεως για ζημίες οφειλόμενες σε ρύπανση από πετρελαιοειδή» την 18.12.1971 στις Βρυξέλλες, η οποία προβλέπει τη σύσταση σε κάθε κράτος «κεφαλαίου» **με νομική προσωπικότητα**²³⁷, στο σχηματισμό το οποίου συμμετέχουν όχι μόνο οι πλοιοκτήτες αλλά όλοι οι οικονομικά εμπλεκόμενοι στη μεταφορά πετρελαίου για την κάλυψη των ζημιών στις περιπτώσεις που οι διατάξεις της Σύμβασης κρίνονται ανεπαρκείς. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον ν. 1368/1986. Τα τροποποιητικά Πρωτόκολλα των δύο Συμβάσεων του 1992 κυρώθηκαν με τα π.δ. 197/1995 και 270/1995.

Γενικά στην αποκαταστατέα ζημία περιλαμβάνεται πάντως η **περιβαλλοντική ζημία**, περιορισμένη στα έξοδα των **εύλογων μέτρων πρόληψης**, εάν υπάρχει

²³⁷ Σύμφωνα με την ΜονΠρωτΝαυπλ 8/2001, ΔΕΕ 2002, σελ. 514 «Σε περίπτωση έγερσης αγωγής αποζημιώσεως για ζημίες ρύπανσης, υπάρχει υποχρέωση ανακοίνωσης στο Διεθνές Κεφάλαιο, που δεσμεύεται από την απόφαση». Βλ. και την ΕφΝαυπλ 366/2003 ΕΝαυτΔ 2004, σελ. 59, σύμφωνα με την οποία: «Στις περιπτώσεις ζημιών λόγω γενομένης ρυπάνσεως από πετρέλαιο, ο πλοιοκτήτης, ο οποίος έχει ήδη προβεί σε σχετική δήλωση περιορισμού της αστικής του ευθύνης κατά τη διεθνή σύμβαση ευθύνης για ζημίες ρυπάνσεως από πετρέλαιο, για τις προκληθείσες ζημίες, αλλά και ο εγγυητής του, νομιμοποιούνται από μόνη την ιδιότητά τους ως πλοιοκτήτου και εγγυητού, να προσεπικαλέσουν στη δίκη το Διεθνές Κεφάλαιο με την ιδιότητα του δικονομικού εγγυητή, με συνέπεια, εάν η επελθούσα ζημία από την ρύπανση δεν προκλήθηκε από σκόπιμη (δόλια) ενέργεια του πλοιοκτήτη, να γεννάται υπέρ αυτών δικαίωμα αποζημιώσεως και, συνεπώς, δικαίωμα προσεπικλήσεως στην διανοιγείσα δίκη του διεθνούς κεφαλαίου για την αναλογία εκείνη η οποία ανταποκρίνεται στο συνολικό ποσό ευθύνης, δηλ. εφ' όσον δεν υπερβαίνει το ποσό, στο οποίο περιορίσθηκε η ευθύνη με την σύσταση του χρηματικού κεφαλαίου, κατά τη σύμβαση ευθύνης.

σοβαρή και παρούσα απειλή πρόκλησης ζημίας, καθώς και των **μέτρων αποκατάστασης**. Περιλαμβάνεται επίσης η **απώλεια κέρδους** από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Δεν προβλέπεται αποζημίωση για την οικολογική αποκατάσταση του περιβάλλοντος καθεαυτού με την αιτιολογία ότι είναι δύσκολο να αποτιμηθεί σε οικονομικά μεγέθη²³⁸.

Δ. Υποχρεωτική ασφάλιση του κινδύνου

Σύμφωνα με το άρθρ. VII ο πλοιοκτήτης κάθε πλοίου νοηλογημένου σε συμβαλλόμενο κράτος, το οποίο μεταφέρει φορτίο άνω των 2000 πετρελαίου «είς χύμα», είναι **υποχρεωμένος να διατηρεί ασφαλιστική κάλυψη** της ευθύνης του για ζημία από ρύπανση που απορρέει από τη Σύμβαση ή άλλη χρηματική ασφάλεια μέχρι το ποσό που προκύπτει από το άρθρ. V περί ποσοτικού περιορισμού της ευθύνης.

Ε. Σχέση περισσότερων υπεύθυνων

Σύμφωνα με το άρθρ. IV της Σύμβασης «όταν συμβεί περιστατικό στο οποίο εμπλέκονται δύο ή περισσότερα πλοία και προκληθεί ζημία ρύπανσης από αυτό, οι πλοιοκτήτες όλων των εμπλεκόμενων πλοίων, εκτός αν απαλλάσσονται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου III, ευθύνονται από κοινού και ατομικά για όλη τη ζημία που δεν είναι εύλογα διαιρετή». Η διάταξη δηλαδή προβλέπει **ευθύνη εις ολόκληρον** με ασαφή εξαίρεση.

ΣΤ. Παραγραφή-αποσβεστική προθεσμία

Σύμφωνα με το άρθρ. VIII της Διεθνούς Σύμβασης των Βρυξελλών «δικαιώματα αποζημιώσεως εκ της παρούσης Συμβάσεως αποσβέννυνται εάν μη εγερθή αγωγή εξ αυτής εντός τριών ετών, από της ημερομηνίας, καθ' ην έλαβε χώραν η ζημία. Εν τούτοις, εν ουδεμία περιπτώσει δύναται να εγερθή αγωγή μετά πάροδον

²³⁸ Αθανασοπούλου, Η έννοια της ζημίας από ρύπανσης σύμφωνα με τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις περί αστικής ευθύνης από πετρελαϊκή ρύπανση, ΠερΔικ 2005, σελ. 62 επ.

εξ ετών, αφ' ης έλαβε χώραν το συμβάν, εξ ου προεκλήθη η ζημία. Οσάκις το συμβάν αποτελείται εκ σειράς περιστατικών, η περίοδος των εξ ετών άρχεται τρέχουσα από της ημερομηνίας του πρώτου περιστατικού».

Η διάκριση μεταξύ παραγραφής και αποσβεστικής προθεσμίας που συνάγεται από την παραπάνω διάταξη, είναι επιτυχής, διότι παρέχει τη δυνατότητα στο ζημιωθέντα να ικανοποιηθεί για τις ζημίες που κατέστησαν εμφανείς μετά την πάροδο ικανού χρονικού διαστήματος από το ζημιογόνο περιστατικό. Λαμβάνεται έτσι υπόψη ο **διαχρονικός χαρακτήρας** των περιβαλλοντικών ζημιών .

Z. Εφαρμογή άλλων διατάξεων

Η Σύμβαση των Βρυξελλών αποκλείει την εφαρμογή κάθε άλλης σχετικής διάταξης που τυχόν ιδρύει ευθύνη προς αποζημίωση. Σύμφωνα με το άρθρ. III παρ. 4 «Καμία απαίτηση για αποζημίωση ρύπανσης δεν μπορεί να ασκηθεί κατά του πλοιοκτήτη κατά τρόπο άλλον από αυτόν που προβλέπει η Σύμβαση αυτή. Με την επιφύλαξη της παραγράφου 5 του άρθρου αυτού, καμία απαίτηση για αποζημίωση ζημίας ρύπανσης, είτε σύμφωνα με τη Σύμβαση αυτή είτε κατά άλλον τρόπο, δεν μπορεί να ασκηθεί εναντίον: (α) των προστηθέντων ή εντολοδόχων του πλοιοκτήτη ή των μελών του πληρώματος, (β) Του πλοηγού ή οποιουδήποτε άλλου προσώπου, το οποίο, αν και δεν είναι μέλος του πληρώματος, παρέχει υπηρεσίες στο πλοίο, (γ) Οποιοδήποτε ναυλωτή, (με οποιονδήποτε τρόπο και αν περιγράφεται, συμπεριλαμβανομένου και του ναυλωτή γυμνού πλοίου), διαχειριστή ή εφοπλιστή του πλοίου, δ) Οποιοδήποτε προσώπου που ενεργεί επιχείρηση διάσωσης με τη συγκατάθεση του πλοιοκτήτη ή με βάση τις οδηγίες αρμόδιας δημόσιας αρχής, (ε) Οποιοδήποτε προσώπου που λαμβάνει προληπτικά μέτρα, (στ) Όλων των προστηθέντων ή εντολοδόχων των προσώπων που αναφέρονται στις υποπαραγράφους (γ), (δ) και (ε) εκτός αν η ζημία προήλθε από προσωπική τους πράξη ή παράλειψη που διαπράχθηκε με πρόθεση να προκληθεί μια τέτοια ζημία ή απερίσκεπτα και με γνώση ότι μία τέτοια ζημία θα μπορούσε πιθανώς να προκύψει».

ΙΧ. Ο ν. 743/1977 «περί προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος και ρυθμίσεις συναφών θεμάτων»

Σε επίπεδο εθνικού νόμου η υποχρέωση αποζημίωσης για ρύπανση της θάλασσας διαμορφώνεται με βάση την **αρχή της υποκειμενικής ευθύνης**. Σύμφωνα με το άρθρ. 12 του ν. 743/1977 «Διά την αποκατάστασιν προκληθείσων εκ ρυπάνσεως ζημιών, ως και διά τας γενομένας δαπάνας προς αποτροπήν ή εξουδετέρωσιν αυτής υπεύθυνος είναι ο υπαιτίως προκαλέσας την ρύπανσιν, μετ' αυτού δε ευθύνονται εις ολόκληρον και οι κάτωθι: α) Επί πλοίων και δεξαμενοπλοίων ο Πλοίαρχος ο πλοιοκτήτης, ο εφοπλιστής, ο εν Ελλάδι διαχειριστής του πλοίου, επί πλοίων δε και δεξαμενοπλοίων ανηκόντων εις Ανωνύμους Εταιρείας και ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου, ως και ο Διευθύνων Σύμβουλος αυτής β) Επί εγκαταστάσεως, ο ιδιοκτήτης, ο εκμεταλλευόμενος αυτήν, εάν δε αύτη ανήκη εις εταιρείαν ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου και ο Διευθύνων Σύμβουλος αυτής, ως και ο εν γένει εκπροσωπών την ρυπαίνουσαν Μονάδα».

Η ρύθμιση δεν διαφέρει ως προς τις προϋποθέσεις της ευθύνης του πλοίαρχου, πλοιοκτήτη κ.λπ. από το άρθρ. 922 ΑΚ σε συνδυασμό με το άρθρ. 926 ΑΚ, παρά μόνο ως προς το ότι διευρύνει τον κύκλο των προστησάντων.

Ο λόγος θέσπισης υποκειμενικής ευθύνης είναι ότι ο εν λόγω νόμος έχει πολύ ευρύ πεδίο εφαρμογής. Συγκεκριμένα σύμφωνα με το άρθρ. 2 παρ. 1 «ο παρών Νόμος εφαρμόζεται εις περιπτώσεις ρυπάνσεως: (α) Των λιμένων, των ακτών της χώρας και των Ελληνικών χωρικών υδάτων υπό εγκαταστάσεων ή πλοίων και δεξαμενοπλοίων, υπό Ελληνικήν ή ξένην σημαίαν, αλλά και από κάθε άλλη πηγή ρύπανσης και (β) της ανοικτής θαλάσσης υπό πλοίων και δεξαμενοπλοίων, υπό Ελληνικήν ή ξένην σημαίαν, επιφυλασσομένης της εφαρμογής των διατάξεων των εκάστοτε εν ισχύι Συμβάσεων».

Η ευθύνη από διακινδύνευση του πλοιοκτήτη λόγω διαφυγής αργού πετρελαίου με βάση το ν. 314/1976 δεν θίγεται από τον παρόντα νόμο. Μάλιστα οι διατάξεις του έχουν αυξημένη τυπική ισχύ, γιατί πηγάζουν από Διεθνή Σύμβαση που κυρώθηκε με νόμο (άρθρ. 28 παρ. 1 Συντ.).

Χ. Η Διεθνής Σύμβαση του 1972 «περί προλήψεως ρυπάνσεως της θαλάσσης εξ απορρίψεως καταλοίπων και άλλων υλών και άλλων τινών διατάξεων» (Λονδίνο, Μεξικό, Μόσχα, Ουάσινγκτον) (ν. 1147/1981)

Και από την εν λόγω Διεθνή Σύμβαση καθιερώνεται **υποκειμενική ευθύνη** του ρυπαίνοντος. Σύμφωνα με το άρθρ. 4 παρ. 1 «Δια την αποκατάστασιν προκληθεισών εκ ρυπάνσεως ζημιών, ως και δια τας γενομένας δαπάνας προς αποτροπήν ή εξουδετέρωσιν αυτής, υπεύθυνος είναι ο υπαιτίως προκαλέσας την ρύπανσιν, μετ' αυτού δε ευθύνονται εις ολόκληρον και οι κάτωθι: α) Επί πλοίων και δεξαμενοπλοίων ο Πλοίαρχος, ο Πλοιοκτήτης, ο Εφοπλιστής, ο εν Ελλάδι διαχειριστής του πλοίου, επί πλοίων δε και δεξαμενοπλοίων ανηγόντων εις Ναυτικές Ανωνύμους Εταιρείας και ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας, ως και ο Διευθύνων Σύμβουλος αυτής, εις άλλας δε Εταιρείας ο νόμιμος εκπρόσωπος αυτών, β) Επί αεροσκαφών ο Κυβερνήτης, ο Ιδιοκτήτης, ο εκμεταλλευόμενος αυτό, εάν δε τούτο ανήκει εις Ανώνυμον Εταιρείαν και ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου ως και ο Διευθύνων Σύμβουλος αυτής, εις άλλας δε Εταιρείας ο νόμιμος εκπρόσωπος αυτών. Τα υπό στοιχεία α' και β' πρόσωπα ευθύνονται, εν πάση περιπτώσει, εις ολόκληρον ανεξαρτήτως υπαιτιότητος.

Σύμφωνα με το άρθρ. 4 παρ. 3 εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης τα εσωτερικά ύδατα, για τις σχετικές ζημίες εφαρμόζεται ο ν. 743/1977.

XI. Η Διεθνής Σύμβαση της Βαρκελώνης του 1976 «περί προστασίας της Μεσογείου Θαλάσσης εκ της ρυπάνσεως» (ν. 855/1978)

Την **αρχή της υποκειμενικής ευθύνης** υιοθετεί και η εν λόγω Διεθνής Σύμβαση, σύμφωνα με το άρθρ. 4 παρ. 1 της οποίας «Δια την αποκατάστασιν προκληθεισών εκ ρυπάνσεως ζημιών, ως και δια τας γενομένας δαπάνας προς αποτροπήν ή εξουδετέρωσιν αυτής, υπεύθυνος είναι ο υπαιτίως προκαλέσας την ρύπανσιν, μετ' αυτού δε ευθύνονται εις ολόκληρον και οι κάτωθι: α) Επί πλοίων και δεξαμενοπλοίων ο Πλοίαρχος, ο Πλοιοκτήτης, ο Εφοπλιστής, ο εν Ελλάδι διαχειριστής του πλοίου, επί πλοίων δε και δεξαμενοπλοίων ανηγόντων εις Ναυτικές Ανωνύμους Εταιρείας και ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας, ως

και ο Διευθύνων Σύμβουλος αυτής, εις άλλας δε Εταιρείας ο νόμιμος εκπρόσωπος αυτών, β) Επί αεροσκαφών ο Κυβερνήτης, ο Ιδιοκτήτης, ο εκμεταλλευόμενος αυτό, εάν δε τούτο ανήκει εις Ανώνυμον Εταιρείαν και ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου ως και ο Διευθύνων Σύμβουλος αυτής, εις άλλας δε Εταιρείας ο νόμιμος εκπρόσωπος αυτών. Τα υπό στοιχεία α' και β' πρόσωπα ευθύνονται, εν πάση περιπτώσει, εις ολόκληρον ανεξαρτήτως υπαιτιότητος».

Το **πεδίο εφαρμογής** της Σύμβασης προσδιορίζεται στο άρθρ. 1, σύμφωνα με το οποίο «1. Διά τους σκοπούς της παρούσης συμβάσεως, ως περιοχή της Μεσογείου Θαλάσσης θα θεωρούνται τα θαλάσσια ύδατα της περιοχής της Μεσογείου Θαλάσσης συμπεριλαμβανομένων των κόλπων και των θαλασσών οι οποίοι περικλείονται εκ δυσμών υπό του μεσημβρινού του διερχομένου από τον φάρον του Ακρωτηρίου Σπαρτέλ, εις την είσοδον των Στενών του Γιβραλτάρ και εξ ανατολών υπό των νοτίων ορίων των Στενών των Δαρδανελίων μεταξύ των φάρων Μεμέτικ και Κούμκαλέ. 2. Εκτός αν άλλως προβλέπεται εκ των πρωτοκόλλων της παρούσης Συμβάσεως, η περιοχή της Μεσογείου Θαλάσσης δεν συμπεριλαμβάνει τα εσωτερικά ύδατα των Συμβαλλομένων Μερών.

XII. Το ν.δ. 336/1969 περί κυρώσεως της Σύμβασης των Παρισίων του 1960 «περί αστικής ευθύνης εις τον τομέα της πυρηνικής ενέργειας» και το συνημμένο Πρωτόκολλο

Οι ιδιαίτερα σοβαρές επιπτώσεις ενός πυρηνικού ατυχήματος οδήγησαν τα Συμβαλλόμενα Κράτη να θεσπίσουν εν προκειμένω αντικειμενική ευθύνη του φορέα πυρηνικής εγκατάστασης για ατυχήματα μέσα στην εγκατάσταση αλλά και έξω από αυτή κατά τη μεταφορά πυρηνικών υλών. Η ευθύνη διοχετεύεται στο πρόσωπό του (**Kanalisation**²³⁹) και για το λόγο αυτό πρέπει σύμφωνα με το άρθρ. I α i της Σύμβασης να είναι γνωστός από πριν. Οι ζημιωθέντες μπορούν έτσι να στραφούν εναντίον του φορέα της εγκατάστασης, ενώ εάν στραφούν κατά άλλου προσώπου, αυτό έχει δικαίωμα αναγωγής κατά το άρθρ. 6. Ο φορέας απαλλάσσεται: α) εάν αποδείξει ότι το ατύχημα οφείλεται σε δόλια ενέργεια τρίτου, β) εάν το ατύχημα οφείλεται σε ένοπλες συρράξεις, εχθροπραξίες, εμφύλιο πόλεμο, επαναστάσεις ή σε

²³⁹ Για την εν λόγω αρχή βλ. *Καράκωστα*, όπ. π., σελ. 541 με περαιτέρω παραπομπές στη γερμανική βιβλιογραφία.

φυσικές θεομηνίες εξαιρετικού χαρακτήρα και γ) εάν υπάρχει γραπτή σύμβαση μεταξύ φορέων πυρηνικών εγκαταστάσεων, με την οποία συμφωνείται η ανάληψη της ευθύνης από τον ένα φορέα σε περίπτωση που το ατύχημα προκληθεί έξω από την εγκατάστασή του. Η Ελληνική Κυβέρνηση κατά την υπογραφή της Σύμβασης επιφυλάχθηκε να ρυθμίσει με διατάξεις εσωτερικού δικαίου την αστική ευθύνη από πυρηνική ενέργεια και είναι αμφίβολο κατά πόσο εν τέλει καθιερώνεται γνήσια ευθύνη από πυρηνική ενέργεια με το ν.δ. 336/1969²⁴⁰.

Το ζήτημα δεν στερείται πρακτικής σημασίας στην Ελλάδα ενόψει του ελληνικού πυρηνικού αντιδραστήρα της Αγίας Παρασκευής. Η ευθύνη από πυρηνική ενέργεια συγκαταλέγεται μαζί με άλλες περιπτώσεις, όπως π.χ. τη μόλυνση της θάλασσας με πετρέλαιο, στις **περιπτώσεις ευθύνης από πηγές αυξημένης ρύπανσης**, για το λόγο αυτό έχει προταθεί η θέσπιση σχετικής γενικής ρήτηρας για την ομοιόμορφη αντιμετώπιση όλων των παραπάνω περιπτώσεων²⁴¹.

XIII. Η Σύμβαση του Λουγκάνο περί αστικής ευθύνης για ζημίες από δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον

Με πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρώπης υπογράφηκε στις 22 Ιουνίου 1993 στο Λουγκάνο η Διεθνής Σύμβαση αστικής ευθύνης για ζημίες από δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον η οποία όμως δεν έχει κυρωθεί ακόμη από τη χώρα μας. Με τη Σύμβαση εισάγεται **γνήσια αντικειμενική ευθύνη του φορέα δραστηριότητας επικίνδυνης για το περιβάλλον**. Επικίνδυνες θεωρούνται οι κατ' επάγγελμα ασκούμενες δραστηριότητες κατά τη διενέργεια των οποίων χρησιμοποιούνται επικίνδυνες ουσίες, γενετικά μεταλλαγμένοι οργανισμοί και μικροοργανισμοί, όπως και η λειτουργία εγκαταστάσεων για διαχείριση απορριμμάτων²⁴².

Υπόχρεος αποκατάστασης είναι ο φορέας της εν δυνάμει επικίνδυνης δραστηριότητας, ενώ εισάγεται **ευθύνη εις ολόκληρον** των φορέων περισσότερων

²⁴⁰ Βλ. και Γεωργιάδη σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 914-938 εισαγ. παρατ., αρ. 34.

²⁴¹ *Καράκωστα*, Πηγές αυξημένης ρυπάνσεως του ζωτικού χώρου και η αντιμετώπισή τους από το ιδιωτικό δίκαιο, ΝοΒ 31, σελ. 1314 και 1321 επ.

²⁴² Βλ. σχετικά *Καράκωστα*, Σύμβαση αστικής ευθύνης για δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον, ΝοΒ 42, σελ. 156 επ.

πηγών επικίνδυνων δραστηριοτήτων, εφόσον δεν είναι δυνατός ο ακριβής προσδιορισμός του ποσοστού συμμετοχής καθενός στη ζημία.

Ο φορέας της επικίνδυνης δραστηριότητας **απαλλάσσεται**, εάν αποδείξει ότι η ζημία: α) οφείλεται σε ανώτερη βία, π.χ. πολεμική ενέργεια, εξέγερση ή εξαιρετικό και αναπόφευκτο γεγονός, β) προκλήθηκε από τρίτο πρόσωπο με πρόθεση, παρόλο που είχαν ληφθεί όλα τα αναγκαία μέτρα ασφαλείας, γ) προκλήθηκε παρά τη συμμόρφωση προς τις επιταγές και τα μέτρα που επιβάλλει η δημόσια αρχή, δ) προήλθε από ρύπανση σε ανεκτά όρια στο πλαίσιο συνήθων τοπικών συνθηκών ή ε) προκλήθηκε από δραστηριότητα που επιχειρήθηκε προς όφελος του ζημιωθέντος, υπό την προϋπόθεση ότι η έκθεση του τελευταίου στους κινδύνους της επικίνδυνης δραστηριότητας ήταν εύλογη.

Ως **ζημία** νοείται, εκτός από τη ζημία σε πρόσωπα ή πράγματα, και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος που κατά ευρύ ορισμό περιλαμβάνει και ζημίες σε πολιτιστικά αγαθά. Αποζημίωση δεν προβλέπεται στις περιπτώσεις θανάτου, τραυματισμού ή ζημιών που προκαλούνται από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, εάν το ύψος τους δεν υπερβαίνει τις δαπάνες για τα μέτρα που ελήφθησαν ή πρέπει να ληφθούν για την αποκατάσταση του περιβάλλοντος. Στη ζημία περιλαμβάνονται και τα έξοδα για τη λήψη μέτρων προνοίας ή προστασίας καθώς και για την κάλυψη ζημιών που ενδεχομένως προκαλούνται από τα μέτρα αυτά.

Η Σύμβαση ορίζει ότι **δικαιούχος** της αποζημίωσης για ζημίες από προληπτικά μέτρα είναι όποιος προέβη στη λήψη των μέτρων, ο δικαιούχος όμως των δαπανών για αποκαταστατικά μέτρα μένει να προσδιοριστεί από τον εθνικό νομοθέτη.

XIV. Ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων για περιβαλλοντικές ζημίες

Η ευθύνη του παραγωγού διαπλάστηκε από την ελληνική νομολογία πολύ πριν τη θέσπιση του κοινοτικής προέλευσης ν. 2251/1994 με πρότυπο την αδικοπρακτική ευθύνη και γνώμονα τη συναλλακτική υποχρέωση προστασίας του

καταναλωτή²⁴³. Η αρχή της προστασίας του καταναλωτή μπορεί να επεκταθεί στο δίκαιο του περιβάλλοντος. Ο νόμος μπορεί να ερμηνευτεί δηλαδή με τέτοιο τρόπο ώστε να εμπίπτει στο προστατευτικό του πεδίο η αποκατάσταση ζημιών στο περιβάλλον.

Σύμφωνα με το άρθρ. 6 παρ. 1 ο παραγωγός ευθύνεται για κάθε ζημία που οφείλεται σε ελάττωμα του προϊόντός του. **Εάν η ζημία προξενείται σε περιβαλλοντικό αγαθό**, τότε ο καταναλωτής θα έχει αξίωση αποζημίωσης με βάση τις διατάξεις του ΑΚ και του ν. 1650/1986 ή τις αξιώσεις από τις διατάξεις του ν. 2251/1994, καθώς η διάταξη του άρθρ. 6 παρ. 1 αποτελεί ιδρυτικό της ευθύνης κανόνα δικαίου. Η διάταξη θεσπίζει **αντικειμενική ευθύνη**.

Ως προς τα στοιχεία του πραγματικού της: η έννοια του **παραγωγού** (άρθρ. 6 παρ. 2 α, 3, 4) περιλαμβάνει όχι μόνο τον παραγωγό, αλλά και τον οιονεί παραγωγό, τον εισαγωγέα και σε ορισμένες περιπτώσεις και τον προμηθευτή του προϊόντος. Οι συνεργάτες-υπάλληλοι του παραγωγού αποκλείονται από την ευθύνη, καθώς σκοπός είναι η ευθύνη του παραγωγού-επιχειρηματία. Ως παραγωγός νοείται ο παραγωγός του τελικού προϊόντος, της ελαττωματικής πρώτης ύλης, καθώς και ο παραγωγός ελαττωματικού συστατικού μέρους του προϊόντος. Επίσης, κατά πλάσμα δικαίου, θεωρείται παραγωγός και κάθε πρόσωπο που εμφανίζεται ως παραγωγός του προϊόντος επιθέτοντας σε αυτό την επωνυμία του, το σήμα ή άλλο διακριτικό του γνώρισμα δημιουργώντας έτσι την εντύπωση στις συναλλαγές ότι είναι ο παραγωγός (οιονεί παραγωγός).

Ως **προϊόν** θεωρείται κάθε ενσώματο αντικείμενο κατά την ΑΚ 947 παρ.1. Επομένως εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της διάταξης **και τα απόβλητα** που αποτελούν κατάλοιπα βιομηχανικής παραγωγής και προορίζονται για ανακύκλωση ή περαιτέρω χρήση ως πρώτη ύλη.

Ελαττωματικό είναι το προϊόν, αν δεν παρέχει την εύλογα αναμενόμενη στις συναλλαγές ασφάλεια. Ο ορίζοντας προσδοκίας σχετικά με την ασφάλεια του προϊόντος είναι **αντικειμενικός**. Κρίσιμο είναι όχι το τι αναμένει το σύνολο των καταναλωτών, αλλά τι αναμένει ο κύκλος των αποδεκτών ή των προσώπων που σχετίζονται με το συγκεκριμένο προϊόν.

²⁴³ Γενικά για την ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων πρβλ. *Καράκωστα*, Η ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα. Νομολογιακή διάπλαση και νομοθετική ρύθμιση (Ν. 1961/1991 και Ν. 2251/1994), 1995. Βλ. και *Καράκωστα*, Προστασία του καταναλωτή, 2005.

Σχετικά με την **αποκαταστατέα ζημία**²⁴⁴, κρίσιμος είναι ο σκοπός της οδηγίας που ήταν να εξασφαλίσει ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας του καταναλωτή ελαττωματικού προϊόντος. Αποκαθίσταται έτσι η περιουσιακή ζημία σε πράγματα, σε περιουσιακά στοιχεία του καταναλωτή αλλά το ελαττωματικό προϊόν και το πράγμα που ζημιώθηκε πρέπει να προορίζεται και να χρησιμοποιήθηκε για ιδιωτική χρήση ή κατανάλωση. Όμως κατά τις παραπάνω αναπτύξεις ο νόμος έχει σκοπό να προστατεύσει εκτός από τα περιουσιακά **και τα προσωπικά αγαθά** του καταναλωτή που υπέστησαν ζημία, δηλαδή και τα αγαθά της προσωπικότητάς του. **Η προσβολή των αγαθών του περιβάλλοντος αποτελεί, όπως έχει σημειωθεί, προσβολή της προσωπικότητας**, με αποτέλεσμα να αποκαθίσταται η σχετική ζημία κατά τις διατάξεις του ν. 2251/1994. Ο ν. 2251/1994 δεν **περιέλαβε όμως στο προστατευτικό του πεδίο την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης και της ψυχικής οδύνης**, για τις οποίες όρισε ότι ισχύουν οι γενικές διατάξεις.

XV. Ευθύνη του παρέχοντος υπηρεσίες για περιβαλλοντικές ζημιές

Ο νόμος 2251/1994 με τη διάταξη του άρθρ. 8 επιδιώκει να προστατεύσει τα αγαθά τα οποία προσβάλλονται κατά την παροχή υπηρεσιών²⁴⁵, π.χ. τουριστικών²⁴⁶, ιατρικών, νομικών (αμφ.) κ.λπ. Σε αυτά τα αγαθά περιλαμβάνεται και το περιβάλλον. Η διάταξη του άρθρ. 8 παρ. 1 αποτελεί **ιδρυτικό της ευθύνης κανόνα δικαίου**. Πρόκειται για παράλληλη με το άρθρ. 6 του ν. 2251/1994 ρύθμιση για την προστασία του καταναλωτή στο πεδίο της παροχής υπηρεσιών με ομοιότητες και διαφορές προς την ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων.

Προϋποθέσεις εφαρμογής της διάταξης είναι: Πρώτον, η **παροχή υπηρεσιών**. Η ζημία θα πρέπει να έχει προκληθεί κατά την παροχή υπηρεσίας, η οποία θα πρέπει να παρέχεται ανεξάρτητα και στο πλαίσιο επαγγελματικής δραστηριότητας. Ο παρέχων την υπηρεσία δηλαδή δεν θα πρέπει να δεσμεύεται από οδηγίες του αποδέκτη των υπηρεσιών και επίσης θα πρέπει να προσδοκά κέρδος. Δεν συνιστά υπηρεσία η κατασκευή προϊόντων ή η μεταβίβαση εμπράγματων δικαιωμάτων ή

²⁴⁴ Βλ. *Καράκωστα*, Η ζημία στο πλαίσιο της ευθύνης του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων, ΔΕΕ 2007, σελ. 525.

²⁴⁵ Για την ευθύνη του παρέχοντος υπηρεσίες βλ. *Καράκωστα*, Προστασία του καταναλωτή, 2005, *Αυγουστιανάκη* σε Σταθόπουλου, Χιωτέλλη, Αυγουστιανάκη, Κοινοτικό Αστικό Δίκαιο Ι, 1995, σελ. 156 επ.

²⁴⁶ Βλ. *Καράκωστα*, Η ευθύνη του παρέχοντος τουριστικές υπηρεσίες, ΧρΙΔ 2001, σελ. 481.

δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Επίσης δεν προβλέπεται ευθύνη για παράλειψη παροχής υπηρεσιών. Για τη γέννηση της ευθύνης απαιτείται **υπαιτιότητα**, η οποία εν προκειμένω τεκμαίρεται²⁴⁷. Στο νόμο αναφέρονται ως **κριτήρια** για την έλλειψή της η ευλόγως προσδοκώμενη ασφάλεια και το σύνολο των ειδικών συνθηκών (άρθρ. 8 παρ. 4). Πρόκειται για ειδικότερους προσδιοριστικούς παράγοντες των συναλλακτικών υποχρεώσεων πρόνοιας κατά την παροχή συγκεκριμένης υπηρεσίας. Στο σημείο αυτό μπορεί να εφαρμοστεί σωρευτικά ο ν. 2251/1994 και ο ν. 1650/1986, στο βαθμό που ο δεύτερος θεσπίζει τους γενικούς και ειδικούς όρους που θέτει η διοίκηση αλλά και τους περιβαλλοντικούς όρους που υποβάλλει ο φορέας της επιχείρησης στην έγκριση της διοίκησης.

Το στοιχείο του **παρانونόμου** δεν αναφέρεται ρητώς στη σχετική διάταξη, δεν θα πρέπει όμως να υπάρχει σοβαρή αμφιβολία ότι αυτό σε κάθε περίπτωση απαιτείται, καθώς αποτελεί αυτονόητο και δεδομένο όρο του καταλογισμού της ευθύνης και η διάταξη παραπέμπει για την πλήρωση του στοιχείου αυτού στο σύνολο της έννομης τάξης, όπως η ΑΚ 914.

Αναγκαία προϋπόθεση εφαρμογής της διάταξης είναι και η επέλευση **ζημίας**. Ο νόμος σε αντίθεση με την ευθύνη του παραγωγού δεν περιέχει στο σημείο αυτό ορισμό της ζημίας. Σύμφωνα με την κρατούσα στη θεωρία και τη νομολογία γνώμη όμως ζημία θεωρείται κάθε βλάβη που προκαλείται στα υλικά ή άυλα αγαθά του προσώπου²⁴⁸. Έτσι **και η ζημία στο περιβάλλον** αποκαθίσταται, αφού στον προστατευτικό σκοπό της διάταξης περιλαμβάνονται και τα προσωπικά αγαθά του λήπτη της υπηρεσίας, στα οποία ανήκει και το περιβάλλον ως στοιχείο της προσωπικότητας. Τέλος, απαιτείται **αιτιώδης συνάφεια** μεταξύ της παροχής της υπηρεσίας και της επέλευσης της περιβαλλοντικής ζημίας.

Ως προς το **βάρος απόδειξης** πρέπει να σημειωθούν τα εξής: από το συνδυασμό της παρ. 1 του άρθρ. 8 με την παρ. 3 του ίδιου άρθρου προκύπτει ότι ο ζημιωθείς θα πρέπει να αποδείξει τη ζημία, την παροχή υπηρεσίας και τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ τους, ενώ ο εναγόμενος θα πρέπει να αποδείξει την έλλειψη υπαιτιότητάς του, δηλαδή ότι παρείχε τις υπηρεσίες σύμφωνα με την ευλόγως αναμενόμενη ασφάλεια. Θεσπίζεται έτσι στο άρθρ. 8 **νόθος αντικειμενική ευθύνη**.

²⁴⁷ Βλ. Δέλλιον, Το τεκμήριο υπαιτιότητας του παρέχοντος υπηρεσίες, Αρμ 2004, σελ. 189.

²⁴⁸ Βλ. Σταθόπουλου, Γενικό Ενοχικό, σελ. 141 επ.

XVI. Η συμβολή των διατάξεων των άρθρ. 730 επ. ΑΚ για τη διοίκηση αλλοτριών στην προστασία του περιβάλλοντος

Το ιδιωτικό δίκαιο, όπως κατέστη σαφές από τις παραπάνω αναλύσεις, ενεργοποιείται μόνο εμμέσως για την προστασία του περιβάλλοντος, όταν υφίσταται προσβολή ή διακινδύνευση ιδιωτικών εννόμων αγαθών, παρ' όλα αυτά όμως προσφέρει ικανοποιητική προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών. Η προστασία όμως αυτή χρειάζεται ενίσχυση κυρίως ως προς την **προληπτική λειτουργία** που επιτελεί, αφού το δίκαιο της αποζημίωσης για παράδειγμα συμβάλλει στην προστασία του περιβάλλοντος σε κατασταλτικό επίπεδο, όχι όμως τόσο αποτελεσματικά σε προληπτικό, αφού σε αυτό το στάδιο ελλείπουν συνήθως ιδιωτικά έννομα αγαθά που χρήζουν προστασίας.

Οι διατάξεις των άρθρ. 730 επ. ΑΚ για τη διοίκηση αλλοτριών μπορούν να συμβάλλουν στην προληπτική προστασία του περιβάλλοντος, διότι συχνά ο γείτονας του φορέα της πηγής κινδύνου, πιθανολογώντας τον κίνδυνο, αναλαμβάνει το κόστος για τη μη επέλευση ζημίας στα αγαθά του, τα οποία αποτελούν και περιβαλλοντικά αγαθά, π.χ. παίρνει μέτρα για να αποφευχθεί η μόλυνση πηγής νερού από φυτοφάρμακα που χρησιμοποιεί ο γείτονας. **Τις δαπάνες αυτές μπορεί να τις αναζητήσει με βάση την ΑΚ 736 υπό ευνοϊκούς όρους**, αφού δεν απαιτείται υπαιτιότητα του κυρίου της υπόθεσης ούτε ζημία στο πρόσωπο του διοικητή της υπόθεσης ή/και του κυρίου²⁴⁹.

A. Προϋποθέσεις εφαρμογής της ΑΚ 736

1) Διοίκηση υπόθεσης

Η λήψη μέτρων από τον ιδιώτη με σκοπό αφενός τη μη επέλευση ζημίας σε αγαθά του φορέα της πηγής κινδύνου αφετέρου την αποφυγή βλαβών σε αγαθά του δικού του κύκλου αποτελεί χωρίς αμφιβολία διοίκηση υπόθεσης.

•

²⁴⁹ Γενικά για τη διοίκηση αλλοτριών βλ. μεταξύ άλλων *Μπόσδα*, Συμβολή εις την έννοιαν της διοικήσεως αλλοτριών, ΝοΒ 18 1970, σελ. 769.

2) Ξένη υπόθεση

Ξένη υπόθεση είναι για το διοικητή κάθε ζήτημα με νομική ή υλική φύση που αφορά την περιουσία ή το πρόσωπο κάποιου άλλου (κύριος της υπόθεσης)²⁵⁰. Πληρούται και εν προκειμένω η προϋπόθεση, διότι ο ιδιώτης λαμβάνει μέτρα για τη μη επέλευση ζημίας σε αγαθά του φορέα της πηγής κινδύνου, ώστε να αποφύγει βλάβες σε δικά του αγαθά.

3) Διοίκηση της υπόθεσης ως ξένης

Ο διοικητής πρέπει να έχει αφενός συνείδηση ότι η υπόθεση είναι ξένη, αφετέρου θέληση να τη διοικήσει ως ξένη²⁵¹, οι οποίες σε περιπτώσεις όπως η εξεταζόμενη τεκμαίρονται.

4) Έλλειψη εντολής

Εντολή είναι η ειδική έννομη σχέση που συνδέει το διοικητή και τον κύριο, με την οποία ο διοικητής έχει το δικαίωμα ή την υποχρέωση απέναντι στον κύριο να διοικεί την υπόθεση. Απορρέει από το νόμο ή από δικαιοπραξία.

5) Συμφέρον και θέληση του κυρίου

Η ανάληψη της διοίκησης πρέπει να ανταποκρίνεται στο συμφέρον και στην πραγματική ή εικαζόμενη θέληση του κυρίου. Για το συμφέρον του κυρίου αποφασιστική σημασία έχει η **κρίση ενός μέσου συνετού ανθρώπου**. Αναφορικά με τη θέλησή του, η εικαζόμενη θέληση λαμβάνεται υπόψη, όταν ελλείπει η πραγματική. Είναι **υποθετική και κρίνεται με βάση το πρόσωπο του κυρίου**. Αντίθετη βούληση δεν λαμβάνεται υπόψη εάν αντίκειται στο νόμο ή στα χρηστά ήθη (ΑΚ 730 παρ. 2).

²⁵⁰ Βλ. Φίλιο, Ενοχικό Ειδικό, 1997, σελ. 193.

²⁵¹ Βλ. Παπανικολάου σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ άρ. 730, αρ. 10.

Εφόσον ακολουθείται η εικαζόμενη βούληση του κυρίου, γεννάται αξίωση για την αποκατάσταση των δαπανών. Εφόσον δεν ακολουθείται η εικαζόμενη βούληση, δεν γεννάται η σχετική αξίωση. **Εάν όμως η μη πρόληψη ζημίας σε συγκεκριμένα έννομα αγαθά του φορέα της πηγής κινδύνου αντιβαίνει στο νόμο ή τα χρηστά ήθη, η βούλησή του δεν λαμβάνεται υπόψη.** Η ανάληψη της διοίκησης ανταποκρίνεται στο συμφέρον του και γεννάται η σχετική αξίωση για απόδοση των δαπανών. Εάν αντίθετα η μη πρόληψη της ζημίας δεν αντίκειται στο νόμο ή τα χρηστά ήθη δεν γεννάται καταρχήν αξίωση για απόδοση των δαπανών. Στην περίπτωση που μας ενδιαφέρει ερευνάται, εάν η μη πρόληψη ζημίας σε συγκεκριμένο περιβαλλοντικό αγαθό αντίκειται στο νόμο ή στα χρηστά ήθη. Έτσι γίνεται δεκτό ενόψει και του άρθρ. 24 Συντ. ότι: **εάν πρόκειται για ασήμαντη περιβαλλοντική ζημία δεν μπορεί να παρακαμφθεί η θέληση του κυρίου μόνο λόγω της τριτενέργειας του άρθρ. 24 Συντ. στο ιδιωτικό δίκαιο**²⁵². Ασήμαντη είναι η περιβαλλοντική ζημία, η οποία δεν συνεπάγεται βαριά ή μη αναστρέψιμη περιβαλλοντική βλάβη σύμφωνα και με την Αντζέντα 21 που υιοθετήθηκε από τον Ο.Η.Ε. στη Συνδιάσκεψη του Ρίο το 1992²⁵³. Σε αντίθετο αποτέλεσμα οδηγούμαστε στην περίπτωση της σημαντικής ζημίας.

B. Το εύρος της αξίωσης από την ΑΚ 736

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη η αξίωση περιλαμβάνει τις δαπάνες που έκανε ο διοικητής για την κανονική διεξαγωγή της υπόθεσης θεωρώντας δικαιολογημένα με βάση τις ιδιαίτερες συνθήκες της περίπτωσης ότι αυτές ήταν αναγκαίες²⁵⁴. Ζήτημα αποτελούν οι λεγόμενες **προληπτικές δαπάνες**, αυτές δηλαδή που στοχεύουν στην αποφυγή ζημιογόνων γεγονότων. Αυτές καταρχήν δεν αποκαθίστανται, γιατί δεν συνδέονται με συγκεκριμένη ζημία²⁵⁵. Το άρθρ. **300 ΑΚ** θα μπορούσε να αποτελέσει τη δικαιολογητική βάση για τη συμπερίληψη αυτών των δαπανών στην ΑΚ 736, διότι σκοπός είναι να αποδοθούν στο διοικητή οι δαπάνες για τις προσπάθειες που κατέβαλε και που αντιστοιχούν στις ανάγκες της υπόθεσης.

²⁵² Βλ. *Καράκωστα*, Περιβάλλον και Δίκαιο.. όπ. π., σελ. 564.

²⁵³ Βλ. *Καράκωστα*, όπ. π. (υποσημ. 252), σελ. 254 σημ. 18.

²⁵⁴ Για το ζήτημα υπολογισμού των δαπανών βλ. και ΑΠ 1235/1988.

²⁵⁵ Βλ. σχετικά *Φίλιου*, Γενικό Ενοχικό, 2004, § 89 Β.

Αυτή η συστηματική ερμηνεία της ΑΚ 736 σύμφωνα με την ΑΚ 300 ανταποκρίνεται στις **αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης** που κατοχυρώνονται τόσο στο άρθρ. 24 Συντ. όσο και στο άρθρ. 174 παρ. 2 ΣυνθΕΚ, με το να δίνεται βάρος περισσότερο στην πρόληψη παρά στην αποκατάσταση της ζημίας. Οι δαπάνες πάντως θα πρέπει να κατανέμονται ανάλογα, στο μέτρο που εξυπηρετούν συγχρόνως και το συμφέρον του διοικητή²⁵⁶. Περαιτέρω, αν δεν συντρέχουν οι όροι του άρθρ. 736 ΑΚ, ο διοικητής αλλοτρίων δικαιούται να ζητήσει την απόδοση των δαπανών, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρ. 737 ΑΚ μόνο κατά τις διατάξεις για τον αδικαιολόγητο πλουτισμό²⁵⁷.

²⁵⁶ Βλ. Παπανικολάου σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ 736, αρ. 6.

²⁵⁷ Βλ. μεταξύ άλλων ΕφΘεσ 448/1995 Αρμ 49, σελ. 1002.

Μέρος Δεύτερο

Η Οδηγία 2004/35/EK για την περιβαλλοντική ευθύνη

Ι. Γενικές παρατηρήσεις

Στις 21.4.2004 θεσπίστηκε με βάση το άρθρ. 175 ΣυνθΕΚ η Οδηγία 2004/35/EK²⁵⁸ για την **περιβαλλοντική ευθύνη** κατά τη διαδικασία της συναπόφασης Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου με σκοπό την **πρόληψη και την αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών**. Πρόκειται για περίπτωση **αντικειμενικής ευθύνης**, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Πρόσφατα, και συγκεκριμένα τον Σεπτέμβριο του 2008, δόθηκε στη δημοσιότητα από το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. **σχέδιο προεδρικού διατάγματος**, που προβλέπει την κατ' εξουσιοδότησή του έκδοση κανονιστικών πράξεων, για την ενσωμάτωση της Οδηγίας στο ελληνικό δίκαιο²⁵⁹, όπως αυτή ισχύει μετά την τροποποίησή της με το άρθρ. 15 της Οδηγίας 2006/21/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15^{ης} Μαρτίου 2006. Στα επόμενα κεφάλαια θα αναλυθούν οι ρυθμίσεις της Οδηγίας και οι αντίστοιχες ρυθμίσεις του σχεδίου προεδρικού διατάγματος σχετικά με τα στοιχεία και τις προϋποθέσεις της ευθύνης που θεσπίζεται, τις υποχρεώσεις των ρυπαινόντων και της αρμόδιας αρχής, καθώς και τις σημαντικές εξαιρέσεις από το πεδίο εφαρμογής της. Θα αναλυθούν επίσης τα δικαιώματα τρίτων καθώς και το ζήτημα ασφαλιστικής κάλυψης του περιβαλλοντικού κινδύνου. Όπου αναφέρονται άρθρα χωρίς περαιτέρω διευκρίνηση, πρόκειται για άρθρα της Οδηγίας.

²⁵⁸ ΕΕ L 143 της 30.4.2004, σελ. 56 έως 75.

²⁵⁹ Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική σελίδα του Υπουργείου.

II. Σύντομη ιστορική αναδρομή και επισκόπηση των ρυθμίσεων

Η Οδηγία προβλέπει ιδιόμορφη **sui generis ευθύνη**, η οποία συγκεντρώνει κατά την ορθότερη άποψη στοιχεία τόσο αστικού όσο και διοικητικού δικαίου²⁶⁰, δεν μπορεί πάντως να χαρακτηριστεί ως αστική ευθύνη. Η σχετική συζήτηση για την περιβαλλοντική ευθύνη άρχισε τον Μάιο του 1993 με την «Πράσινη Βίβλο»²⁶¹, συνεχίστηκε το 2000 με τη «Λευκή Βίβλο»²⁶² και κατέληξε στην **Πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής**²⁶³ ότι θα πρέπει να θεσπιστεί σχετικά μια Οδηγία-πλαίσιο.

Πρόκειται για τη συγκεκριμενοποίηση της **αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει»** στο πεδίο των περιβαλλοντικών ζημιών που προέρχονται από την εκμετάλλευση εγκαταστάσεων. Ενόψει της πληθώρας των διαθέσιμων νομοθετημάτων στα κράτη-μέλη σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη και της ελλειπούς εφαρμογής τους θεσπίστηκε η παραπάνω Οδηγία μετά από **δεκαετή διαδικασία διαμόρφωσης**²⁶⁴ με στόχο την εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών ως προς το ζήτημα αυτό.

Τα κράτη-μέλη υποχρεούνται στη δημιουργία ενός διοικητικού μηχανισμού μέσω του καθορισμού μιας **αρμόδιας αρχής** για την έγκαιρη πρόληψη ή, εάν αυτό δεν καταστεί εφικτό, για την ικανοποιητική αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών, των προσβολών δηλαδή σε περιβαλλοντικά αγαθά.

Προβλέπονται **δικαιώματα ιδιωτών**, τα οποία θα πρέπει να συγκεκριμενοποιήσουν τα κράτη-μέλη, τόσο ενώπιον της αρμόδιας αρχής όσο και ενώπιον δικαστηρίων. Επίσης, τα κράτη-μέλη **μπορούν να θεσπίσουν και αυτοτελή αστική ευθύνη** (άρθρ. 3 παρ. 3). Για την ερμηνεία των διατάξεων της Οδηγίας κρίσιμες είναι οι έννοιες που αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, όπως η **οικολογική γειτνίαση**, ενώ οι θέσεις της θεωρίας και της νομολογίας του

²⁶⁰ Βλ. *Κρεμλή*, Η Οδηγία 2004/35/EK του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, ΠερΔικ 3/2005, σελ. 384. Στο εν λόγω τεύχος η περιοδική έκδοση Περιβάλλον και Δίκαιο δημοσίευσε πολλές και εξαιρετικά χρήσιμες συμβολές για την Οδηγία για την περιβαλλοντική ευθύνη στο πλαίσιο σχετικού αφιερώματος.

²⁶¹ Βλ. *Καράκωστα*, Ευρωπαϊκή προοπτική του ιδιωτικού δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος, Δ 27, 356 επ.

²⁶² Βλ. *Καράκωστα*, *Καλαβρού*, Η Λευκή Βίβλος της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την ευθύνη λόγω ζημιών από τη ρύπανση του περιβάλλοντος, ΠερΔικ 2000, σελ. 531.

²⁶³ Διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EL&numdoc=52002PC0017&model=guichett

²⁶⁴ Για την πορεία της σχετικής διαβούλευσης βλ. *Κοντογιάννη*, *Σκούρτου*, *Παπανδρέου*, Προϋποθέσεις και περιορισμοί εφαρμογής οικονομικών μεθόδων για την ενσωμάτωση της Κοινοτικής Οδηγίας 2004/35/EK στην ελληνική έννομη τάξη, ΠερΔικ 2005, σελ. 392 σημ. 1.

ιδιωτικού δικαίου αναμένεται να συμβάλουν και εν προκειμένω στην επίλυση ζητημάτων, όπως το βάρος απόδειξης των προϋποθέσεων της ευθύνης, αν και η ίδια η ευθύνη δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αστική. Στη θεωρία επισημαίνεται πάντως ότι ορισμένες διατάξεις είναι **αστικοδικαϊκής προέλευσης**²⁶⁵. Επίσης, τα κράτη-μέλη έχουν **διακριτική ευχέρεια ως προς την επιλογή των μέσων συμμόρφωσης**, όπως π.χ. εάν το συγκεκριμένο σύστημα θα στηρίζεται περισσότερο στο αστικό ή στο διοικητικό δίκαιο ή σε συνδυασμό τους²⁶⁶.

III. Η ratio της θέσπισης της Οδηγίας και η σχέση με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει»

Ως δικαιολογητικός λόγος θέσπισης της Οδηγίας αναφέρεται (αιτ. σκ. 1) το γεγονός ότι πολυάριθμες τοποθεσίες έχουν υποστεί ρύπανση, γεγονός που συνεπάγεται σοβαρούς κινδύνους για την ανθρώπινη υγεία, ενώ κατά τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται θεαματική επιτάχυνση της απώλειας της βιοποικιλότητας. Η Οδηγία, **βάσει των αρχών της ενσωμάτωσης, της αναλογικότητας και της επικουρικότητας**, αφομοιώνει τα διδάγματα της διεθνούς εμπειρίας και ιδίως την αρχή της πρόληψης και την εφαρμόζει σε ένα κοινό πλαίσιο εθνικών κανόνων. Το περιβάλλον αποτελεί άλλωστε **αυτόνομο έννομο αγαθό** της κοινοτικής έννομης τάξης.

Η περιβαλλοντική ευθύνη που θεσπίζεται με τη νέα Οδηγία αποτελεί εφαρμογή της γνωστής αρχής **«ο ρυπαίνων πληρώνει»**. Η αρχή αυτή συνιστά κανόνα του κοινοτικού δικαίου, ο οποίος υπερισχύει σύμφωνα με το άρθρ. 28 παρ. 2 και 3 Συντ. κάθε αντίθετης διάταξης της ελληνικής νομοθεσίας. Σύμφωνα και με τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η εν λόγω αρχή έχει ως περιεχόμενο την ανάληψη από το φορέα έργου ή δραστηριότητας, από την οποία προκαλείται οικολογική ζημία, του κόστους αποκατάστασής της, εφόσον είναι υπαίτιος για την πρόκληση της συγκεκριμένης βλάβης²⁶⁷. Στην εσωτερική έννομη

²⁶⁵ Βλ. *Bergkamp*, The Proposed Environmental Liability Directive, *European Environmental Law Review*, Nov. 2002, 294 (Part I) – Dec. 2002, 327 (Part II) Nov. 2002, σελ. 295.

²⁶⁶ Βλ. *Κρεμλή*, όπ. π., σελ. 386.

²⁶⁷ Βλ. *Καράκωστα*, Η κοινοτική αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» (άρθρο 174 ΣυνθΕΚ) στο πλαίσιο της αστικής ευθύνης, *ΠεριΔικ* 2002, σελ. 30.

τάξη θεμελιώνεται στο άρθρ. 24 Συντ. και εξειδικεύεται στο άρθρ. 29 του ν. 1650/1986, καθώς και στις διατάξεις του ΑΚ σχετικά με την αδιοπρακτική ευθύνη.

Πράγματι, η αρχή αυτή διαπνέει την Οδηγία, αφού ο φορέας εκμετάλλευσης (ρυπαίνων), η δραστηριότητα (πράξη ή παράλειψη) του οποίου προκάλεσε την περιβαλλοντική ζημία ή την επικείμενη απειλή μιας τέτοιας ζημίας, θα πρέπει να καταστεί **υπεύθυνος για την χρηματική αποκατάστασή της**. Η περιβαλλοντική ευθύνη θεσπίζεται έτσι, όπως προκύπτει και από το άρθρ. 1 και τη δεύτερη αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας, με σκοπό σε πρώτο στάδιο τη **λήψη προληπτικών μέτρων** από τους φορείς εκμετάλλευσης, ώστε να αποφύγουν την τυχόν ευθύνη τους και σε επόμενο στάδιο την **αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας**.

Θεμελιώδης αρχή της οδηγίας είναι λοιπόν ότι ο φορέας εκμετάλλευσης, δραστηριότητα του οποίου προκάλεσε την περιβαλλοντική ζημία είναι **οικονομικά υπεύθυνος**, όπως καθίσταται σαφές και στο άρθρ. 2 του σχεδίου προεδρικού διατάγματος (εφεξής σχεδίου π.δ.). Έτσι, ιδρύονται για τους φορείς εκμετάλλευσης **υποχρεώσεις**, όπως η υποχρέωση λήψης προληπτικών μέτρων και μέτρων αποκατάστασης του περιβάλλοντος ή καταβολής του σχετικού κόστους. Σημαντικές για τον ακριβή προσδιορισμό των σχετικών υποχρεώσεων είναι και οι **αρχές της αειφόρου ανάπτυξης, της πρόληψης και της αναλογικότητας**²⁶⁸. Πολύ σημαντικά είναι και τα ειδικά μέτρα για την **αποκατάσταση ζημιών in natura σε προστατευόμενα είδη και βιοτόπους**.

Με τον τρόπο αυτό η Οδηγία στοχεύει να εξασφαλίσει την **εφαρμογή ενός ελάχιστου κοινού πλαισίου κανόνων** για όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο σημείο αυτό ακούμαστε να αναφέρουμε σχετικά ότι τα κράτη-μέλη, όπως συμβαίνει άλλωστε με κάθε Οδηγία, δεσμεύονται μόνο ως προς το σκοπό, ενώ ως προς τα μέσα με τα οποία θα επιτύχουν το σκοπό έχουν περιθώριο εκτίμησης. Θα πρέπει πάντως να εφαρμόσουν τη συγκεκριμένη Οδηγία με γνώμονα τη μέγιστη δυνατή **προστασία του περιβάλλοντος**, συγχρόνως όμως να λάβουν υπόψη τους και **άλλες παραμέτρους**, κυρίως την οικονομική, έτσι ώστε να μην επιβαρυνθούν υπέρογκα οι επιχειρήσεις και κυρίως να μπορέσει να τους παρασχεθεί επαρκής ασφαλιστική κάλυψη, η οποία πάντως σύμφωνα με την Οδηγία είναι προαιρετική.

²⁶⁸ Σημεία 2 και 3 του Προοιμίου.

IV. Το καθεστώς που θεσπίζει η Οδηγία

Ο κοινοτικός νομοθέτης με την Οδηγία 2004/35/EK για την περιβαλλοντική ευθύνη **δεν στόχευσε στη μέχρι τελευταίας λεπτομέρειας εναρμόνιση** των εθνικών νομοθεσιών στο συγκεκριμένο πεδίο, αλλά στη θέσπιση ενός πλαισίου²⁶⁹ ρυθμίσεων, όπως ήδη ειπώθηκε, που σκοπό έχουν την διασφάλιση ενός ελάχιστου κοινού παρονομαστή για τη ρύθμιση της περιβαλλοντικής ευθύνης στα κράτη-μέλη. Για παράδειγμα στο άρθρ. 14 παρέχεται η **ευχέρεια στα κράτη-μέλη να θεσπίσουν υποχρεωτική ασφάλιση**, ενώ η ίδια η Οδηγία δεν προέβλεψε σχετική υποχρέωση. Το άρθρ. **176 ΣυνθΕΚ**, σύμφωνα με το οποίο τα κράτη-μέλη έχουν τη δυνατότητα να διατηρήσουν ή να θεσπίσουν αυστηρότερα μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος, ισχύει δηλαδή και σχετικά με τις ρυθμίσεις της συγκεκριμένης Οδηγίας²⁷⁰ **και εν μέρει γίνεται χρήση του στο σχέδιο π.δ.**, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια.

Η ευθύνη που θεσπίζεται με την Οδηγία στις περισσότερες των περιπτώσεων είναι **αντικειμενική**, δηλαδή ανεξάρτητη από υπαιτιότητα, ενώ για δραστηριότητες εξ ορισμού μη επικίνδυνες προβλέπεται στην Οδηγία **υποκειμενική ευθύνη** μόνο για ζημία προστατευόμενων ειδών και φυσικών οικοτόπων (**ζημία στη βιοποικιλότητα**).

Στο άρθρ. 3 παρ. 1 θεσπίζεται έτσι αντικειμενική ευθύνη για «περιβαλλοντική ζημία που προκαλεί η άσκηση οιασδήποτε από τις επαγγελματικές δραστηριότητες που απαριθμούνται στο Παράρτημα ΙΙΙ» σε συνδυασμό και με την Οδηγία 96/61/EK²⁷¹, στο Παράρτημα Ι της οποίας περιλαμβάνεται πλήθος βιομηχανικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται για **δραστηριότητες που έχουν μεγάλη πιθανότητα να προκαλέσουν βλάβη σε περιβαλλοντικά αγαθά**, όπως απορρίψεις επικίνδυνων ουσιών, παραγωγή γενετικά τροποποιημένων οργανισμών κ.ά.

Αποκαθίσταται η **ζημία στα προστατευόμενα είδη και οικοτόπους, στα ύδατα και στο έδαφος** (άρθρ. 2 παρ. 1 α' έως γ'). Αξιοσημείωτο είναι το ότι **δεν καλύπτεται η ζημία του αέρος**, γεγονός το οποίο προφανώς οφείλεται στη δυσκολία να εντοπιστεί ο ρυπαίνων, αφού στον αέρα η ρύπανση είναι διάχυτη. Ως

²⁶⁹ Πρβλ. το άρ. 1 της Οδηγίας.

²⁷⁰ Για παράδειγμα, το Ηνωμένο Βασίλειο έχει αυστηρότερη νομοθεσία για ζητήματα περιβαλλοντικής ευθύνης την οποία αναμένεται να διατηρήσει, βλ. *Κρεμλί*, όπ. π., σελ. 385.

²⁷¹ Σε συμμόρφωση με την οποία εκδόθηκε η ΚΥΑ 15393/2332 (ΦΕΚ Β' 1022/5.8.2002) από τους Υπουργούς Οικονομίας και Οικονομικών και ΠΕΧΩΔΕ.

περιβαλλοντική ζημία ορίζεται γενικά (άρθρ. 2 παρ. 2) η μετρήσιμη (άμεση ή έμμεση) δυσμενής μεταβολή φυσικού πόρου ή η μετρήσιμη υποβάθμιση υπηρεσίας συνδεδεμένης με φυσικό πόρο.

Δεν περιλαμβάνεται έτσι στον ορισμό η βλάβη σε ιδιωτικά αγαθά²⁷² υπό την επιφύλαξη όμως των εθνικών νομοθεσιών²⁷³. Επομένως, το δικαίωμα αποζημίωσης κατά τις διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου ασκείται εκ παραλλήλου με τις διατάξεις της Οδηγίας. Η ιδιωτικού δικαίου ευθύνη διαχωρίζεται με τη σκέψη ότι οι σχετικές ζημίες καλύπτονται ήδη από τη νομοθεσία των κρατών μελών. Σχετικό είναι το άρθρ. 4 παρ. 5 του σχεδίου π.δ., σύμφωνα με το οποίο «το παρόν διάταγμα δεν παρέχει το δικαίωμα σε ιδιώτες να διεκδικήσουν αποζημίωση συνεπεία περιβαλλοντικής ζημίας ή επικείμενης απειλής τέτοιας ζημίας ούτε θίγει δικαιώματα αποζημίωσης που πηγάζουν από άλλες διατάξεις της υφιστάμενης νομοθεσίας». Ο ιδιώτης μπορεί να στραφεί μόνο έμμεσα κατά της Αρχής και στη συνέχεια αυτή κατά του υπευθύνου, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Ζημία στη βιοποικιλότητα είναι η ζημία στα προστατευόμενα είδη και οικοτόπους που προστατεύονται ήδη με κοινοτικές Οδηγίες²⁷⁴, δηλαδή οποιαδήποτε ζημία έχει σημαντικά δυσμενείς συνέπειες για την επίτευξη ή τη συντήρηση της ευνοϊκής κατάστασης αυτών των οικοτόπων ή ειδών. Ως **ζημία των υδάτων** νοείται οποιαδήποτε ζημία επηρεάζει δυσμενώς σε σημαντικό βαθμό την οικολογική, χημική ή/και ποσοτική σύστασή τους ή/και το οικολογικό δυναμικό τους σύμφωνα με την Οδηγία-πλαίσιο για τα νερά 2000/60/EK.

Ως **ζημία του εδάφους**, η οποία επίσης αποκαθίσταται, θεωρείται οποιαδήποτε ρύπανση του εδάφους, η οποία δημιουργεί σοβαρό κίνδυνο δυσμενών συνεπειών για την ανθρώπινη υγεία ως αποτέλεσμα της άμεσης ή έμμεσης εισαγωγής εντός του εδάφους ή στο υπέδαφος, ουσιών, παρασκευασμάτων, οργανισμών ή μικροοργανισμών. Στο σημείο αυτό καθίσταται εμφανής η σύνδεση των αγαθών της προσωπικότητας, όπως είναι η υγεία, με την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών, αφού στη συγκεκριμένη περίπτωση αποκαθίσταται η

²⁷² Βλ. Χατζηγιαννάκη, Οι έννοιες της περιβαλλοντικής ευθύνης και ζημίας – Πεδίο εφαρμογής και συνέπειες για τους φορείς εκμετάλλευσης, ΠερΔικ 2005, σελ. 400.

²⁷³ Βλ. Λακορόνια, Η αστική ευθύνη στο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος. Η νέα Οδηγία 2004/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21^{ης} Απριλίου 2004 σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, Ενέργεια και Δίκαιο, σελ. 46.

²⁷⁴ Βλ. σχετικά την Οδηγία 79/409/EK για τα πτηνά και την 92/43/ΕΟΚ για το δίκτυο Natura 2000.

περιβαλλοντική ζημία μόνο στο μέτρο που απειλείται η ανθρώπινη υγεία σύμφωνα και με την αιτιολογική σκέψη 8 της Οδηγίας.

Ως **αποκατάσταση των φυσικών πόρων** στην προτέρα κατάσταση νοείται η αποκατάσταση, επανόρθωση ή αντικατάσταση των φυσικών πόρων που υπέστησαν ζημία ή η εξασφάλιση εναλλακτικών δυνατοτήτων ισοδύναμων προς τους εν λόγω πόρους (άρθρ. 2 παρ. 11). Εάν όμως η αποκατάσταση αυτή δεν είναι δυνατή, τότε θα πρέπει να υπολογιστεί η αποζημίωση που πρέπει να καταβληθεί στους δικαιούχους²⁷⁵.

Τους ορισμούς που περιέχονται στην Οδηγία επαναλαμβάνει το σχέδιο π.δ. με ελάχιστες διαφοροποιήσεις στη διατύπωση στο άρθρ. 3 με τίτλο «Ορισμοί».

Για τις υπόλοιπες δραστηριότητες, οι οποίες είναι εξ ορισμού μη επικίνδυνες και δεν περιλαμβάνονται στο Παράρτημα III, προβλέπεται στην Οδηγία υποκειμενική ευθύνη μόνο για ζημία προστατευόμενων ειδών και φυσικών οικοτόπων (**ζημία στη βιοποικιλότητα**). Το **σχέδιο π.δ. διαφοροποιείται** όμως στην περίπτωση αυτή θεσπίζοντας **αυστηρότερη ρύθμιση** και συγκεκριμένα αντικειμενική ευθύνη στο άρθρ. 4 παρ. 1 β), παρέχοντας έτσι αυξημένη προστασία σε σχέση με την πρόβλεψη της Οδηγίας. Επίσης, σύμφωνα με την παρ. 2 εδ. α' του ίδιου άρθρου είναι δυνατόν με κοινές αποφάσεις του Υπουργού ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. και του κατά περίπτωση συναρμόδιου Υπουργού **να εντάσσονται στο πεδίο εφαρμογής του π.δ. και άλλες επαγγελματικές δραστηριότητες** εκτός από αυτές που απαριθμούνται στο Παράρτημα III.

Σχετικά με το **χρονικό πεδίο εφαρμογής** της Οδηγίας πρέπει να σημειωθεί ότι οι ρυθμίσεις της δεν εφαρμόζονται πριν από την ημερομηνία κατά την οποία λήγει η προθεσμία ενσωμάτωσής της στην εθνική έννομη τάξη (30.4.2007). Επίσης, το άρθρ. 17 ορίζει τις περιπτώσεις περαιτέρω εξαιρέσεων από το χρονικό πεδίο εφαρμογής της. Η **παραγραφή** ορίζεται τριακονταετής, αφότου έλαβε χώρα η εκπομπή, το γεγονός ή το ατύχημα που προκάλεσε τη ζημία (άρθρ. 17 γ' περίπτωση).

Το σχέδιο π.δ. περιέχει διάταξη (άρθρ. 19 παρ. 1), σύμφωνα με την οποία το καθεστώς ευθύνης που θεσπίζει η Οδηγία δεν εφαρμόζεται σε ζημία που προκλήθηκε από εκπομπή, γεγονός ή ατύχημα που έλαβε χώρα πριν από τη θέση σε ισχύ του διατάγματος. Το διάταγμα όμως δεν έχει ακόμη (Νοέμβριος 2008) τεθεί σε ισχύ. Μεσολαβεί επομένως ένα χρονικό διάστημα από τη λήξη της προθεσμίας

²⁷⁵ Κοντογιάννη, Σκούρτου, Παπανδρέου, όπ. π., σελ. 394.

ενσωμάτωσης, κατά το οποίο οι ρυθμίσεις της Οδηγίας εφαρμόζονται παρά την αντίθετη ρύθμιση του σχεδίου π.δ. και παρά το ότι δεν έχουν ενσωματωθεί με συγκεκριμένη πράξη στην έννομη τάξη μας σύμφωνα με τη θεωρία περί **άμεσης εφαρμογής των κοινοτικών Οδηγιών** όπως την έχει αναπτύξει το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στη νομολογία του (απόφαση Francovich κ.ά.).

V. Προϋποθέσεις γέννησης της ευθύνης

Η Οδηγία προβλέπει τις εξής προϋποθέσεις για τη γέννηση ευθύνης του φορέα της εκμετάλλευσης προς αποζημίωση:

A. Πράξη ή παράλειψη του φορέα εκμετάλλευσης

Πρόκειται για γεγονός μέσα στη σφαίρα επιρροής του φορέα της εκμετάλλευσης, δηλαδή μέσα στο πλαίσιο της εκμετάλλευσης και **σε πολλές περιπτώσεις θα συνίσταται στη μη λήψη των απαραίτητων μέτρων ασφαλείας.**

B. Ζημία

Προϋποτίθεται ζημία (άρθρ. 3 παρ. 1), η οποία αποφεύγεται να αποτιμηθεί χρηματικά, και από νομικής απόψεως ταυτίζεται με το κόστος των απαιτούμενων μέτρων για την πρόληψη ή την αποκατάστασή της²⁷⁶. Οι τρεις μορφές ζημίας (ζημία εδάφους, βιοποικιλότητας και υδάτων) που αποκαθίστανται στο πλαίσιο της παρούσας Οδηγίας αναλύθηκαν εκτενώς στην προηγούμενη παράγραφο.

Γ. Αιτιώδης σύνδεσμος

Μεταξύ των παραπάνω προϋποθέσεων πρέπει να υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος (άρθρ. 4 παρ. 5 και άρθρ. 11 παρ. 2²⁷⁷). Η προϋπόθεση του αιτιώδους συνδέσμου αποτυπώνεται κυρίως στην απαίτηση, η ζημία να είναι **συγκεκριμένη** και

²⁷⁶ Βλ. *Κρεμλή*, όπ. π., σελ. 387.

²⁷⁷ Πρβλ. και την αιτιολογική σκέψη 13 της Οδηγίας.

ποσοτικά προσδιορισμένη. Έτσι, η **διάχυτη ρύπανση** δεν καλύπτεται καταρχήν από την Οδηγία, εκτός και αν «είναι δυνατό να αποδειχθεί η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ζημίας και των δραστηριοτήτων μεμονωμένων φορέων εκμετάλλευσης». Η **ατμοσφαιρική ρύπανση** είναι π.χ. κατεξοχήν μορφή διάχυτης ρύπανσης, η οποία καταρχήν εξαιρείται από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, εκτός αν καταλήγει σε μία από τις τρεις μορφές ζημιών που καλύπτονται από την ευθύνη και αναφέρθηκαν παραπάνω. Πάντως εάν πρόκειται π.χ. για μεγάλο **βιομηχανικό ατύχημα**, είναι προφανές ότι η ζημία θα είναι διάχυτη, θα μπορεί όμως να εντοπιστεί εύκολα ο υπεύθυνος και να υποχρεωθεί σε αποκατάσταση της ζημίας τουλάχιστον ως το βαθμό που προκαλούνται ζημιές που καλύπτονται με το άρθρ. 2 παρ. 1 α-γ. Διάχυτη ζημία είναι επίσης και **ρύπανση ποταμού**, η οποία αποκαθίσταται, εάν αποδειχθεί η αιτιώδης συνάφεια.

Μια άλλη περίπτωση που είναι προβληματική είναι η **σωρευτική αιτιότητα** φορέων εκμετάλλευσης ή παραγωγών και χρηστών επικίνδυνων προϊόντων που προκάλεσαν ή ενδέχεται να προκαλέσουν περιβαλλοντική ζημία. Σχετικά πρέπει να αναφερθεί η σκέψη 22 του Προοιμίου της Οδηγίας και το άρθρ. 9, σύμφωνα με το οποίο «η παρούσα Οδηγία ισχύει υπό την επιφύλαξη οιασδήποτε διατάξεων εθνικών ρυθμίσεων σχετικών με τον καταλογισμό των δαπανών στην περίπτωση **συντρέχοντος πταίσματος**, ιδίως όσον αφορά τον επιμερισμό της ευθύνης μεταξύ του παραγωγού και του χρήστη ενός αγαθού». **Επομένως, εάν το προϊόν είναι ελαττωματικό και η περιβαλλοντική ζημία επήλθε λόγω του ελαττώματος, τότε ο παραγωγός θα φέρει πλήρη την ευθύνη του.**

Σχετική ρύθμιση περιέχει το άρθρ. 12 του σχεδίου π.δ., σύμφωνα με το οποίο σε περίπτωση που ευθύνονται πλείονες φορείς εκμετάλλευσης, για τον καταλογισμό και την αναζήτηση των δαπανών πρόληψης ή αποκατάστασης εφαρμόζονται αναλόγως **τα άρθρ. 926 και 927 του Αστικού Κώδικα**. Η αναγωγική απαίτηση ενός φορέα εκμετάλλευσης έναντι άλλου συνυπεύθυνου φορέα εκμετάλλευσης, βάσει του άρθρ. 927 του Αστικού Κώδικα, παραγράφεται μετά πενταετία αφότου ο πρώτος κατέβαλε στην αρμόδια αρχή τις δαπάνες και έλαβε γνώση του προσώπου του συνυπεύθυνου φορέα εκμετάλλευσης. Σε κάθε περίπτωση η αναγωγική αυτή απαίτηση παραγράφεται μετά την πάροδο είκοσι ετών από την καταβολή των δαπανών στην αρμόδια αρχή. Επίσης, όταν η περιβαλλοντική ζημία ή ο επικείμενος κίνδυνος τέτοιας ζημίας προκαλούνται από τη χρήση προϊόντος, ο φορέας

εκμετάλλευσης μπορεί να στραφεί αναγωγικά **κατά του παραγωγού, του εισαγωγέα ή του προμηθευτή του προϊόντος** και να ζητήσει απ' αυτόν το ποσό των δαπανών που έχει καταβάλει, εφόσον ο φορέας εκμετάλλευσης περιορίστηκε αυστηρά, κατά την ανάπτυξη της δραστηριότητάς του, στις προϋποθέσεις που είχαν καθορισθεί για τη χρήση του προϊόντος καθώς και στην ισχύουσα νομοθεσία κατά το χρόνο του γεγονότος που προκάλεσε την περιβαλλοντική ζημία ή το επικείμενο κίνδυνο τέτοιας ζημίας. Παράλληλα, δεν τίγονται σε καμία περίπτωση οι διάταξεις των άρθρ. 6 και 7 του ν. 2251/1994 για την ευθύνη του παραγωγού ή προμηθευτή ελαττωματικών προϊόντων και την ασφάλεια ή υγεία των καταναλωτών. Σε περίπτωση που υφίσταται **από την πλευρά της αρμόδιας αρχής ή άλλης δημόσιας αρχής συντρέχον πταίσμα** στην πρόκληση ή την επέκταση της περιβαλλοντικής ζημίας ή της επικείμενης απειλής τέτοιας ζημίας, είτε διά πράξεως είτε διά παραλείψεως της εν λόγω αρχής ή άλλης δημόσιας αρχής, για τον καταλογισμό και την αναζήτηση των δαπανών πρόληψης ή αποκατάστασης εφαρμόζεται, υπέρ του υπεύθυνου φορέα εκμετάλλευσης, αναλόγως το άρθρ. 300 του Αστικού Κώδικα.

Σύμφωνα και με το άρθρ. 4 παρ. 3 του σχεδίου π.δ. «το παρόν διάταγμα εφαρμόζεται ως προς τον φορέα εκμετάλλευσης της δραστηριότητας που προκάλεσε την περιβαλλοντική ζημία ή την επικείμενη απειλή πρόκλησής της, μόνο εφόσον αυτός έχει εντοπισθεί, σύμφωνα με την παράγραφο Ε του άρθρου 6, η ζημία είναι συγκεκριμένη και εφόσον υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ως άνω δραστηριότητας και της επελθούσας περιβαλλοντικής ζημίας ή της επικείμενης απειλής τέτοιας ζημίας».

VI. Εξαιρέσεις από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας

Σύμφωνα με το άρθρ. 4 παρ. 1 «Η παρούσα Οδηγία δεν καλύπτει περιβαλλοντική ζημία ή επικείμενη απειλή τέτοιας ζημίας, που οφείλεται σε: α) **ένοπλη σύγκρουση**, εχθροπραξίες, εμφύλιο πόλεμο ή εξέγερση, β) **φυσικό φαινόμενο** εξαιρετικού, αναπότρεπτου και ακατανίκητου χαρακτήρα. 2. Η παρούσα Οδηγία δεν εφαρμόζεται σε περιβαλλοντική ζημία ή σε τυχόν επικείμενη απειλή τέτοιας ζημίας που προκύπτει λόγω συμβάντος, η ευθύνη ή η αποζημίωση για το οποίο εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής οιασδήποτε από τις **διεθνείς Συμβάσεις** που

απαριθμούνται στο Παράρτημα IV, συμπεριλαμβανομένων τυχόν μελλοντικών τροποποιήσεων των Συμβάσεων αυτών, η οποία ισχύει στο οικείο κράτος μέλος». Εφαρμόζεται δηλαδή εν προκειμένω η εκάστοτε διεθνής σύμβαση ως ειδική ρύθμιση σε σχέση με την Οδηγία.

Επίσης, σύμφωνα με την παρ. 3 του ίδιου άρθρου «Η παρούσα Οδηγία ισχύει υπό την επιφύλαξη του δικαιώματος του φορέα εκμετάλλευσης να περιορίσει την ευθύνη του σύμφωνα με τις διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας με τις οποίες εφαρμόζεται η Σύμβαση του 1976 για τον περιορισμό της ευθύνης για ναυτικές απαιτήσεις, συμπεριλαμβανομένης οποιασδήποτε μελλοντικής τροποποίησης της Σύμβασης, ή η Σύμβαση του Στρασβούργου του 1988 για τον περιορισμό της ευθύνης στην εσωτερική ναυσιπλοΐα συμπεριλαμβανομένης οποιασδήποτε μελλοντικής τροποποίησης της Σύμβασης». Ενώ σύμφωνα με την παρ. 4 «Η παρούσα Οδηγία δεν εφαρμόζεται στους **πυρηνικούς κινδύνους** ή την περιβαλλοντική ζημία ή την επικείμενη απειλή περιβαλλοντικής ζημίας λόγω δραστηριοτήτων που καλύπτονται από τη Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας ή προκλήθηκαν από συμβάν ή δραστηριότητα, για τα οποία η ευθύνη ή η αποζημίωση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής οποιασδήποτε από τις διεθνείς ρυθμίσεις που απαριθμούνται στο Παράρτημα V συμπεριλαμβανομένων τυχόν μελλοντικών τροποποιήσεων των ρυθμίσεων αυτών. Εξαιρούνται δηλαδή οι πυρηνικοί κίνδυνοι και τα ζητήματα που ρυθμίζονται από την Ευρατόμ.

Σύμφωνα με την παρ. 5 «Η παρούσα Οδηγία εφαρμόζεται σε περιβαλλοντική ζημία ή επικείμενη απειλή τέτοιας ζημίας, **λόγω ρύπανσης διάχυτου χαρακτήρα, μόνον εφόσον είναι δυνατόν να αποδειχθεί η αιτιώδης συνάφεια** μεταξύ της ζημίας και των δραστηριοτήτων μεμονωμένων φορέων εκμετάλλευσης».

Σύμφωνα με την παρ. 6 «Η παρούσα Οδηγία δεν ισχύει για τις δραστηριότητες ο κύριος σκοπός των οποίων είναι η εξυπηρέτηση της εθνικής άμυνας ή της διεθνούς ασφάλειας ούτε για τις δραστηριότητες ο μόνος σκοπός των οποίων είναι η προστασία από φυσικές καταστροφές». Εξαιρούνται δηλαδή δραστηριότητες που αφορούν την **εθνική άμυνα και την πολιτική προστασία**.

Τις παραπάνω εξαιρέσεις επαναλαμβάνει σχεδόν αυτολεξεί το σχέδιο π.δ. στο άρθρ. 5 με τίτλο «Εξαιρέσεις».

VII. Καθορισμός της αρχής – Αρμοδιότητες

Ανάμεσα στις ρυθμίσεις που ο εθνικός νομοθέτης καλείται να θεσπίσει μεταφέροντας την Οδηγία στο εσωτερικό δίκαιο είναι ο **καθορισμός μιας αρμόδιας αρχής**, η οποία θα αναλαμβάνει την απαραίτητη για την αποκατάσταση της οικολογικής ζημίας δράση. Σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο (αρχή της θεσμικής αυτονομίας), τα κράτη μέλη μπορούν να ορίσουν **μια ήδη υπάρχουσα** αρχή ή να συστήσουν **μια νέα** (αιτιολ. σκ. 16)²⁷⁸.

Σύμφωνα με το άρθρ. 6 του σχεδίου π.δ. η αρχή αυτή είναι το **Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.**, εάν από τη ζημία επηρεάζονται πόροι εθνικής σημασίας ή εάν αυτοί εμπίπτουν στα διοικητικά όρια περισσότερων περιφερειών, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις αρμόδιες είναι οι **Περιφέρειες**. Επίσης, συνιστάται αυτοτελές συντονιστικό γραφείο υπαγόμενο απ' ευθείας στον Υπουργό ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. για την πρόληψη και την αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών με την ονομασία «Συντονιστικό Γραφείο Αντιμετώπισης Περιβαλλοντικών Ζημιών» (ΣΥΓΑΠΕΖ). Για την υποστήριξη του έργου του ΣΥΓΑΠΕΖ συστήνεται γνωμοδοτική επιτροπή για την πρόληψη και την αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών με την ονομασία «Επιτροπή Αντιμετώπισης Περιβαλλοντικών Ζημιών» (ΕΑΠΕΖ). Τέλος, σε κάθε Περιφέρεια συστήνεται γνωμοδοτική επιτροπή για την πρόληψη και την αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών, εφεξής «Περιφερειακή Επιτροπή Αντιμετώπισης Περιβαλλοντικών Ζημιών» και χάριν συντομίας (ΠΕΑΠΖ).

Στο άρθρ. 11 της Οδηγίας προβλέπονται οι **βασικές αρμοδιότητες** της αρχής, οι οποίες εξειδικεύονται στο άρθρ. 6 του σχεδίου π.δ. και επιμερίζονται μεταξύ των παραπάνω αρμόδιων φορέων. Αυτές είναι: α) Ο εντοπισμός του υπεύθυνου φορέα εκμετάλλευσης, β) η αξιολόγηση και εκτίμηση της επαπειλούμενης ή επελθούσας ζημίας, γ) η επιλογή των κατάλληλων μέτρων αποκατάστασης που προβλέπονται στο Παράρτημα II (πρωτογενής, συμπληρωματική, αντισταθμιστική αποκατάσταση). Για το σκοπό αυτό, η αρμόδια αρχή έχει σύμφωνα με την Οδηγία το δικαίωμα να απαιτήσει από τον οικείο φορέα εκμετάλλευσης να διενεργήσει τη δική του αξιολόγηση και να παράσχει κάθε πληροφορία και στοιχείο που είναι απαραίτητο.

²⁷⁸ Βλ. Χριστιανού, Πρώτες σκέψεις για τη μεταφορά στην Ελλάδα της Οδηγίας 2004/35/EK σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη, ΠερΔικ 3/2005, σελ. 388, όπου προτείνεται να ιδρυθεί ως ανεξάρτητη αρχή. Το άρθρο είναι διαθέσιμο και στο διαδικτυακό τόπο Νόμος+Φύση, www.nomosphysis.org.gr.

Διακρίνει έτσι η Οδηγία **τρεις φάσεις της διαδικασίας εκτίμησης και αποκατάστασης** των περιβαλλοντικών ζημιών:

α) Η φάση **προ-εκτίμησης**, κατά την οποία η αρμόδια αρχή (άρθρ. 11) συλλέγει πληροφορίες για να εκτιμήσει εάν συντρέχουν λόγοι ανάληψης προληπτικών ή κατασταλτικών μέτρων (άρθρ. 5, 6 και 12).

β) Η φάση **αποκατάσταση της ζημίας**, στη διάρκεια της οποίας η αρμόδια αρχή προσδιορίζει την αναγκαιότητα, τον τύπο και το κόστος των μέτρων αποκατάστασης (άρθρ. 7 και 8).

γ) Η φάση **υλοποίησης της αποκατάστασης**, κατά την οποία η αρμόδια αρχή βεβαιώνει την υλοποίηση των έργων αποκατάστασης (είτε από το φορέα εκμετάλλευσης είτε από την ίδια) καθώς και την ανάκτηση του κόστους (άρθρ. 5, 6, 8, 9, 10, 13 και 14).

Περαιτέρω αρμοδιότητες της αρχής είναι σύμφωνα με την Οδηγία:

- Η αξιολόγηση της αρχικής κατάστασης οικοτόπων και ειδών (άρθρ. 2 παρ. 1, στοιχείο α' και άρθρ. 14).
- Ο καθορισμός τυχόν νέων οικοτόπων ή ειδών που δεν απαριθμούνται στα παραρτήματα των διαφόρων οδηγιών (άρθρ. 2 παρ. 3, στοιχείο γ').
- Ο προσδιορισμός, ο καταλογισμός λόγω συντρέχοντος πταίσματος (άρθρ. 9) και η ανάκτηση του κόστους πρόληψης και αποκατάστασης (άρθρ. 2 παρ. 1 και άρθρ. 8 και 10).
- Η λήψη προληπτικών ή αποκαταστατικών μέτρων από την ίδια και η δυνατότητα να ορίζει, αν δεν είναι δυνατό να ληφθούν ταυτόχρονα πλείονα μέτρα αποκατάστασης, ποια μέτρα αποκατάστασης θα ληφθούν κατά προτεραιότητα (άρθρ. 7).
- Η συνεργασία και ο συντονισμός, κατά το άρθρ. 15 της Οδηγίας, μεταξύ κρατών-μελών και μεταξύ κρατών-μελών και Επιτροπής για την ανταλλαγή πληροφοριών, όσον αφορά την ανάληψη δράσης ή αποκατάστασης της περιβαλλοντικής ζημίας.
- Η εκπόνηση έκθεσης προς την Επιτροπή μέχρι 30.4.2013 σχετικά με την εμπειρία από την εφαρμογή της οδηγίας (άρθρ. 18 και Παράρτημα VI) κ.ά.

VIII. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των φορέων εκμετάλλευσης

Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» εξειδικεύεται στις επιμέρους υποχρεώσεις και δικαιώματα των φορέων εκμετάλλευσης. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι βέβαια ο προσδιορισμός του ρυπαίνοντος.

Α. Προσδιορισμός του ρυπαίνοντος και των περιπτώσεων στις οποίες ευθύνεται για αποζημίωση

Ρυπαίνων είναι για την παρούσα Οδηγία ο φορέας εκμετάλλευσης που προκαλεί περιβαλλοντική ζημία ή άμεσο κίνδυνο τέτοιας ζημίας επωμιζόμενος το κόστος πρόληψης ή αποκατάστασης. Συγκεκριμένα, ως **φορέας εκμετάλλευσης** «νοείται οιοδήποτε φυσικό πρόσωπο ή νομικό πρόσωπο, ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, το οποίο εκμεταλλεύεται ή ελέγχει την επαγγελματική δραστηριότητα ή, όταν αυτό προβλέπεται από την εθνική νομοθεσία, στο οποίο έχει μεταβιβαστεί αποφασιστική οικονομική δραστηριότητα όσον αφορά την τεχνική λειτουργία τέτοιας δραστηριότητας». Το σχέδιο π.δ. περιλαμβάνει σχετικό ορισμό στο άρθρ. 3 παρ. 6.

Με βάση το Παράρτημα ΙΙΙ της Οδηγίας προσδιορίζονται οι **επαγγελματικές δραστηριότητες** που συνεπάγονται κίνδυνο για την ζωή, την υγεία, το περιβάλλον ή άλλα αγαθά του προσώπου, για τις οποίες προβλέπεται αντικειμενική ευθύνη του φορέα. Ο ορισμός είναι επίσης αρκετά ευρύς, ώστε όπως εύστοχα παρατηρείται, να μπορεί να **καλύπτει κάθε δραστηριότητα στο πλαίσιο οικονομικής δράσης ή επιχείρησης, ιδιωτικής ή δημόσιας, κερδοσκοπικού ή μη χαρακτήρα**²⁷⁹. Καταλαμβάνονται ακόμη και επιχειρήσεις-παραγωγοί που έχουν μεταβιβάσει την άδεια για ένα επικίνδυνο περιβαλλοντικά προϊόν αλλά και επιχειρήσεις που έχουν κοινοποιήσει συγκεκριμένη επαγγελματική δραστηριότητα, ακόμη και όταν ο κίνδυνος ή η ζημία προκλήθηκε από άλλο πρόσωπο που τελικά διεξήγαγε την εν λόγω δραστηριότητα.

Ο φορέας εκμετάλλευσης υποχρεούται στη λήψη προληπτικών μέτρων με σκοπό να αποτραπεί η ζημία ή να μειωθεί το μέγεθός της ή, εάν τελικά αυτή επέλθει, υποχρεούται σε αποκαταστατικά μέτρα. Οι υποχρεώσεις δηλαδή διακρίνονται σε **υποχρεώσεις προληπτικής δράσης** (άρθρ. 5) και σε **υποχρεώσεις αποκατάστασης** (άρθρ. 6), ενόψει και του άρθρ. 8 παρ. 1 που ορίζει ότι «ο φορέας εκμετάλλευσης επιβαρύνεται με το **κόστος των δράσεων πρόληψης και αποκατάστασης**».

²⁷⁹ Βλ. Κρεμλή, όπ. π., σελ. 386.

Τις παραπάνω υποχρεώσεις εξειδικεύει στα άρθρ. 7 επ. το σχέδιο π.δ. Συγκεκριμένα στο άρθρ. 7 προβλέπεται γενικό πλαίσιο ευθύνης των φορέων εκμετάλλευσης (λήψη μέτρων πρόληψης και αποκατάστασης καθώς και κάλυψη των δαπανών). Στις υποχρεώσεις τους περιλαμβάνονται σύμφωνα με το ίδιο άρθρο η ενημέρωση της αρμόδιας αρχής και η συνεργασία μαζί της.

Ειδική πρόβλεψη σχετικά με τα προληπτικά μέτρα περιέχει το άρθρ. 8 του σχεδίου π.δ. Ο φορέας της επιχείρησης υποχρεούται να τα λαμβάνει αμελλητί και χωρίς προειδοποίηση, ρύθμιση εύλογη ενόψει του επικείμενου κινδύνου, ενώ προβλέπονται και οι δυνατότητες δράσης της αρχής στο στάδιο αυτό.

Το άρθρ. 9 του σχεδίου π.δ. προβλέπει τα αποκαταστατικά μέτρα που υποχρεούται να λάβει ο φορέας της εκμετάλλευσης που προκάλεσε την περιβαλλοντική ζημία. Πρόκειται για όλα τα αντικειμενικώς εφικτά μέτρα σύμφωνα με τα κριτήρια του Παραρτήματος II του άρθρ. 21 του σχεδίου π.δ. και τυχόν πρόσθετα κριτήρια που έχουν προσδιοριστεί με απόφαση του Υπουργού ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., ενώ προβλέπονται και περαιτέρω σχετικές υποχρεώσεις, όπως υποβολή πρότασης μέτρων στην αρμόδια αρχή, διενέργεια αξιολόγησης για την προκληθείσα ζημία κ.λπ., ενώ ευρύ πεδίο δράσης αναγνωρίζεται και εν προκειμένω στην αρμόδια αρχή, η οποία σύμφωνα με το άρθρ. 10 παρ. 1 του σχεδίου π.δ. καθορίζει τα ληπτέα μέτρα αποκατάστασης.

Το τι συνιστά **κόστος** ορίζεται στο άρθρ. 2 παρ. 16 της Οδηγίας σε συνδυασμό με την αιτιολογική σκέψη 19. Ως κόστος νοείται το σύνολο των εξόδων που δικαιολογούνται λόγω της ανάγκης να εξασφαλιστεί η δέουσα και αποτελεσματική εφαρμογή της παρούσας Οδηγίας, συμπεριλαμβανομένων των δαπανών για την εκτίμηση της επικείμενης απειλής περιβαλλοντικής ζημίας, των εναλλακτικών δυνατοτήτων δράσης, καθώς και των διοικητικών και δικαστικών εξόδων, των εξόδων επιβολής του νόμου, του κόστους για τη συλλογή στοιχείων και άλλων γενικών εξόδων, καθώς επίσης και των δαπανών παρακολούθησης και εποπτείας. **Σε αντίθεση με την Οδηγία για την ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων δεν προβλέπεται ανώτατο όριο ευθύνης.**

Ο φορέας εκμετάλλευσης αναλαμβάνει άμεσα το κόστος των μέτρων πρόληψης και αποκατάστασης, διαφορετικά η αρμόδια Αρχή μπορεί (άρθρ. 5 παρ. 4 και 6 παρ. 3) να αναλαμβάνει η ίδια ή να αναθέτει σε τρίτους τα μέτρα πρόληψης ή

αποκατάστασης και στη συνέχεια να μετακυλίει το κόστος στο φορέα εκμετάλλευσης. Σχετικό είναι το άρθρ. 11 του σχεδίου π.δ.

Σχετικά με το ποια είναι **τα κατάλληλα μέτρα** η Οδηγία περιέχει σχετικές προβλέψεις στο Παράρτημα II «Αποκατάσταση Περιβαλλοντικής Ζημίας» **ανάλογα με το ποιο περιβαλλοντικό αγαθό** έχει προσβληθεί.

Έτσι αν πρόκειται για ζημία υδάτων ή προστατευόμενων ειδών ή βιοτόπων η αποκατάσταση συνίσταται στην επαναφορά στην προηγούμενη κατάσταση που διακρίνεται σε πρωτογενή, συμπληρωματική και αντισταθμιστική και περιλαμβάνει και την «εξάλειψη οποιδήποτε σημαντικού κινδύνου δυσμενών συνεπειών στην ανθρώπινη υγεία».

Εάν πρόκειται για ρύπανση του εδάφους επιβάλλεται η απομάκρυνση, ο έλεγχος, ο περιορισμός ή η μείωση των συγκεκριμένων ρύπων, ώστε το έδαφος να μη δημιουργεί πλέον σημαντικό κίνδυνο αρνητικών συνεπειών για την ανθρώπινη υγεία.

Ο φορέας εκμετάλλευσης **υποβάλλει προς έγκριση στην αρμόδια Αρχή μέτρα αποκατάστασης** (άρθρ. 7 παρ. 1). Η αρχή αποφασίζει έπειτα για τα απαιτούμενα μέτρα, μπορεί όμως να αποφασίσει και ότι δεν απαιτείται πλήρης αποκατάσταση της ζημίας αν αυτή συνεπάγεται δυσανάλογο κόστος σε σχέση με το περιβαλλοντικό όφελος.

Η αποκατάσταση μπορεί να λάβει τις παρακάτω **μορφές**:

- α) **Πρωτογενής** στην περίπτωση που η υποβάθμιση του περιβαλλοντικού αγαθού είναι δυνατόν να αντιστραφεί. Η δυνατότητα αποκατάστασης είναι ζήτημα των περιβαλλοντικών επιστημών, η αποζημίωση θα καταβληθεί *in natura* και η ανάκτηση του κόστους θα γίνει στη βάση της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει».
- β) **Συμπληρωματική**, με τη μορφή μέτρων αποκατάστασης ως αντιστάθμιση του γεγονότος ότι η πρωτογενής αποκατάσταση δεν έχει ως αποτέλεσμα την πλήρη επαναφορά των φυσικών πόρων που υπέστησαν ζημία.
- γ) **Αντισταθμιστική**, για την αντιστάθμιση των προσωρινών απωλειών μέχρι να καταστεί δυνατή η καταβολή της πρωτογενούς αποζημίωσης.

Αν και σύμφωνα με την Οδηγία η αντιστάθμιση των **προσωρινών απωλειών** δεν συνιστά οικονομική αντιστάθμιση προς το κοινωνικό σύνολο, αναμένεται πάντως να αποτελέσει την κύρια μορφή αποζημίωσης για ζημίες σε προστατευόμενους οικοτόπους και βιοποικιλότητα. Επίσης, στο Παράρτημα II παρ. 1.3.3 ορίζεται ότι δεν θα πρέπει να ληφθούν περαιτέρω μέτρα αποκατάστασης, εάν το κόστος

αποκατάστασης είναι δυσανάλογα μεγάλο σε σχέση με τα περιβαλλοντικά οφέλη. Για το τι είναι **δυσανάλογα μεγάλο** θα πρέπει ασφαλώς να χρησιμοποιηθούν οι κατάλληλες οικονομικές μέθοδοι αποτίμησης της περιβαλλοντικής ζημίας²⁸⁰.

B. Περιπτώσεις απαλλαγής του φορέα της εκμετάλλευσης

Δεν είναι δυνατό να αποκατασταθούν όλες οι μορφές περιβαλλοντικής ζημίας μέσω της ευθύνης που προβλέπει η Οδηγία. Ήδη έχει αναφερθεί ότι πολλές φορές η περιβαλλοντική ζημία δεν μπορεί να αποκατασταθεί ή δεν μπορεί να αποκατασταθεί πλήρως. Οι αιτίες είναι πολλές, όπως π.χ. το εύρος και η έκτασή της αλλά και το γεγονός ότι πολλά από τα περιβαλλοντικά αγαθά χρειάστηκαν εκατοντάδες ή και χιλιάδες χρόνια για να φτάσουν στην κατάσταση που τα γνωρίζουμε σήμερα. Επίσης πολύ συχνά ο ρυπαίνων δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί.

Ενόψει των δυσκολιών αυτών η αποτελεσματική εφαρμογή της Οδηγίας **προϋποθέτει ότι υφίστανται ένας ή περισσότεροι ρυπαντές**, οι οποίοι μπορεί να εντοπισθούν, η ζημία πρέπει να είναι **συγκεκριμένη** και να μπορεί να **προσδιορισθεί ποσοτικά** και επίσης θα πρέπει να μπορεί να αποδειχθεί η **αιτιώδης συνάφεια** μεταξύ της ζημίας και της λειτουργίας της εγκατάστασης του ή των εντοπισθέντων ρυπαντών²⁸¹.

Η περιβαλλοντική ευθύνη που θεσπίζεται λοιπόν εν προκειμένω αφήνει εκτός του πεδίου εφαρμογής της τη **διάχυτη ρύπανση**, εφόσον είναι αδύνατον να συνδεθούν οι αρνητικές αυτές περιβαλλοντικές επιπτώσεις με πράξεις ή παραλείψεις συγκεκριμένων φορέων ρυπογόνων εγκαταστάσεων. Στις περιπτώσεις αυτές είναι **είτε αδύνατο να εντοπισθούν οι ρυπαντές ή είναι αδύνατη η ποσοτικοποίηση της ζημίας ή η απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας**.

Η ευθύνη του φορέα εκμετάλλευσης που είναι επικίνδυνη για το περιβάλλον, θα πρέπει να αποκλειστεί σύμφωνα και με την αιτιολογική σκέψη 20 σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η συγκεκριμένη ζημία ή ο κίνδυνος πρόκλησης τέτοιας ζημίας είναι το **αποτέλεσμα συμβάντων εκτός του ελέγχου του φορέα εκμετάλλευσης**. Ο

²⁸⁰ Για τις διάφορες προτεινόμενες μεθόδους βλ. *Κοντογιάννη...*, όπ. π., σελ. 395 επ.

²⁸¹ Βλ. *Χριστιανού*, όπ. π., σελ. 389.

φορέας της εκμετάλλευσης **θα πρέπει να αποδείξει** ότι παρά το ότι ελήφθησαν τα ενδεδειγμένα μέτρα από τον φορέα η ζημία ή η επικείμενη απειλή της ζημίας επήλθε **από δράση τρίτου ή οφείλεται σε συμμόρφωση προς υποχρεωτική διαταγή ή εντολή δημοσίας αρχής, διαφορετικής από διαταγή ή εντολή λόγω εκπομπής ή συμβάντος που προκλήθηκε από τις δραστηριότητες του ίδιου του φορέα εκμετάλλευσης** (άρθρ. 8 παρ. 3, στοιχεία α' και β'). Η εφαρμογή της εξαιρέσης αυτής είναι **υποχρεωτική** και δεν επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών-μελών²⁸². Σχετικό είναι το άρθρ. 11 παρ. 4 σχεδίου π.δ.

Μία ακόμη περίπτωση απαλλαγής από την ευθύνη θεσπίζει η παρ. 4 του άρθρ. 8 της Οδηγίας, σύμφωνα με την οποία: «Τα κράτη-μέλη μπορούν να επιτρέψουν στο φορέα εκμετάλλευσης να μην επωμισθεί το κόστος των δράσεων αποκατάστασης που αναλαμβάνονται δυνάμει της παρούσας Οδηγίας, εφόσον αποδείξει ότι δεν ενήργησε εκ δόλου ή εξ αμελείας και ότι η περιβαλλοντική ζημία προκλήθηκε από: α) εκπομπή ή συμβάν που **επιτρέπονται ρητά από εξουσιοδότηση**, και είναι πλήρως σύμφωνα προς τους όρους της, η οποία παραχωρήθηκε από, ή δόθηκε σύμφωνα με, τις εφαρμοστέες εθνικές νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις με τις οποίες **εφαρμόζονται τα νομοθετικά μέτρα τα οποία θεσπίζει η Κοινότητα** και τα οποία αναφέρονται στο Παράρτημα III, όπως εφαρμόζονται κατά την ημερομηνία της εκπομπής ή του συμβάντος, β) εκπομπή ή δραστηριότητα ή οιονδήποτε τρόπο χρήσης προϊόντος στο πλαίσιο δραστηριότητας, **εφόσον ο φορέας εκμετάλλευσης αποδεικνύει ότι δεν είχε πιθανολογηθεί ότι θα προκαλούσαν περιβαλλοντική ζημία σύμφωνα με τις επιστημονικές και τεχνικές γνώσεις που ήταν διαθέσιμες** κατά το χρόνο που έλαβε χώρα η εκπομπή ή η δραστηριότητα. Σχετικό είναι το άρθρ. 11 παρ. 5 του σχεδίου π.δ.

Η πρώτη περίπτωση αναφέρεται στην εξαιρέση λόγω συμμόρφωσης με άδεια που προβλέπεται από το κοινοτικό δίκαιο και λειτουργεί ως κίνητρο και επιβράβευση για τη λήψη επιπλέον μέτρων πρόληψης και προστασίας (π.χ. EMAS, ecoaudits, self monitoring). Ανακύπτει το ζήτημα της εγγυητικής λειτουργίας των διοικητικών αδειών, δηλαδή το κατά πόσο η χορήγησή τους αποτελεί ταυτόχρονα και εγγύηση εκ μέρους του κράτους για την ανάληψη των αρνητικών συνεπειών της αδειοδοτούμενης δραστηριότητας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι η άδεια επιτελεί ως ένα σημείο εγγυητική λειτουργία με την έννοια, ότι ο φορέας εκμετάλλευσης δεν

²⁸² Βλ. Χριστιανού, όπ. π., σελ. 390.

απαλλάσσεται από την ευθύνη του, αλλά αυτή μεταφέρεται ως ένα βαθμό στο κράτος. Το ζήτημα πάντως τίγεται μόνο αποσπασματικά στο άρθρ. 8 παρ. 4 της Οδηγίας.

Η δεύτερη περίπτωση σχετίζεται με τις γνωστές ως **state of the art εξαιρέσεις**. Ενόψει όμως της **αρχής της προφύλαξης**, η οποία απαιτεί να λαμβάνονται προληπτικά μέτρα και για περιβαλλοντικούς κινδύνους και ζημίες για τους οποίους δεν υπάρχει απόλυτη επιστημονική βεβαιότητα για το ότι συνδέονται με ορισμένη πηγή κινδύνου, η εν λόγω εξαίρεση θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Στην Οδηγία για την ευθύνη του παραγωγού από ελαττωματικά προϊόντα (85/374/ΕΟΚ) προβλέπεται παρόμοια εξαίρεση (άρθρ. 7 ε')²⁸³. Πλήρης βεβαιότητα όμως δεν είναι δυνατό να απαιτηθεί σε πολλές περιπτώσεις, όπου οι διάφορες επιστημονικές απόψεις είναι εκ διαμέτρου αντίθετες. Δεδομένου δε ότι βιομηχανικές μονάδες αλλά και οι λοιπές δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα ΙΙΙ της Οδηγίας επιβαρύνουν περισσότερο ή λιγότερο το περιβάλλον, αποκλεισμός της ευθύνης για τον παραπάνω λόγο **θα πρέπει να γίνει δεκτός με φειδώ**²⁸⁴.

Οι δύο αυτές εξαιρέσεις προβλέπονται όμως μόνο σε σχέση με το **κόστος αποκατάστασης** της ζημίας και όχι ως προς το κόστος των σχετικών μέτρων πρόληψης (άρθρ. 8 παρ. 4 επ.).

Το σχέδιο π.δ. ενσωματώνει τις παραπάνω ρυθμίσεις στις παρ. 3 επ. του άρθρ. 11, όπως σημειώθηκε παραπάνω, σύμφωνα με τις οποίες η αρμόδια αρχή, μπορεί να αποφασίσει να μην ανακτήσει το συνολικό ποσό των δαπανών σε περίπτωση που τα απαιτούμενα προς τούτο έξοδα υπερβαίνουν το ανακτήσιμο ποσόν ή σε περίπτωση που δεν μπορεί να προσδιορισθεί ο υπεύθυνος φορέας εκμετάλλευσης. Επίσης, ο φορέας εκμετάλλευσης **απαλλάσσεται** από την υποχρέωσή του να καταβάλει στην αρμόδια αρχή, τις δαπάνες των δράσεων πρόληψης ή αποκατάστασης, εάν αποδείξει ότι η περιβαλλοντική ζημία ή η επικείμενη απειλή τέτοιας ζήτησης: α) ανάγεται σε πράξη ή παράλειψη τρίτου και επήλθε παρά την ύπαρξη των ενδεδειγμένων μέτρων ασφαλείας, ή β) ανάγεται σε συμμόρφωση προς υποχρεωτική διαταγή ή εντολή δημόσιας αρχής ή εκτέλεση δημόσιας σύμβασης, η οποία οδήγησε τον φορέα εκμετάλλευσης σε ενέργειες, στο πλαίσιο της δραστηριότητάς του, που προκάλεσαν

²⁸³ Βλ. *Κρεμλή*, όπ. π., σελ. 387.

²⁸⁴ Βλ. και *Μπάλια*, Το σχέδιο π.δ. για την περιβαλλοντική ευθύνη: πρώτες παρατηρήσεις, στο διαδικτυακό τόπο www.nomosphysis.org.gr

την περιβαλλοντική ζημία ή την επικείμενη απειλή τέτοιας ζημίας. Εξαιρούνται οι περιπτώσεις που η διαταγή ή εντολή έχει δοθεί για την αντιμετώπιση μιας εκπομπής ή ενός τυχαίου γεγονότος που προκλήθηκε προγενέστερα, εξ αιτίας της δραστηριότητας του φορέα εκμετάλλευσης. Επίσης, ο φορέας εκμετάλλευσης απαλλάσσεται από την υποχρέωσή του να καταβάλει τις δαπάνες των δράσεων αποκατάστασης, εφόσον αποδείξει ότι δεν ενήργησε με δόλο ή αμέλεια και ότι για την περιβαλλοντική ζημία συντρέχει μία από τις ακόλουθες προϋποθέσεις: α) η εκπομπή ή το γεγονός που αποτελεί την άμεση αιτία της περιβαλλοντικής ζημίας, έχει προβλεφθεί ρητά στην έγκριση ή άδεια που του χορηγήθηκε από δημόσια αρχή, σύμφωνα τις κείμενες σχετικές διατάξεις, για τη νόμιμη άσκηση της δραστηριότητάς του, η οποία περιλαμβάνεται στο Παράρτημα IOI. Στην περίπτωση αυτή, κατά τη χρονική στιγμή που συμβαίνει η εκπομπή ή το γεγονός που προκάλεσε την περιβαλλοντική ζημία, απαιτείται ο φορέας εκμετάλλευσης, να έχει τηρήσει αυστηρά τους όρους και τις προϋποθέσεις που έχουν καθορισθεί στην εν λόγω έγκριση ή άδεια, β) η περιβαλλοντική ζημία προκλήθηκε από εκπομπή ή δραστηριότητα ή οποιοδήποτε τρόπο χρήσης προϊόντος στο πλαίσιο δραστηριότητάς του, η οποία δεν ήταν δυνατόν να προβλεφθεί ότι θα προκαλούσε περιβαλλοντική ζημία, σύμφωνα με το επίπεδο των επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων που υπήρχε κατά το χρόνο που έλαβε χώρα η εκπομπή ή η δραστηριότητα.

Ανακύπτει το ερμηνευτικό ζήτημα της σχέσης των παραπάνω απαλλαγών από την ευθύνη με τη διάταξη του άρθρ. 3 παρ. 1 περιπτ. α' της Οδηγίας που καθιερώνει αντικειμενική ευθύνη του φορέα της εκμετάλλευσης. Υποστηρίζεται η άποψη ότι ο δικαιολογητικός λόγος καθιέρωσης αντικειμενικής ευθύνης που είναι η αυξημένη ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος θα πρέπει να υπερισχύσει και στις περιπτώσεις αυτές²⁸⁵ και κυρίως οι περιπτώσεις απαλλαγών, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, να ερμηνεύονται στενά.

Ο φορέας της εκμετάλλευσης βαρύνεται πάντως με την απόδειξη της συνδρομής των εξαιρετικών περιστατικών που δικαιολογούν τον αποκλεισμό της ευθύνης του στις παραπάνω περιπτώσεις.

²⁸⁵ Βλ. Χατζηγιαννάκη, Οι έννοιες της περιβαλλοντικής ευθύνης και ζημίας. Πεδίο εφαρμογής και συνέπειες για τους φορείς εκμετάλλευσης, ΠερΔικ 2005, σελ. 402.

Γ. Εύρος της αποκαταστατέας ζημίας

Κάθε φορέας εκμετάλλευσης που προκαλεί περιβαλλοντική ζημία ή άμεσο κίνδυνο περιβαλλοντικής ζημίας θα πρέπει να επωμίζεται καταρχήν το **κόστος των απαραίτητων μέτρων πρόληψης ή αποκατάστασης**. Σε περιπτώσεις κατά τις οποίες, η αρμόδια Αρχή ενεργεί μόνη ή επεμβαίνει μέσω τρίτων αντί του φορέα εκμετάλλευσης, **θα πρέπει να εξασφαλίζει ότι το προκύπτον γι' αυτήν κόστος θα ανακτάται από τον φορέα εκμετάλλευσης (αναγωγή) εντός προθεσμίας 5 ετών** σύμφωνα με το άρθρ. 10 της Οδηγίας. Σύμφωνα με το άρθρ. 11 παρ. 5 και 6 του σχεδίου π.δ. οι δαπάνες ανακτώνται κατά τις διατάξεις του ΚΕΔΕ και σύμφωνα με την παρ. 7 του ίδιου άρθρου η αξίωση παραγράφεται μετά από την πάροδο πενταετίας.

Επίσης, σύμφωνα με το άρθρ. 11 παρ. 9 του σχεδίου π.δ. σε τυχόν περίπτωση που φυσικό ή νομικό πρόσωπο ενεργήσει με δική του πρωτοβουλία, κατόπιν όμως συνεννόησης και συνεργασίας με την αρμόδια αρχή, προς αντιμετώπιση περιβαλλοντικής ζημίας ή επικείμενης απειλής τέτοιας ζημίας και λάβει στο σύνολό τους ή μερικώς, τα αναγκαία σύμφωνα με τις διατάξεις του παρόντος διατάγματος μέτρα πρόληψης ή αποκατάστασης, δικαιούται να αναζητήσει από τον φορέα εκμετάλλευσης που προκάλεσε την περιβαλλοντική ζημία ή την επικείμενη απειλή τέτοιας ζημίας, τις δαπάνες που κατέβαλε για τη λήψη των ανωτέρω μέτρων, σύμφωνα με τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα περί αδικαιολόγητου πλουτισμού (άρθρα 904 επ.) ή διοίκησης αλλοτρίων (άρθρα 730 επ.), εφαρμοζομένων εν προκειμένω αναλογικώς. Η αξίωση παραγράφεται σε πέντε έτη, αφότου ολοκληρώθηκαν τα αναγκαία μέτρα και εντοπίστηκε ο φορέας εκμετάλλευσης.

Σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 19 της Οδηγίας προβλέπεται η **δυνατότητα υπολογισμού των σχετικών ανακτηθησομένων δαπανών σε εθνικό επίπεδο**: «Τα κράτη-μέλη δύνανται να προβλέπουν τον κατ' αποκοπήν υπολογισμό των διοικητικών δαπανών, των δαπανών επιβολής του νόμου και των άλλων γενικών δαπανών που πρέπει να ανακτηθούν». Τα οικονομικά μέτρα που θα πρέπει να μπορεί να λάβει ή να διατάξει η αρμόδια εθνική αρχή δεν θα συνιστούν κύρωση, ανεξάρτητα από το ότι θα έχουν οικονομικές επιπτώσεις για τους υπευθύνους²⁸⁶. Σύμφωνα με το άρθρ. 11 παρ. 2 εδ. β του σχεδίου π.δ. η αρμόδια αρχή εγγράφει ετησίως **πίστωση**

²⁸⁶ Βλ. Χριστιανού, όπ. π., σελ. 390.

στον Κρατικό Προϋπολογισμό σε ειδικό κωδικό (ΚΑΕ) με τίτλο: «Πρόληψη και Αποκατάσταση των Περιβαλλοντικών Ζημιών», ο οποίος θα χρησιμοποιείται αποκλειστικά για τις περιπτώσεις ανάληψης των δαπανών πρόληψης και αποκατάστασης που προβλέπονται στον παρόντα νόμο.

ΙΧ. Δικαιώματα και υποχρεώσεις τρίτων

Το άρθρ. 12 της Οδηγίας παρέχει **δικαίωμα καταγγελίας** περί υφιστάμενης ή επαπειλούμενης περιβαλλοντικής ζημίας που απευθύνεται στην εθνική Αρχή σε κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο το οποίο:

- α) επηρεάζεται ή ενδέχεται να επηρεασθεί από περιβαλλοντική ζημία ή
- β) έχει επαρκές συμφέρον από τη λήψη περιβαλλοντικής απόφασης σχετικά με τη ζημία ή
- γ) υποστηρίζει ότι επέρχεται προσβολή δικαιώματος (**Rechtsverletzung**), όταν αυτό απαιτείται ως προϋπόθεση από το διοικητικό δικονομικό δίκαιο ενός κράτους μέλους²⁸⁷.

Στην Ελλάδα αρκεί το έννομο συμφέρον, όπως προβλέπεται από τη νομολογία του ΣτΕ αλλά και των πολιτικών δικαστηρίων και στην κατεύθυνση αυτή κινήθηκε και το άρθρ. 13 του σχεδίου π.δ. που κάνει λόγο για **έννομο συμφέρον**. Σημαντική είναι λοιπόν και εν προκειμένω η έννοια της **οικολογικής γειτνίασης**, όπως αναλύθηκε στα παραπάνω κεφάλαια.

Σχετικά με το συμφέρον οποιασδήποτε **Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης**, η οποία προάγει την προστασία του περιβάλλοντος και πληροί τις προϋποθέσεις που ορίζει η ισχύουσα νομοθεσία, το σχέδιο π.δ. στο ίδιο άρθρο ορίζει ότι είναι έννομο σε αντιστοιχία προς το άρθρ. 12 παρ. 1 της Οδηγίας, σύμφωνα με το οποίο το συμφέρον οποιασδήποτε μη κυβερνητικής οργάνωσης, η οποία προάγει την προστασία του περιβάλλοντος και πληροί τις προϋποθέσεις που ορίζει το εθνικό δίκαιο, θεωρείται επαρκές.

Το αίτημα για ανάληψη δράσης πρέπει σύμφωνα και με το άρθρ. 13 του σχεδίου π.δ. να συνοδεύεται από σχετικές **πληροφορίες και στοιχεία** που θεμελιώνουν τους ισχυρισμούς για την περιβαλλοντική ζημία. Εφόσον η αίτηση για

²⁸⁷ Π.χ. στη Γερμανία.

ανάληψη δράσης και τα στοιχεία που την υποστηρίζουν παρέχουν εύλογες ενδείξεις περί της ύπαρξης περιβαλλοντικής ζημίας, η αρμόδια Αρχή πρέπει να τις εξετάζει. Εξάλλου, προβλέπεται και **δικαίωμα ακρόασης** για τον καθ' ου, δηλαδή η αρμόδια Αρχή πρέπει σε κάθε περίπτωση να δίνει την ευκαιρία στον ενδιαφερόμενο φορέα εκμετάλλευσης να γνωστοποιήσει τις απόψεις του. Η αρμόδια Αρχή, πρέπει το ταχύτερο δυνατόν να ενημερώνει τα πρόσωπα τα οποία της υπέβαλαν παρατηρήσεις, σχετικά με την απόφασή της και να την αιτιολογεί επαρκώς.

Προβλέπεται επίσης στην Οδηγία η δυνατότητα του κράτους μέλους να θεσπίσει **συνοπτική διαδικασία** (μη εφαρμογή των παρ. 1 και 4 του άρθρ. 12) στις περιπτώσεις επικείμενης απειλής ζημίας.

Η Οδηγία περαιτέρω προβλέπει (άρθρ. 13) υποχρεωτική θέσπιση από τα κράτη-μέλη διαδικασιών προσφυγής για τον έλεγχο της νομιμότητας των αποφάσεων, πράξεων ή παραλείψεων της αρμόδιας Αρχής δυνάμει της Οδηγίας.

Τα παραπάνω ισχύουν για την προστασία σε επίπεδο αρμόδιας εθνικής Αρχής²⁸⁸, ενώ ως προς την ένδικη προστασία, η αιτ. σκ. 26 της Οδηγίας σημειώνει ότι τα ενδιαφερόμενα φυσικά ή νομικά πρόσωπα θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα συμμετοχής στις διαδικασίες αναθεώρησης των αποφάσεων, πράξεων ή παραλείψεων της αρμόδιας Αρχής. Τα πρόσωπα που αναφέρονται στο άρθρ. 12 παρ. 1 της Οδηγίας, πρέπει να έχουν **πρόσβαση σε δικαστήριο ή άλλο ανεξάρτητο και αμερόληπτο κρατικό όργανο αρμόδιο για τον έλεγχο, τόσο ως προς την διαδικασία όσο και ως προς την ουσία, της νομιμότητας των αποφάσεων, πράξεων ή παραλείψεων της αρμόδιας Αρχής.**

Τις παραπάνω προβλέψεις μεταφέρει στο εσωτερικό δίκαιο το άρθρ. 18 του σχεδίου π.δ., σύμφωνα με το οποίο με την επιφύλαξη του άρθρ. 17, οποιαδήποτε άλλη απόφαση ή άλλη πράξη της αρμόδιας αρχής που εκδίδεται σε εφαρμογή των διατάξεων του διατάγματος αυτού, πρέπει να αιτιολογείται επαρκώς. Η εν λόγω απόφαση ή πράξη κοινοποιείται το ταχύτερο δυνατόν στον φορέα εκμετάλλευσης, ο οποίος **ενημερώνεται συγχρόνως και για τα ένδικα μέσα που του παρέχει το ισχύον δίκαιο** κατά της αποφάσεως ή πράξεως, καθώς επίσης και για τις σχετικές προθεσμίες στις οποίες υπόκεινται τα μέσα αυτά. Η άσκηση ενδίκων μέσων δεν αναστέλλει την τήρηση και την εφαρμογή των μέτρων και των απαιτήσεων που έχουν επιβληθεί από την αρμόδια αρχή στον φορέα εκμετάλλευσης σύμφωνα με τα

²⁸⁸ Βλ. Χριστιανού, όπ. π., σελ. 391.

άρθρα 7, 8, 9, 10 και 11 (παρ. 5.2) του παρόντος διατάγματος. Σε περίπτωση που κατόπιν ασκήσεως των ανωτέρω ενδίκων μέσων, εκδοθεί από το αρμόδιο δικαστήριο τελεσίδικη απόφαση υπέρ του φορέα εκμετάλλευσης, αυτός δικαιούται με αίτησή του προς την αρμόδια αρχή, συνοδευόμενη από τα αναγκαία αποδεικτικά στοιχεία, να αναζητήσει τις δαπάνες στις οποίες ενδεχομένως υπεβλήθη.

X. Το ζήτημα της ασφαλισιμότητας του κινδύνου

Για την εφαρμογή του καθεστώτος που θεσπίζει η Οδηγία πολύ σημαντική είναι η δυνατότητα ασφάλισης του κινδύνου. Βασικό πρόβλημα όσον αφορά την ανάκτηση των δαπανών είναι η έλλειψη οικονομικής κάλυψης εκ μέρους των φορέων εκμετάλλευσης με αποτέλεσμα να μην μπορεί να εφαρμοστεί εκ μέρους των αρμοδίων αρχών η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Για να αντιμετωπισθούν οι επιπτώσεις της οικονομικής αφερεγγυότητας των φορέων προτείνεται η κατάλληλη οικονομική ασφάλιση.

Η σημασία του ζητήματος της ασφαλισιμότητας είναι μεγάλη, διότι η αντικειμενική ζημία προκαλεί μεταβίβαση επικίνδυνων παραγωγικών δραστηριοτήτων από μεγαλύτερες σε μικρότερες εταιρίες, οι οποίες συχνά δεν μπορούν να ανταποκριθούν και να καλύψουν τις ζημίες που τους αναλογούν. Με τη δυνατότητα ασφάλισης αφενός **περιορίζονται οι κίνδυνοι**, στους οποίους εκτίθενται οι επιχειρήσεις μεταφέροντας μέρος αυτών στις ασφαλιστικές εταιρίες και αφετέρου αποθαρρύνονται οι όποιες τάσεις ανορθόδοξων πρακτικών παράκαμψης της ευθύνης²⁸⁹. Επίσης, **διασφαλίζεται η αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών** προς όφελος του κοινωνικού συνόλου, ενώ για τους ασφαλιστικούς φορείς **δημιουργείται η προοπτική ανάπτυξης μιας σημαντικής αγοράς**.

Μέχρι σήμερα το καθεστώς της ασφάλισης της περιβαλλοντικής ευθύνης στην Ελλάδα έχει, όπως σημειώθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ως εξής: σύμφωνα με το **άρθρ. 23 του ασφαλιστικού νόμου** (ν. 2496/1977) σχετικά με την ασφάλιση των περιβαλλοντικών ζημιών: 1. Αν δεν συμφωνήθηκε κάτι άλλο, η ασφάλιση περιβαλλοντικής ζημίας περιλαμβάνει τα έξοδα αποκατάστασης του φυσικού περιβάλλοντος, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και τα έξοδα αποκομιδής

²⁸⁹ Βλ. Μαριά, Καρατζά, ΠερΔικ 2007, σελ. 524.

απορριμμάτων και ερειπίων που προέκυψαν από την επέλευση του ασφαλιστικού κινδύνου. 2. Το ασφάλισμα καταβάλλεται μόνο έναντι των πράγματι καταβληθέντων εξόδων και μόνο εφόσον η ζημία προέκυψε από αιφνίδιο και μη αναμενόμενο συμβάν.

Σχετικά με την εφαρμογή της διάταξης στην πράξη σημειώνεται ότι **δεν υπάρχει αυτοτελές ασφαλιστήριο συμβόλαιο κάλυψης της ευθύνης**, ενώ ελάχιστες ασφαλιστικές εταιρίες καλύπτουν με πρόσθετη πράξη σε άλλο ασφαλιστήριο την εν λόγω ευθύνη.

Η Οδηγία **ενθαρρύνει** τα κράτη μέλη να λάβουν μέτρα για την προώθηση της χρήσης εκ μέρους των φορέων εκμετάλλευσης της **κατάλληλης ασφάλισης**. Ομοίως ενθαρρύνει την ανάπτυξη **μέσων και αγορών χρηματοοικονομικής ασφάλειας** για την αποτελεσματική κάλυψη των οικονομικών υποχρεώσεων που μπορεί να δημιουργηθούν βάσει της οδηγίας.

Η Οδηγία προβλέπει **προαιρετική ασφάλιση**. Μπορεί όμως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μετά την 30ή Απριλίου 2010 να **προτείνει** υποχρεωτική ασφάλιση και συγκεκριμένα τον καθορισμό ενός εύλογου κόστους, ενός ελάχιστου ασφαλιζομένου κεφαλαίου καθώς και των όρων της ασφάλισης για την εφαρμογή ενός συστήματος «εναρμονισμένης υποχρεωτικής χρηματοοικονομικής ασφάλειας» (άρθρ. 14 παρ. 2). Έτσι, η εθνική νομοθεσία πρέπει να προβλέπει γενικό πλαίσιο για την ασφάλιση περιβαλλοντικών κινδύνων και την ανάπτυξη της σχετικής αγοράς. Με τον τρόπο αυτό τίθενται βάσεις για ένα σύστημα εναρμονισμένης υποχρεωτικής χρηματοοικονομικής ασφάλειας.

Το σχήμα είναι ανάλογο με αυτό που προβλέπεται στη Διεθνή Σύμβαση περί αστικής ευθύνης συνεπεία ζημιών εκ ρυπάνσεως υπό πετρελαίου και στη Διεθνή Σύμβαση για τη σύσταση διεθνούς ταμείου που χρηματοδοτείται από εισφορές των παραληπτών του πετρελαίου για την αποκατάσταση ζημιών από τη ρύπανση πετρελαίου που αναφέρονται στο παράρτημα IV της Οδηγίας, δηλαδή **ίδρυση ταμείου** (fund), το οποίο θα καταβάλλει μέρος του κόστους και θα αντλεί το κεφάλαιό του από εισφορές των χρηστών. **Η Σύμβαση που διέπει την ευθύνη των πλοιοκτητών προβλέπει εξάλλου σύστημα υποχρεωτικής ασφάλισης.**

Αναγκαία είναι όμως εν προκειμένω η ακριβής **οικονομική αποτίμηση της περιβαλλοντικής ζημίας**. Οι εκπρόσωποι της βιομηχανίας αλλά και των ασφαλιστών έχουν εκφράσει κατά το παρελθόν π.χ. με αφορμή τη Λευκή Βίβλο σχετικές

ανησυχίες²⁹⁰. Στην Εισηγητική Έκθεση της Οδηγίας όμως σημειώνεται σχετικά ότι τα ασφαλιστικά αυτά προϊόντα είναι γνωστά στην αγορά, οι δε προϋποθέσεις υπό τις οποίες διακινούνται είναι σχετικά τυποποιημένες.

Σχετικά δε με τη **ζημία στους φυσικούς πόρους**, η οποία αποτελεί το κύριο σημείο προβληματισμού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σημειώνει ότι το αντίστοιχο πρότυπο ασφάλισης που εφαρμόζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες θα μπορούσε να εφαρμοστεί και εν προκειμένω. Σύμφωνα με την Οδηγία η ζημία πρέπει να αξιολογηθεί σύμφωνα με την αρχική κατάσταση των φυσικών πόρων, λαμβάνοντας υπόψη και τα κριτήρια που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα I (άρθρ. 2 παρ. 1 περ. α). Ως αρχική κατάσταση νοείται σύμφωνα με την Οδηγία η κατάσταση που θα επικρατούσε κατά τη στιγμή της ζημίας, εάν δεν είχε μεσολαβήσει η περιβαλλοντική ζημία με βάση τις καλύτερες διαθέσιμες πληροφορίες.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το επίπεδο της ασφαλιστικής αγοράς έχει φτάσει στον κλάδο της περιβαλλοντικής ευθύνης σε ικανοποιητικό βαθμό, ώστε να μπορεί να συναφθεί και στο πεδίο αυτό ασφαλιστήριο συμβόλαιο. Οι ασφαλιστές είναι σε θέση να προσδιορίσουν το ασφάλιστρο και τους γενικούς όρους του, συμπεριλαμβανομένης εκτός από την κύρια υποχρέωση του ασφαλιστή προς αποζημίωση και της υποχρέωσης της λήψης προληπτικών μέτρων από τον ασφαλισμένο με στατιστική προσέγγιση της επικινδυνότητας. Αναμένεται έτσι να ενθαρρυνθεί πράγματι η ανάπτυξη μέσων και αγορών χρηματοοικονομικής ασφάλειας²⁹¹, ενδεχομένως και με **φορολογικές ελαφρύνσεις ή έκπτωση των ασφαλίσεων**.

Το σχέδιο π.δ. αξιοποιώντας την παραπάνω δυνατότητα που παρέχει η Οδηγία προβλέπει σχετικά στο άρθρ. 14 ότι οι φορείς εκμετάλλευσης των επαγγελματικών δραστηριοτήτων **μπορούν να κάνουν χρήση χρηματοοικονομικής ασφάλειας** (ιδιωτικής ασφάλισης καθώς και άλλων μορφών χρηματοοικονομικών εγγυήσεων), μέσω των κατάλληλων οικονομικών και χρηματοπιστωτικών φορέων, συμπεριλαμβανομένων χρηματοπιστωτικών μηχανισμών σε περίπτωση αφερεγγυότητας. Στην περίπτωση αυτή ο φορέας εκμετάλλευσης μεριμνά ώστε στους

²⁹⁰ Βλ. *Ξανθούλη*, Το πρόβλημα ασφαλισιμότητας της περιβαλλοντικής ευθύνης της βιομηχανίας. Με βάση την Οδηγία 2004/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά στην πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας, ΠερΔικ 2005, σελ. 397 επ.

²⁹¹ Βλ. *Σηφάκη*, «Ο ρυπαίνων πληρώνει» για περιβαλλοντική ζημία, ΠερΔικ 2004, σελ. 206 επ., όπου και σύντομη επισκόπηση των ρυθμίσεων της Οδηγίας.

όρους ασφάλισης και άλλων μορφών χρηματοοικονομικών εγγυήσεων, να διασφαλίζεται με ένα εύλογο κόστος και με λογικές προϋποθέσεις, η κατά το δυνατόν πληρέστερη κάλυψη της αποκατάστασης των πιθανολογούμενων περιβαλλοντικών ζημιών. Από την 1^η Μαΐου 2010, ξεκινά η υποχρεωτική υπαγωγή των επαγγελματικών δραστηριοτήτων που αναφέρονται στο παράρτημα ΙΙΙ, σε σύστημα χρηματοοικονομικής ασφάλειας (ιδιωτικής ασφάλισης καθώς και άλλων μορφών χρηματοοικονομικών εγγυήσεων), μέσω των κατάλληλων οικονομικών και χρηματοπιστωτικών φορέων, συμπεριλαμβανομένων χρηματοπιστωτικών μηχανισμών σε περίπτωση αφερεγγυότητας. Από την έναρξη ισχύος του διατάγματος, μπορεί, με κοινές αποφάσεις των Υπουργών Οικονομίας και Οικονομικών, Ανάπτυξης, ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. και άλλου τυχόν συναρμόδιου Υπουργού, να καθορίζονται οι δραστηριότητες από τις αναφερόμενες στο παράρτημα ΙΙΙ, οι οποίες, λόγω της επικινδυνότητάς τους ή/και της ευαισθησίας του φυσικού αποδέκτη τον οποίο ενδέχεται να επηρεάσουν, θα πρέπει υποχρεωτικά να ενταχθούν σε σύστημα χρηματοοικονομικής ασφάλειας (ιδιωτικής ασφάλισης καθώς και άλλων μορφών χρηματοοικονομικών εγγυήσεων), μέσω των κατάλληλων οικονομικών και χρηματοπιστωτικών φορέων, συμπεριλαμβανομένων χρηματοπιστωτικών μηχανισμών σε περίπτωση αφερεγγυότητας. Για όσες από τις δραστηριότητες που αναφέρονται στο παράρτημα ΙΙΙ, έχει ήδη θεσπισθεί, πριν από τη θέση σε ισχύ του παρόντος διατάγματος, σύστημα υποχρεωτικής χρηματοοικονομικής ασφάλειας (ιδιωτικής ασφάλισης καθώς και άλλων μορφών χρηματοοικονομικών εγγυήσεων), για τη νόμιμη άσκησή τους, οι εν λόγω δραστηριότητες εξακολουθούν και μετά την έναρξη ισχύος του παρόντος διατάγματος να παραμένουν στο καθεστώς της εν λόγω χρηματοοικονομικής ασφάλειας. Το Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών προσδιορίζει το ποσό της χρηματοοικονομικής ασφάλειας. Ο προσδιορισμός αυτός σε καμιά περίπτωση δεν προσδιορίζει και την ευθύνη του φορέα εκμετάλλευσης που καθορίζεται στο παρόν διάταγμα, και γίνεται με κύριο κριτήριο την έκταση, το είδος και τη διάσταση της ζημίας που μπορεί να προκαλέσει η εν λόγω δραστηριότητα.

XI. Παρακολούθηση της εφαρμογής της Οδηγίας

Στην Οδηγία υπάρχει πρόβλεψη ενδεδειγμένης εκτίμησης, στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αλλά και σε εθνικό επίπεδο, της πορείας εφαρμογής της.

Θεσπίζεται, σε κάποιο βαθμό, υποχρέωση αποτελέσματος ως προς την αποκατάσταση του περιβάλλοντος βάσει του κοινού πλαισίου που καθορίζεται με την Οδηγία μέσω της εποπτείας της ορθής εφαρμογής του από την αρμόδια Αρχή. Η Οδηγία αποσκοπεί στην εξασφάλιση από το κράτος της ορθής εφαρμογής και της επιβολής του μηχανισμού (κοινού πλαισίου) προστασίας. Επίσης, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η περιβαλλοντική ζημία επηρεάζει ή είναι δυνατόν να επηρεάσει περισσότερα κράτη μέλη, τα κράτη μέλη θα πρέπει να συνεργάζονται για να εξασφαλίζεται η κατάλληλη και αποτελεσματική δράση πρόληψης ή αποκατάστασης σε ό,τι αφορά την περιβαλλοντική ζημία. τις ρυθμίσεις αυτές μεταφέρουν στο εσωτερικό δίκαιο τα άρθρ. 15, 16 και 17 του σχεδίου π.δ.

XII. Γενική αποτίμηση των ρυθμίσεων

Η Οδηγία 2004/35/EK αποτελεί εξειδίκευση της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» που κατοχυρώνεται στο άρθρ. 174 παρ. 2 εδ. β' ΣυνθΕΚ. Στοχεύει όχι μόνο στην αποκατάσταση αλλά και στην πρόληψη των περιβαλλοντικών ζημιών και γι' αυτό κρίσιμη για την ερμηνεία και την εφαρμογή της είναι εκτός από την αρχή της πρόληψης και η αρχή της προφύλαξης. Το καθεστώς που εισάγει προβλέπει ευθύνη των φορέων εκμετάλλευσης και υποχρέωσή τους για την λήψη τόσο προληπτικών όσο και αποκαταστατικών μέτρων.

Η οικονομική αξιολόγηση των περιβαλλοντικών πόρων αποτελεί βασικό εργαλείο μιας σύγχρονης περιβαλλοντικής πολιτικής. Το στοιχείο αυτό εμπεριέχεται στους νέους μηχανισμούς που εισάγονται, οι οποίοι δημιουργούν τα κατάλληλα κίνητρα προς επιχειρήσεις και καταναλωτές, προκειμένου να υιοθετήσουν συμπεριφορές περισσότερο συμβατές με την προστασία του περιβάλλοντος²⁹².

²⁹² Για τη σημασία των οικονομικών εργαλείων εν προκειμένω βλ. και *Τζιμαπίτη*, Πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας σύμφωνα με τις πρόσφατες κοινοτικές ρυθμίσεις, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο Νόμος+Φύση, www.nomosphysisorg.gr

Η οικονομική επιβάρυνση των φορέων εκμετάλλευσης με το κόστος πρόληψης κι αποκατάστασης αφενός λειτουργεί αποτρεπτικά ως προς την πρόκληση του ζημιογόνου αποτελέσματος, αφετέρου προωθεί την ενσωμάτωση του περιβαλλοντικού κόστους, καθώς η επαπειλούμενη υποχρέωση αποκατάστασης της ζημίας λαμβάνεται υπόψη κατά την άσκηση των οικονομικών δραστηριοτήτων, ενώ για πρώτη φορά εισάγεται **ένα καθεστώς αποκλειστικά περιβαλλοντικής ευθύνης**, δηλαδή ευθύνης για την πρόληψη κι αποκατάσταση των ζημιών που προκύπτουν στο περιβάλλον καθαυτό²⁹³.

Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι η τελική διαμόρφωση του κειμένου κατόπιν πιέσεων που ασκήθηκαν από διάφορες πλευρές (π.χ. βιομηχανία, ασφαλιστικός κλάδος), αφήνει σημαντικά περιθώρια διακριτικής ευχέρειας στα κράτη μέλη για κρίσιμα ζητήματα, ενώ προβλέπονται **δύο σημαντικοί απαλλακτικοί λόγοι στο άρθρ. 8 παρ. 4**, δηλαδή η άσκηση της δραστηριότητας σύμφωνα τις εφαρμοστέες διατάξεις και η μη πιθανολόγηση της ζημίας με βάση τις υπάρχουσες επιστημονικές και τεχνικές γνώσεις.

Το σχέδιο π.δ. που πρόσφατα δόθηκε στη δημοσιότητα κινείται στο επίπεδο προστασίας που παρέχει η ίδια η Οδηγία με επιμέρους αυστηρότερες ρυθμίσεις, όπως αναλύθηκε παραπάνω, οι οποίες στο σύνολό τους κρίνονται ικανοποιητικές. Σημειώνεται ότι ως κανονιστικό εργαλείο για την ενσωμάτωση της Οδηγίας στο εσωτερικό μας δίκαιο ο νόμος θα υπερτερούσε μάλλον έναντι του π.δ. καθώς θα έδινε την δυνατότητα για τη διεξαγωγή πολιτικής συζήτησης σε ένα ζήτημα τόσο σημαντικό όσο η περιβαλλοντική ευθύνη.

²⁹³ Πρβλ. *Μερτικοπούλου*, Η Οδηγία 2004/35/EK σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο Νόμος+Φύση, www.nomosphysis.org.gr.

Επίλογος

Το αίτημα της προστασίας του περιβάλλοντος είναι στην εποχή μας περισσότερο επιτακτικό παρά ποτέ. Το δίκαιο, όπως έγινε σαφές και από τις παραπάνω αναπτύξεις, αποτελεί ένα ισχυρό εργαλείο για τη διασφάλιση του στόχου αυτού, από τον οποίο εξαρτάται η ίδια η επιβίωση του ανθρώπου. Επειδή οι εντονότερες προσβολές του περιβάλλοντος προέρχονται από ιδιώτες, ο κλάδος του ιδιωτικού δικαίου καλείται να διαδραματίσει εν προκειμένω πρωταγωνιστικό ρόλο.

Οι διατάξεις του ΑΚ αλλά και των σχετικών ειδικών νόμων, ερμηνευόμενες υπό το φως του άρθρ. 24 Συντ. αλλά και των κανόνων του διεθνούς και του κοινοτικού δικαίου και των θεμελιωδών περιβαλλοντικών αρχών, όπως είναι π.χ. η αρχή της πρόληψης και της προφύλαξης, αποκτούν νέα δυναμική και διασφαλίζουν την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος. Τα πολιτικά δικαστήρια απέδειξαν ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια αξιοσημείωτη ευαισθησία σχετικά με την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών και κατάφεραν ι στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών να εξαναγκάσουν τους φορείς εκμετάλλευσης που αποτελούν πηγές κινδύνων για το περιβάλλον -έστω εμμέσως- να συμμορφωθούν με τις διατάξεις δημοσίου δικαίου που έχουν τεθεί χάριν της προστασίας του περιβάλλοντος.

Η αξιοποίηση του νομικού οπλοστασίου που παρέχει το ιδιωτικό δίκαιο μέσω της δυναμικής ερμηνείας του σε συμφωνία με διατάξεις υπέρτερης τυπικής ισχύος αποτελεί έναν από τους προσφορότερους τρόπους για την προστασία του περιβάλλοντος σε νομικό επίπεδο. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται και στην προσωρινή δικαστική προστασία ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων, η οποία συνιστά συχνά το μόνο μέσο για να αποτραπούν μη αναστρέψιμες περιβαλλοντικές ζημιές.

Τέλος, η σημασία των οικονομικών εργαλείων για την άσκηση μιας περιβαλλοντικής πολιτικής με αξιώσεις συνεχώς αυξάνεται, όπως φαίνεται και από τη θέσπιση της Οδηγίας 2004/35/EK για την περιβαλλοντική ευθύνη. Η παραπάνω

Οδηγία προβλέπει ρυθμίσεις που στοχεύουν τόσο την πρόληψη όσο και την αποκατάσταση των περιβαλλοντικών ζημιών εισάγοντας σειρά υποχρεώσεων για τους φορείς εκμετάλλευσης που αποτελούν πηγή κινδύνου για το περιβάλλον και εξασφαλίζοντας την κάλυψη των σχετικών δαπανών έτσι ώστε να αποκαθίσταται στο μέτρο του δυνατού η περιβαλλοντική ζημία.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αθανασοπούλου (Β.), Η έννοια της ζημίας από ρύπανσης σύμφωνα με τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις περί αστικής ευθύνης από πετρελαϊκή ρύπανση, ΠερΔικ 2005, σελ. 62 επ.

Αυγουστιανάκης (Μ.) σε Σταθόπουλου/Χιωτέλλη/Αυγουστιανάκη, Κοινοτικό Αστικό Δίκαιο Ι, 1995, σελ. 165 επ.

Βαθρακοκοίλης (Β.Α.), ΚΠολΔ, τ. Α΄, 1994, τ. Β΄ 1994, τ. Γ΄, 1995, τ. Δ΄, 1996, τ. Ε΄, 1997

Βαρελά (Μ.), Η εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης μετά τον Ν. 3431/2006 – Σκέψεις με αφορμή την υπ’ αριθ. 100/2007 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Λαμίας, ΠερΔικ 2008, σελ. 26 επ.

Βοσινάκης (Α.) στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ άρ. 925

Γεωργιάδης (Α.), Εμπράγματο Δίκαιο, 1991

ο ίδιος, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, β΄ έκδ., 1997

ο ίδιος, Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, 1999

ο ίδιος, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ άρ. 281, 914-938, 1003-1032, 1008

Δαγτόγλου (Π.), Γενικό διοικητικό δίκαιο, δ΄ έκδ., 1997

Δακορώνια (Ε.), Εκπομπές και περιβαλλοντική ζημία από λειτουργία επιχείρησης με άδεια της αρχής (σχέση των ΑΚ 1003, 914), ΠεριΔικ 1997, σελ. 15 επ.

η ίδια, Η αστική ευθύνη στο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος. Η νέα Οδηγία 2004/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21^{ης} Απριλίου 2004 σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, Ενέργεια και Δίκαιο, σελ. 46 επ.

Δεληγιάννης (Ι.), Η προστασία της προσωπικότητας κατά τον Αστικό Κώδικα από την άποψη των σχετικών συνταγματικών ρυθμίσεων, ΕλλΔνη 38 (1997), σελ. 489 επ.

Δέλλιος, Το τεκμήριο υπαιτιότητας του παρέχοντος υπηρεσίες, Αρμ 2004, σελ. 189 επ.

Δωρής (Φ.), Σχόλιο στην ΕφΑθ 7212/1984, ΝοΒ 32, σελ. 1561 επ.

ο ίδιος, Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 32 (1991), σελ. 1188 επ.

Καρακατσάνης (Ι.) στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, ΑΚ άρ. 57

Καράκωστας (Ι.), Περιβάλλον και δίκαιο, β' έκδ., 2006

ο ίδιος, Η κατάχρηση του δικαιώματος στις εμπράγματα σχέσεις, 2005

ο ίδιος, Προσωπικότητα και τύπος, 1997

ο ίδιος, Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΝοΒ 41 (1993), σελ. 45 επ.

ο ίδιος, Προστασία του θαλασσιού περιβάλλοντος μέσω της ΑΚ 57 (γνμδ.), Πειραϊκή Νομολογία 13, σελ. 645 επ.

ο ίδιος, Εκτεταμένη ρύπανση της θάλασσας από διαφυγή μεγάλης ποσότητας πετρελαίου (γνwm.), ΠερΔικ 2005, σελ. 34 επ.

ο ίδιος, Ικανοποίηση της μη περιουσιακής ζημίας και νομολογία, ΝοΒ 34 (1986), σελ. 1385 επ.

ο ίδιος, Πηγές αυξημένης ρυπάνσεως του ζωτικού χώρου και η αντιμετώπισή τους από το ιδιωτικό δίκαιο, ΝοΒ 31 (1983), σελ. 1314 επ.

ο ίδιος, Επικίνδυνες δραστηριότητες και αστικό δίκαιο περιβάλλοντος, ΠερΔικ 1997, σελ. 6 επ.

ο ίδιος, Η ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα, 1995

ο ίδιος, Ένδικα μέσα προστασίας περιβαλλοντικών αγαθών, ΕΔΔΔ 1990, σελ. 185 επ.

ο ίδιος, Η προστασία του περιβάλλοντος κατά το ιδιωτικό δίκαιο, ΧρΙΔ 2005, σελ. 578 επ.

ο ίδιος, Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΝοΒ 41 (1993), σελ. 45 επ.

ο ίδιος, Η ευθύνη του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα. Νομολογιακή διάπλαση και νομοθετική ρύθμιση (Ν. 1961/1991 και Ν. 2251/1994), 1995

ο ίδιος, Προστασία του καταναλωτή, 2005

ο ίδιος, Η ζημία στο πλαίσιο της ευθύνης του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων, ΔΕΕ 2007, σελ. 525 επ.

ο ίδιος, Σύμβαση αστικής ευθύνης για δραστηριότητες επικίνδυνες για το περιβάλλον, ΝοΒ 42 (1994), σελ. 156 επ.

ο ίδιος, Ευθύνη του παρέχοντος τουριστικές υπηρεσίες, ΧρΙΔ 2001, σελ. 481 επ.

ο ίδιος, Η κοινοτική αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» (άρθρο 174 ΣυνθΕΚ) στο πλαίσιο της αστικής ευθύνης, ΠερΔικ 2002, σελ. 29 επ.

ο ίδιος, Ευρωπαϊκή προοπτική του ιδιωτικού δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος, Δ 27, 356 επ.

ο ίδιος και Καλαβρός (Α.), Η Λευκή Βίβλος της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την ευθύνη λόγω ζημιών από τη ρύπανση του περιβάλλοντος, ΠερΔικ 2000, σελ. 531 επ.

Κοντογιάννη (Α.), *Σκούρτος (Μ.)*, *Παπανδρέου (Α.)*, Προϋποθέσεις και περιορισμοί εφαρμογής οικονομικών μεθόδων για την ενσωμάτωση της Κοινοτικής Οδηγίας 2004/35/ΕΚ στην ελληνική έννομη τάξη, ΠερΔικ 2005, σελ. 392 επ.

Κοτσίρης (Α.), Αστική ευθύνη για ρύπανση θαλάσσης από πετρελαιοειδή, Αφιέρωμα Α. Λιτζερόπουλου, τόμ. Α', 1985, σελ. 505 επ.

Κουφάκη (Ι.), Σταθμοί βάσης κινητής τηλεφωνίας: Σκέψεις με αφορμή την 1264/2005 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ, στο διαδικτυακό τόπο www.nomosphysis.gr

Κρεμλής (Γ.), Η Οδηγία 2004/35/EK του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, ΠερΔικ 2005, σελ. 384 επ.

Λιβάνης (Ν.), Ευθύνη από διακινδύνευση, 2001

Λιτζερόπουλος (Α.), ΕρμΑΚ 297-300
ο ίδιος, Ενοχικών δίκαιον, τ. Α΄, β΄ έκδ., 1968, τ. Β΄ 1960

Μάνεσης (Αρ.), Ατομικές ελευθερίες, τ. α΄, γ΄ έκδ., 1982

Μάνθος (Α.), Σχόλιο στην ΜΠρΣύρου 438/2001, ΠερΔικ 2001, σελ. 401 επ.

Μαριά (Ε.Α.), Η νομική προστασία των δασών, 1998
η ίδια και Καρατζάς (Γ.), Περιβαλλοντικά μοντέλα και διάχυτη ρύπανση-Εφαρμογή πεδίου σε σχέση με την Οδηγία 2004/35/EK για την περιβαλλοντική ευθύνη, ΠερΔικ 2007, σελ. 521 επ.

Μερτικοπούλου (Β.), Η Οδηγία 2004/35/EK σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, στο δικτυακό τόπο www.nomosphysis.org.gr

Μητσόπουλος (Γ.), Η πιθανολόγησης εν τω αστικώ δικονομικών δικαίω, 1952

Μπαλής (Γ.), Γενικαί αρχαί του αστικού δικαίου, η΄ έκδ., 1961

Μπάλιας (Γ.), Το σχέδιο π.δ. για την περιβαλλοντική ευθύνη: πρώτες παρατηρήσεις, στο διαδικτυακό τόπο www.nomosphysis.org.gr

Μπόσδας (Δ.), Συμβολή εις την έννοιαν της διοικήσεως αλλοτρίων, ΝοΒ 18 (1970), σελ. 769 επ.

Νικολαΐδης (Χρ.), Σημείωμα στην ΕιρΛευκ 64/1999, ΑρχΝ 2000, σελ. 707 επ.
Ο ίδιος, Σημείωμα στην ΕιρΑθ 3864/2002, ΑρχΝ 2003, σελ. 93 επ.

Ξανθούλης (Γ.), Το πρόβλημα ασφαλισιμότητας της περιβαλλοντικής ευθύνης της βιομηχανίας. Με βάση την Οδηγία 2004/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά στην πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας, ΠερΔικ 2005, σελ. 397 επ.

Παπαδημητρίου (Γ.), Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία, Νόμος και Φύση 1994, σελ. 375 επ.
ο ίδιος και Καριψιάδης (Γ.), Παπανικολάου (Κ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Σταθμός στη θεσμική ωρίμανση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2002

- Παπανικολάου (Π.)* στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ άρ. 730
- Παπαντωνίου (Ν.)*, σε Σταθόπουλου/Αυγουστιανάκη (επιμ.), Εισαγωγή στο αστικό δίκαιο, 1992
- Πλαγιανάκος (Γ.)* , Το δικαίωμα επί της ιδίας προσωπικότητας, ΕλλΔνη 7 (1966), σελ. 101 επ.
- Ρούκουνας (Ε.)*, Διεθνές Δίκαιο ΙΙ, 1982
- Σηφάκης (Α.)*, «Ο ρυπαίνων πληρώνει» για περιβαλλοντική ζημία, ΠερΔικ 2004, σελ. 206 επ.
- Σιούτη (Γ.)*, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, 2003
- Σπυριδάκης (Ι.)*, Το αδίκημα κατά ΑΚ 914, 1999
- Σταθόπουλος (Μ.)*, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, ΑΚ άρ. 297-299
ο ίδιος, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, δ' έκδ., 2004
ο ίδιος, Αξίωσις αδικαιολογήτου πλουτισμού, 1972
- Τζιμαπίτη (Α.)*, Πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας σύμφωνα με τις πρόσφατες κοινοτικές ρυθμίσεις, στο δικτυακό τόπο www.nomosphysis.org.gr
- Φίλιος (Π.)*, Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, δ' έκδ., 1997
- Χατζηγιαννάκης (Κ.)*, Οι έννοιες της περιβαλλοντικής ευθύνης και ζημίας. Πεδίο εφαρμογής και συνέπειες για τους φορείς εκμετάλλευσης, ΠερΔικ 2005, σελ. 402 επ.
- Χριστακάκου (Κ.Α.)*, Σχόλιο στην ΕιρΝαυπακτ 49/2000, ΝοΒ 2000, σελ. 1625 επ.
- Χριστιανός (Β.)*, Πρώτες σκέψεις για τη μεταφορά στην Ελλάδα της Οδηγίας 2004/35/ΕΚ σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη, ΠερΔικ 2005, σελ. 388 επ. και στο διαδικτυακό τόπο www.nomosphysis.org.gr

Ξενόγλωσση

Baumgärtel, Handbuch der Beweislast im Privatrecht

Bergkamp (L.), The Proposed Environmental Liability Directive, European Environmental Law Review, Nov. 2002, 294 (Part I) – Dec. 2002, 327 (Part II) Nov. 2002, σελ. 295 επ.

Brox (H.)/Walker (W.-D.), Allgemeines Schuldrecht, 32. Aufl., 2007

Lytras (Th.), Zivilrechtliche Haftung für Umweltschäden, 1995

Reinhard (Gr.), Praxis und Dogmatik des Anscheinsbeweises, VersR 45/1980, 1091

Sparwasser (R.)/Engel (R.)/Voßkuhle (A.), Umweltrecht, 5. Aufl., 2003